रघुवंशः

२६२

पर्वता [illegible] तिथि पक्ष सा [illegible] गनागवसवर्षे

मावद [illegible] दिशा [illegible] तिरवनेगर [illegible]

[illegible] तिथौ [illegible] मवं [illegible] नाना [illegible] पिपी [illegible]

श्रीगणेशाय

श्रीगणेशाय नमः

श्रीगणेशाय नमः

[illegible] पुस्तकं [illegible]

[illegible] नाम [illegible]

[illegible] नायीपं [illegible]

श्रीगणेशाय

[illegible] गुरु [illegible] नमस्सर

[illegible] नरनरा [illegible] के [illegible] नय [illegible]

[illegible] मोर्वेद [illegible] पुनः [illegible] मधाजीव [illegible]

[illegible] सर्वे [illegible] गोगी [illegible]

श्रीगणेशाय नमः॥ नमः साम्बशिवाय॥ श्रीसरस्वत्यै नमः॥ ॐ [illegible] र्थाविव संपृक्तौ वाग

र्थप्रतिपत्तये॥ जगतः पितरौ वंदे पार्वतीपरमेश्वरौ॥१॥ [illegible] सूर्यप्रभवो वंशः क्वचा

ल्पविषया मतिः॥ तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सा[illegible]रं॥२॥ मंदः कवियशःप्रार्थी

गमिष्याम्युपहास्यतां॥ प्रांशुलभ्ये फले लोभादुद्बाहुरिव वामनः॥३॥ अथवा कृ

तवाग्द्वारे वंशेस्मिन्पूर्वसूरिभिः॥ मणौ वज्रसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवास्ति मे गतिः॥

४॥ सोहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्मणां॥ आसमुद्रक्षितीशानामाना

करथवर्त्मनां॥५॥ यथाविधिहुताग्नीनां यथाकामार्चितार्थिनां॥ यथापराधदं

डानां यथाकालप्रबोधिनां॥६॥ त्यागाय संभृतार्थानां सत्याय मितभाषिणां॥ यश

से विजिगीषूणां प्रजायै गृहमेधिनां॥७॥ शैशवेभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणां॥

वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगेनांते तनुत्यजां॥८॥ रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवो ॥१॥

विसन्॥ तत्कुलैः कर्णमागत्य चापलाय प्रणोदितः॥८॥ तं संतः श्रोतुमर्हंति सदसद्व्यक्ति
हेतवः॥ हेम्नः संलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा॥९॥ वैवस्वतो मनुर्नाम माननी
यो मनीषिणां॥ आसीन्महीक्षितामाद्यः प्रणवः छंदसामिव॥१०॥ तदन्वये शुद्धिमति
प्रसूतः शुद्धिमत्तरः॥ दिलीप इति राजेंदुरिंदुः क्षीरनिधाविव॥११॥ व्यूढोरस्को वृषस्कं
धः शालप्रांशुर्महाभुजः॥ आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः॥१२॥ सर्वातिरि
क्तसारेण सर्वतेजोभिभाविना॥ स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वीं क्रांत्वा मेरुरिवात्मना॥१३॥
आकारसदृशप्रज्ञः प्रज्ञया सदृशागमः॥ आगमैः सदृशारंभः आरंभसदृशोदयः॥
१४॥ भीमकांतैर्नृपगुणैः स बभूवोपजीविनां॥ अधृष्यश्चाभिगम्यश्च यादोरत्नैरिवा ह
र्णवः॥१५॥ रेखामात्रमपि क्षुण्णादा मनोर्वर्त्मनः परं॥ न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियंतु
र्नेमिवृत्तयः॥१६॥ प्रजानामेव भूत्यर्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत्॥ सहस्रगुणमुत्स्रष्टु
मादत्ते हि रसं रविः॥१७॥ सेनापरिच्छदस्तस्य द्वयमेवार्थसाधनं॥ शास्त्रेष्वकुंठ

ता बुद्धिसौवीं धनुषि वाततता ॥१९॥ तस्य संवृतमंत्रस्य गूढाकारेंगितस्य वा फला म
नुमेयाः प्रारंभाः संस्काराः प्राक्तना इव ॥२०॥ जुगोपात्मानमत्रस्तो भेजे धर्ममनातुरः ॥
अगृध्नुराददे सोर्थानसक्तः सुखमन्वभूत् ॥२१॥ ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ त्यागे श्ला
घाविपर्ययः ॥ गुणा गुणानुबंधित्वात्तस्य सप्रसवा इव ॥२२॥ अनाकृष्टस्य विष
यैर्विद्यानां पारदृश्वनः ॥ तस्य धर्मरतेरासीद्वृद्धत्वं जरसा विना ॥२३॥ प्रजानां वि
नयाधानाद्रक्षणाद्भरणादपि ॥ स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः ॥२४॥
स्थित्यै दंडयतो दंड्यान्परिणेतुः प्रसूतये ॥ अप्यर्थकामौ तस्यास्तां
धर्म एव मनीषिणः ॥२५॥ दुदोह गां स यज्ञाय सस्याय मघवा दिवं ॥ संपद्विनिम
येनोभौ दधतुर्भुवनद्वयीं ॥२६॥ न किलानुययुस्तस्य राजानो रक्षितुर्यशः ॥
व्यावृत्ता यत्परस्वेभ्यः श्रुतौ तस्करता स्थिता ॥२७॥ द्वेष्योपि संमतः शिष्टस्तस्या
र्तस्य यथौषधं ॥ त्याज्यो दुष्टः प्रियोप्यासीदंगुष्ठेवोरगक्षता ॥२८॥ तं वेधा विद ॥२॥

चेनूनं महाभूतसमाधिना॥ तथाहि सर्वे तस्यासन्परार्थैकफला गुणाः॥२९॥ सवे
लावप्रवलयां परिखीकृतसागरां॥ अनन्यशासनामुर्वीं शशासैकपुरीमिव॥३०॥ तस्य
दाक्षिण्यरूढेन नाम्ना मगधवंशजा॥ पत्नी सुदक्षिणेत्यासीदध्वरस्येव दक्षिणा॥
॥३१॥ कलत्रवंतमात्मानमवरोधे महत्यपि॥ तया मेने मनस्विन्या लक्ष्म्या च
वसुधाधिपः॥३२॥ तस्यामात्मानुरूपायामात्मजन्मसमुत्सुकः॥ विलंबितफ
लैः कालं स निनाय मनोरथैः॥३३॥ संतानार्थाय विधये स्वभुजादवतारिता॥
तेन धूर्जगतो गुर्वी सचिवेषु निचिक्षिपे॥३४॥ गंगां भगीरथेनेव पूर्वेषां पाव
नक्षमां॥ इच्छता संततिं तेन न्यस्ता मंत्रिषु कोशलाः॥ अथाभ्यर्च्य विधातारं
प्रयतौ पुत्रकाम्यया॥ तौ दंपती वसिष्ठस्य गुरोर्जग्मतुराश्रमं॥३६॥ स्निग्धगं
भीरनिर्घोषमेकं स्यंदनमास्थितौ॥ प्रावृषेण्यं पयोवाहं विद्युदैरावताविव
॥३७॥ माभूदाश्रमपीडेति परिमेयपुरस्सरौ॥ अनुभावविशेषात्तु सेनापरि

वृताविव॥३८॥सेव्यमानौसुखस्पर्शैःशालनिर्यासगंधिभिः॥पुष्परेणूत्क
रैर्वातैराधूतवनराजिभिः॥३९॥मनोभिरामाःशृण्वंतौरथनेमिस्वनोन्मुखैः॥
षड्जसंवादिनीःकेकाद्विधाभिन्नाःशिखंडिभिः॥४०॥परस्पराक्षिसादृश्यमदू
रोज्झितवर्त्मसु॥मृगद्वंद्वेषुपश्यंतौस्यंदनाबद्धदृष्टिषु॥४१॥श्रेणीबंधाद्वि
तन्वद्भिरस्तंभांतोरणस्रजं॥सारसैःकलनिर्ह्रादैःक्वचिदुन्नमिताननौ॥
॥४२॥पवनस्यानुकूलत्वात्प्रार्थनासिद्धिशंसिनः॥रजोभिस्तुरगोत्कीर्णै
रस्पृष्टालकवेष्टनौ॥४३॥ग्रामेष्वात्मनिसृष्टेषुयूपचिह्नेषुयज्वनां॥अ
मोघाःप्रतिगृह्णंतावर्घ्यानुपदमाशिषः॥४४॥हैयंगवीनमादायघोषवृद्धा
नुपस्थितान्॥नामधेयानिपृच्छंतौवन्यानांमार्गशाखिनां॥४५॥सरसीषु ॥३॥
रविंदानांवीचिविक्षोभशीतलं॥आमोदमुपजिघ्रंतौस्वनिश्वासानु
कारिणं॥४६॥काप्यभिख्यातयोरासीद्व्रजतोःशुद्धवेषयोः॥हिमनिर्मुक्त

वर्थं गताभ्यां॥१८॥ वशिष्ठधेनोरनुयायिनं तमावर्त्तमानं वनिता वनांतात्। पपौ निमेषालस
पक्ष्मपंक्तिरुपोषिताभ्यामिव लोचनाभ्यां॥१९॥ पुरस्कृता वर्त्मनि पार्थिवेन प्रत्युद्गता पार्थि
वधर्मपत्न्या॥ तदंतरे सा विरराज धेनुर्दिनक्षपामध्यगतेव संध्या॥२०॥ प्रदक्षिणीकृत्य
पयस्विनीं तां सुदक्षिणा साक्षतपात्रहस्ता॥ प्रणम्य चानर्च विशालमस्याः शृंगांतरं द्वार
मिवार्थसिद्धेः॥२१॥ वत्सोत्सुकापि स्तिमिता सपर्यां प्रत्यग्रहीत्सेति ननंदतुस्तौ। भक्त्योपप
न्नेषु हि तद्विधानां प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि॥२२॥ गुरोः सदारस्य निपीड्य पादौ समा
प्य सांध्यं च विधिं दिलीपः। दोहावसाने पुनरेव दोग्ध्रीं भेजे भुजोच्छिन्नरिपुर्निषण्णां॥२३॥
तामंतिकन्यस्तबलिप्रदीपामन्वास्य गोप्ता गृहिणीसहायः। क्रमेण सुप्तामनु संविवेश
सुप्तोत्थितां प्रातरनूदतिष्ठत्॥२४॥ इत्थं व्रतं धारयतः प्रजार्थं समं महिष्या महनीयकीर्तेः॥
सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य॥२५॥ अथान्येद्युरात्मानुचरस्य

मावंडिज्ञासमानांमुनिहोमधेनुः॥ गंगाप्रपातांतविरूढशिष्पं गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेशं॥
२६॥ सादुःप्रधर्षामिनसापिहिंस्रैरित्यद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन॥ अलक्षिताभ्युत्पतनोनृ
पेणप्रसह्यसिंहः किलतांचकर्ष॥२७॥ तदीयमाक्रंदितमार्तसाधोर्गुहानिबद्धप्रतिशब्ददीर्घं
॥ रश्मिष्विवादायनगेंद्रसक्तांनिवर्तयामासनृपस्यदृष्टिं॥२८॥ सपाटलायांगवितस्थिवांसं
धनुर्धरःकेसरिणंददर्श॥ अधित्यकायामिवधातुमय्यांलोध्रद्रुमंसानुमतःप्रफुल्लं॥२९॥ त
तोमृगेंद्रस्यमृगेंद्रगामीवधायवध्यस्यशरंशरण्यः॥ जाताभिषंगोनृपतिर्निषंगादुद्धर्तुमि
च्छन्प्रसभोद्धृतारिः॥३०॥ वामेतरस्तस्यकरःप्रहर्तुर्नखप्रभाभूषितकंकपत्रे॥ सक्तांगुलिःसा
यकपुंखएवचित्रार्पितारंभइवावतस्थे॥३१॥ बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धमन्युरभ्यर्णमाग
स्कृतंस्पृशद्भिः॥ राजास्वतेजोभिरदह्यतांतर्भोगीवमंत्रौषधिरुद्धवीर्यः॥३२॥ तमार्यगृ
ह्यंनिगृहीतधेनुर्मनुष्यवाचामनुवंशकेतुं॥ विस्मापयन्विस्मितमात्मवृत्तौभूपालसिंहं ॥८॥
निजगादसिंहः॥३३॥ अलंमहीपालतवश्रमेणप्रयुक्तमप्यस्त्रमितोवृथास्यात्॥ नपादपोन्मू

लेन शम्भोः सिंहः शिलोच्चयेऽस्मिन्नीति मारुतस्याः ॥३४॥ कैलासगौरं वृषमारुरुक्षोः पादार्प
णानुग्रहपूतपृष्ठं ॥ अवेहि मां किंकरमष्टमूर्त्तेः कुंभोदरं नाम निकुंभमित्रं ॥३५॥ अमुं पु
रः पश्यसि देवदारुं पुत्रीकृतोसौ वृषभध्वजेन ॥ यो हेमकुंभस्तननिःसृतानां स्कंदस्य मा
तुः पयसां रसज्ञः ॥३६॥ कंडूयमानेन कटं कदाचिद्वन्यद्विपेनोन्मथिता त्वगस्य ॥ अथैनम
द्रेस्तनया शुशोच सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रैः ॥ तदाप्रभृत्येव वनद्विपानां त्रासार्थमस्मि
न्नहमद्रिकुक्षौ ॥ व्यापारितः शूलभृता विधाय सिंहत्वमंकागतसत्ववृत्तिः ॥३८॥ तस्यालं
मेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै प्रदिष्टकाला परमेश्वरेण ॥ उपस्थिता शोणितपारणा मे सुर
द्विषश्चांद्रमसी सुधेव ॥३९॥ स त्वं निवर्त्तस्व विहाय लज्जां गुरोर्भवान्दर्शितशिष्य
भक्तिः ॥ शस्त्रेण रक्ष्यं यदशक्यरक्षं न तद्यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति ॥४०॥ इति प्रग
ल्भं पुरुषाधिराजो मृगाधिराजस्य वचो निशम्य ॥ प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावा

त्मन्यवज्ञांशिथिलीचकार ॥४१॥ प्रत्यब्रवीच्चैनमिषुप्रयोगे तत्पूर्वसंगे वितथप्रयत्नः ॥
जडीकृतस्त्र्यंबकवीक्षितेन वज्रंमुमुक्षन्निव वज्रपाणिः ॥४२॥ संरुद्धचेष्टस्य मृगेन्द्रका
मं हास्यं वचस्तद्यदहं विवक्षुः ॥ अंतर्गतं प्राणभृतां हि वेद सर्वं भवान्भावमतोभिधा
स्ये ॥४३॥ मान्यः स मे स्थावरजंगमानां सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः ॥ गुरोरपीदं धन
माहिताग्नेर्नश्यत्पुरस्तादनुपेक्षणीयं ॥४४॥ स त्वं मदीयेन शरीरवृत्तिं देहेन निर्वर्तयि
तुं प्रसीद ॥ दिनावसानोत्सुकबालवत्सा विसृज्यतां धेनुरियं महर्षेः ॥४५॥ अथांधकारं
खै० ४ गिरिगह्वराणां दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन् ॥ भूयः स भूतेश्वरपार्श्ववर्ती किंचिद्वि
हस्यार्थपतिं बभाषे ॥४६॥ एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वं नवं वयः कांतमिदं वपुश्च ॥ अ
ल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन्विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वं ॥४७॥ भूतानुकंपा तव चेदि
यं गौरेका भवेत्स्वस्तिमती त्वदंते ॥ जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथ पि

तेव पासि ॥४८॥ अथैकधेनोरपराधचंडाद्गुरोः कृशानुप्रतिमाद्बिभेषि ॥ शक्योऽस्य मन्युर्भवता
विनेतुं गाः कोटिशः स्पर्शयता घटोघ्नीः ॥४९॥ तद्रक्ष कल्याणपरंपराणां भोक्तारमूर्जस्व
लमात्मदेहं ॥ महीतलस्पर्शनमात्रभिन्नमृद्धं हि राज्यं पदमैंद्रमाहुः ॥५०॥ एतावदुक्त्वा
विरते मृगेंद्रे प्रतिस्वनेनास्य गुहागतेन ॥ शिलोच्चयोऽपि क्षितिपालमुच्चैः प्रीत्या तमेवा
र्थमभाषतेव ॥५१॥ निशम्य देवानुचरस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच ॥ धेन्वा तद
सितप ध्यासितकातराक्ष्या निरीक्ष्यमाणः सुतरां दयालुः ॥५२॥ क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः
क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः ॥ राज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रोशमलीमसैर्वा
॥५३॥ कथं नु शक्योऽनुनयो महर्षेर्विश्राणनाच्चान्यपयस्विनीनां ॥ इमामनूनां सुरभे
रवेहि रुद्रौजसा तु प्रहृतं त्वयास्यां ॥५४॥ सेयं स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण न्याय्या मया
मोचयितुं भवत्तः ॥ न पारणा स्याद्विहता तवैवं भवेदलुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः ॥५५॥

मवानपीदं परवानवैति मत्तानहि यत्र रस्त्वं नदेवरुद्रपरौ ॥ स्थातुं नियोक्तुर्न हि शक्यमग्रे वि
नाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन ॥५६॥ किमप्यहिंस्यस्तव चेन्मतोहं यशः शरीरे भव मे दयालुः ॥
एकान्तविध्वंसिषु मद्विधानां पिण्डेष्वनास्था खलु भौतिकेषु ॥५७॥ संबन्धमाभाषणपूर्
गात:५ वमाहुर्वृत्तः स नौ संगतयोर्वनान्ते । तद्भूतनाथानुग नार्हसि त्वं संबन्धिनो मे प्रणयं वि
हन्तुं ॥५८॥ तथेति गामुक्तवते दिलीपः सद्यः प्रतिष्टंभविमुक्तबाहुः ॥ स न्यस्तशस्त्रो
हरये स्वदेहमुपानयत्पिण्डमिवामिषस्य ॥५९॥ तस्मिन्क्षणे पालयितुः प्रजानामु
त्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रं । अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः पपात विद्याधरहस्त
मुक्ता ॥६०॥ उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् ॥ ददर्श
॥१०॥ राजा जननीमिव स्वां गामग्रतः प्रस्रविणीं न सिंहं ॥६१॥ तं विस्मितं धेनुरुवाच सा
धो मायां मयोद्भाव्य परीक्षितोऽसि मुनिप्रभावान्मयि नान्तकोपि प्रभुः प्रहर्तुं कि ॥१०

सुतानुयं हि स्मा॥६१॥ भक्त्या गुरौ मय्यनुकंपया च प्रीतास्मि ते पुत्र वरं वृणीष्व। न केवलानां पयसां प्र-
सूतिमवेहि मां कामदुघां प्रसन्नां॥६३॥ ततः समानीय समानितार्थी हस्तौ स्वहस्तार्जितवीरश-
ब्दः। वंशस्य कर्तारमनंतकीर्तिं सुदक्षिणायां तनयं ययाचे॥६४॥ संतानकामाय तथेति कामं रा-
ज्ञे प्रतिश्रुत्य पयस्विनी सा। दुग्ध्वा पयः पत्रपुटे मदीयं पुत्रोपभुंक्ष्वेति तमादिदेश॥६५॥ वत्सस्य
होमार्थविधेश्च शेषमृषेरनुज्ञामधिगम्य मातः। ऊधस्यमिच्छामि तवोपभोक्तुं षष्ठांशमुर्व्या
इव रक्षितायाः॥६६॥ इत्थं क्षितीशेन वसिष्ठधेनुर्विज्ञापिता प्रीततरा बभूव। तदन्विता है-
मवतीश्च कुक्षेः प्रत्याययावाश्रममश्रमेण॥६७॥ तस्याः प्रसन्नेंदुमुखः प्रसादं गुरुर्नृपाणां
गुरवे निवेद्य। प्रहर्षचिह्नानुमितं प्रियायै शशंस वाचा पुनरुक्तयेव॥६८॥ स नंदिनीस्तन्य-
मनिंदितात्मा सद्वत्सलो वत्सहुतावशेषं। पपौ वसिष्ठेन कृताभ्यनुज्ञः शुभ्रं यशो मूर्तमिवातितृ-
ष्णः॥६९॥ प्रातर्यथोक्तव्रतपारणांते प्रास्थानिकं स्वस्त्ययनं प्रयुज्य। तौ दंपती स्वां प्र-

तिराजधानीं प्रस्थापयामास वशी ... ल्याकृत्य हुतं हुताशं तदनन्तरं भर्तुररुं
धतीं च॥ धेनुं सवत्सां च नृपः प्रतस्थे सन्मंगलोदग्रतरप्रभावः॥७१॥ श्रोत्राभिरामध्वनिना
रथेन स धर्मपत्नीसहितः सहिष्णुः। ययावनुद्घातसुखेन मार्गं स्वेनेव पूर्णेन मनोरथेन
॥७२॥ तमाहितौत्सुक्यमदर्शनेन प्रजाः प्रजार्थव्रतकर्शितांगं नेत्रैः पपुस्तृप्तिमनाप्नुवद्भि
र्नवोदयं नाथमिवौषधीनां॥७३॥ पुरंदरश्रीः पुरमुत्पताकं प्रविश्य पौरैरभिनंद्यमानः॥
भुजे भुजंगेंद्रसमानसारे भूयः स भूमेर्धुरमाससंज॥७४॥ अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेरिव द्यौ
सुरसरिदिव तेजो वह्निनिष्ठ्यूतमैशं॥ नरपतिकुलभूत्यै गर्भमाधत्त राज्ञी गुरुभिरभि
निविष्टं लोकपालानुभावैः॥७५॥ ॥इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदास
कृतौ नंदिनीवरप्रदानो नाम द्वितीयः सर्गः॥ ॥२॥ ॥अथेप्सितं भर्तुरुपस्थितोदयं सखी ॥११॥
जनोद्वीक्षणकौमुदीमुखं॥ निदानमिक्ष्वाकुकुलस्य संततेः सुदक्षिणा दौहृदलक्षणं

दधौ ॥१॥ ततो विशांपत्युरनन्यसंततेर्मनोरथं किं विदितोदयोन्मुखं ॥ अनन्यसौ[illegible]र
सस्य तद्दोहदं प्रियामपेक्ष्यतेति प्रियंवदौ ॥२॥ शरीरसादादसमग्रभूषणा मुखेन सालक्ष
स्यत लोध्रपाण्डुना ॥ तनुप्रकाशेन विचेयतारका विभातकल्पा शशिनेव शर्वरी ॥३॥ यौ ४
तदाननं मृत्सुरभि क्षितीश्वरो रहस्युपाघ्राय न तृप्तिमाययौ ॥ करीव सिक्तं पृषतैः प
योमुचां शुचिव्यपाये वनराजिपल्वलं ॥४॥ मुखेन सा केतकपत्रपाण्डुना कृशाङ्गयष्टिः
परिमेयभूषणा ॥ स्थिताल्पतारां करुणेन्दुमण्डलां विभातकल्पां रजनीं विडम्बयत् ॥५॥
दिवं मरुत्वानिव भोक्ष्यते भुवं दिगन्तविश्रान्तरथो हि तत्सुतः ॥ अतोभिलाषे प्रथमं
तथाविधे मनो बबन्ध अन्यरसान्विलङ्घ्य सा ॥६॥ न मे ह्रिया शंसति किंचिदीप्सितं स्पृहा
वती वस्तुषु केषु मागधी ॥ इति स्म पृच्छत्यनुवेलमादृतः प्रियासखीरुत्तरकोशले
श्वरः ॥७॥ उपेत्य सा दोहददुःखशीलतां यदेव वव्रे तदपश्यदाहृतं ॥ न हीष्टमस्य त्रिदिवे

पि भूपतेरभूदनासाद्यमधिज्यधन्वनः ॥८॥ क्रमेण निस्तीर्य च दोहदव्यथां प्रचीयमानावय
वा रराज सा ॥ पुराणपत्रापगमादनंतरं लतेव सन्नद्धमनोज्ञपल्लवा ॥९॥ निधानगर्भा
मिव सागराम्बरां शमीमिवाभ्यंतरलीनपावकां नदीमिवांतःसलिलां सरस्वतीं नृपः
ससत्वां महिषीममन्यत ॥१०॥ दिनेषु गच्छत्सु नितांतपीवरं तदीयमानीलमुखं स्त
नद्वयं ॥ तिरश्चकार भ्रमराभिलीनयोः सुजातयोः पंकजकोशयोः श्रियं ॥११॥ प्रियानुराग
स्य मनःसमुन्नतेर्भुजार्जितानां च दिगंतसंपदां ॥ यथाक्रमं पुंसवनादिकाः क्रिया धृतेश्च
धीरः सदृशीर्व्यधत्त सः ॥१२॥ सुरेंद्रमात्राश्रितगर्भगौरवात्प्रयत्नमुक्तासनया गृहा
गतः ॥ तयोपचारांजलिखिन्नहस्तया ननंद पारिप्लवनेत्रया नृपः ॥१३॥ कुमारभृत्या
कुशलैरनुष्ठिते भिषग्भिराप्तैरथ गर्भभर्मणि ॥ पतिः प्रतीतः प्रसवोन्मुखीं प्रियां ॥१४॥
ददर्श काले दिवमभ्रितामिव ॥१५॥ ग्रहैस्ततः पंचभिरुच्चसंश्रयैरसूर्यगैः सूचितभा

ग्युसंपदो॥ असूत पुत्रं समये शचीसमा त्रिसाधना शक्तिरिवार्थमक्षयं॥१५॥ दिशः प्रसेदुर्म
रुतो ववुः सुखाः प्रदक्षिणार्चिर्हविरग्निराददे॥ बभूव सर्वं शुभशंसि तत्क्षणं भवो हि
लोकाभ्युदयाय तादृशां॥१६॥ अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा सुजन्मनः स्वेन निजेन
तेजसा॥ निशीथदीपाः सहसा हतत्विषो बभूवुरालेख्यसमर्पिता इव॥१७॥ जनाय शु
द्धान्तचराय शंसते कुमारजन्मामृतसंमिताक्षरं॥ अदेयमासीत्त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं
छत्रमुभे च चामरे॥१८॥ सवीक्ष्य पुत्रस्य चिरात्पिता मुखं निधानकुंभस्य युवेव दुर्गतः॥
मुदा शरीरे प्रबभूव नात्मनः पयोधिरिंदूदयमूर्छितो यथा॥१९॥ निवातपद्मस्तिमितेन
चक्षुषा नृपस्य कान्तं पिबतः सुताननं॥ महोदधेः पूर इवेन्दुदर्शनाद्गुरुः प्रहर्षः प्र
बभूव नात्मनि॥२०॥ स जातकर्मण्यखिले तपस्विना तपोवनादेत्य पुरोधसा कृते॥
दिलीपसूनुर्मणिराकरोद्भवः प्रयुक्तसंस्कार इवाधिकं बभौ॥२१॥ सुखश्रवा मंगल

तूर्यनिःस्वनाः प्रमोदनृत्यैः स[illegible] न केवलं सद्मनि मागधीपतेः पथि व्यजृं
भंत दिवौकसामपि॥१९॥ न संयतस्तस्य [illegible]र्विसर्जयेद्यं सुतजन्महर्षितः॥ ऋ
णाभिधानात्स्वयमेव केवलं तदा पितॄणां मु[illegible] बंधनात्॥२०॥ श्रुतस्य याया
यमंतमर्भकस्तथा परेषां युधि चेति पार्थिवः॥ अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थविच्चका
र नाम्ना रघुमात्मसंभवं॥२१॥ पितुः प्रयत्नात्स समग्रसंपदः शुभैः शरीरावयवैर्दिने दि
ने। पुपोष वृद्धिं हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव बालचंद्रमाः॥२२॥ उमावृषांकौ शरज
न्मना यथा यथा जयंतेन शचीपुरंदरौ॥ तथा नृपः सा च सुतेन मागधी ननंदतुः तत्
सदृशेन तत्समौ॥२३॥ रथांगनाम्नोरिव भावबंधनं बभूव यत्प्रेम परस्पराश्रयं
विभक्तमप्येकसुतेन तत्तयोः परस्परस्योपरि पर्यचीयत॥२४॥ उवाच धात्र्या प्रथमो ॥१३॥
दितं वचो ययौ तदीयामवलंब्य चांगुलिं॥ अभूच्च नम्रः प्रणिपातशिक्षया पितुर्मुदं

न१

तेन ततास्सो नैकशः॥२६॥ तमंकमारोप्य शरीरयोगजैः सुखैर्निषिंचंतमिवामृतं त्वचि॥ उपांत

लि२ संमीलितलोचनो नृपश्चिरात्सुतस्प[illegible]ययौ॥२७॥ अमंस्त चानेन परार्घ्यजन्मा

नास्थितेरभेत्तास्थितिमंतमन्वयं॥ स्वमूर्त्तिभेदेन गुणाग्र्यवर्त्तिना पतिः प्रजानामि

वसर्गमात्मनः॥२८॥ स वृत्तचूलश्चलकाकपक्षकैरमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः॥

लिपेर्यथावद्ग्रहणेन वाङ्मयं नदीमुखेनेव समुद्रमाविशत्॥२९॥ अथोपनीतं वि

धिवद्विपश्चितो विनिन्युरेनं गुरवो गुरुप्रियं॥ अवंध्ययत्नाश्च बभूवुरत्र ते क्रिया

हि वस्तूपहिता प्रसीदति॥३०॥ धियः समग्रैः स गुणैरुदारधीः क्रमाच्चतस्रश्च[illegible]

र्णवोपमाः॥ ततार विद्याः पवनातिपातिभिर्दिशो हरिद्भिर्हरितामिवेश्वरः॥३१॥ त्वचं

स मेध्यां परिधाय रौरवीमशिक्षतास्त्रं पितुरेव मंत्रवत्॥ न केवलं तद्गुरुरेकपा

र्थिवः क्षितावभूदेकधनुर्द्धरोपि सः॥[illegible] रः स्पृशन्निव द्विपेंद्रभ

१४२

रघु

वं कलमः श्रयन्निव ॥ रघुः क्रमाद्यौवनभिन्नशैशवः पुपोष गांभीर्यमनोहरं वपुः ॥३५॥ अथा
स्य गोदानविधेरनंतरं विवाहदीक्षां निरवर्त्तयद्गुरुः ॥ नरेंद्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं तमोप
हं दक्षसुता इवाबभुः ॥३६॥ युवा युगव्यायतबाहुरंसलः कपाटवक्षाः परिणद्धकंधरः ॥
वपुः प्रकर्षादजयद्गुरुं रघुस्तथापि नीचैर्विनयाददृश्यत ॥३७॥ ततः प्रजानां चिरमात्म
ना धृतां नितांतगुर्वीं लघयिष्यता धुरं ॥ निसर्गसंस्कारविनीत इत्यसौ नृपेण चक्रे युवरा
जशब्दभाक् ॥३८॥ नरेंद्रमूलायतनादनंतरं तदास्पदं श्रीर्युवराजसंज्ञितं ॥ अगच्छदं
शेन गुणाभिलाषिणी नवावतारं कमलादिवोत्पलं ॥३९॥ विभावसुः सारथिनेव वा
युना घनव्यपायेन गभस्तिमानिव ॥ बभूव तेनातितरां सुदुःसहः कटप्रभेदेन करीव पा
र्थिवः ॥४०॥ नियुज्य तं होमतुरंगरक्षणे धनुर्द्धरं राजसुतैरनुद्रुतं ॥ अपूर्णमेकेन श ॥१४॥
तक्रतूपमः शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः ॥४१॥ अतः परं मखाय यज्वना तुरंगमुत्सृ
तेन १

सेदांबुनामातनयपुत्रलोचनेनमस्मैवयेनेहतुरंगमाहृतः॥ यन्दानिशम्यतिवचः स
मारितंमुदंपरामः पदिलीपनंदनः॥ ग
एननर्गलंतुरंगनः॥ धनुर्भृतामग्रतएवरक्षिणांजहारशक्रःकिलगूढविग्रहः॥४२॥ विषा
दलुप्तप्रतिपत्तिविस्मितंकुमारसैन्यंक्षणंददृशेस्थितंचतत्रानवसिष्ठधेनुश्चयदृच्छयाग
ताश्रुतप्रभावादददृशेथनंदिनी॥४३॥ तदंगनिस्यंदजलेनलोचनेप्रमृज्यपुण्ये
नपुरस्कृतःसतां॥ अतींद्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनोबभूवभावेषुदिलीपनंदनः॥४४॥
सपूर्वतःपर्वतपक्षशातनंददर्शदेवंनरदेवसंभवः॥ पुनःपुनःसूतनिषिद्धचा
पलंहरंतमश्वंरथरश्मिसंयतं॥४५॥ शतैस्तमक्ष्णामनिमेषवृत्तिभिर्हरिंविदि
त्वाहरिभिश्चवाजिभिः॥ अवोचदेनंगगनस्पृशारघुःस्वरेणधीरेणनिवर्तयन्नि
व॥४६॥ मखांशभाजांप्रथमोमनीषिभिस्त्वमेवदेवेंद्रसदानिगद्यसे॥ अजस्रदी
क्षाप्रयतस्यमद्गुरोःक्रियाविघातायकथंप्रवर्तसे॥४७॥ त्रिलोकनाथेनसतां
मखद्विषस्त्वयानियम्यानतुदिव्यचक्षुषा॥ सचेत्स्वयंकर्मसुधर्मचारिणांत्वमंतरा

धर्म १

रघु

यामवसितक्रतोर्विधेः ॥४८॥ तदंगमग्र्यं मघवन्महाक्रतोरमुं तुरंगं प्रतिमोक्तुमर्हसि
पथः श्रुतेर्दर्शयितार ईश्वरा मलीमसामाददते न पद्धतिं ॥४९॥ इति प्रगल्भं रघुणा समी
रितं वचो निशम्याधिपतिर्दिवौकसां । निवर्तयामास रथं सविस्मयः प्रचक्रमे च प्र
तिवक्तुमुत्तरं ॥५०॥ यदात्थ राजन्यकुमार तत्तथा यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः । जगत्प्र
काशं तदशेषमिज्यया भवद्गुरुर्लंघयितुं ममोद्यतः ॥५१॥ हरिर्यथैकः पुरुषोत्तमः स्मृ
तो महेश्वरस्त्र्यंबक एव नापरः । तथा विदुर्मां मुनयः शतक्रतुं द्वितीयगामी नहि शब्द
एष नः ॥५२॥ अतोयमश्वः कपिलानुसारिणा पितुस्त्वदीयस्य मयापहारितः । अलं प्र
यत्नेन तवात्र मानुगाः पदं पदव्याः सगरस्य संततेः ॥५३॥ ततः प्रहस्यापभयः पुरं राम
दरं पुनर्बभाषे तुरगस्य रक्षिता । गृहाण शस्त्रं यदि सर्ग एष ते न खल्वनिर्जित्य रघुं ॥१५॥
कृती भवान् ॥५४॥ स एवमुक्त्वा मघवंतमुन्मुखः करिष्यमाणः सशरं शरासन

धरा ॥८॥ स हि सर्वस्य लोकस्य युक्तदंडतया मनः ॥ आददे नातिसीतोष्णो नभस्वानि-
व दक्षिणः ॥९॥ कामं कर्णांतविश्रांते विशाले तस्य लोचने ॥ चक्षुष्मत्ता तु शास्त्रेण
सूक्ष्मकार्यार्थदर्शिनः ॥१०॥ यथा प्रह्लादनाच्चंद्रः प्रतापात्तपनो यथा ॥ तथैव सोभू-
दन्वर्थो राजा प्रकृतिरंजनात् ॥११॥ नयविद्भिर्नवे राज्ञि सदसच्चोपदर्शितं ॥ पू-
र्व एवाभवत्पक्षस्तस्मिन्नाभवदुत्तरः ॥१२॥ मंदोत्कंठाः कृतास्तेन गुणाधिकतया
गुरौ ॥ फलेन सहकारस्य पुष्पोद्गम इव प्रजाः ॥१३॥ पंचानामपि भूतानामुत्क-र्षं
पुपुषुर्गुणाः ॥ नवे तस्मिन्महीपाले सर्वं नवमिवाभवत् ॥१४॥ लब्धप्रशमनं स्व-
स्थमथ प्तं समुपस्थिता ॥ पार्थिवश्रीर्द्वितीयेव शरत्पंकजलक्षणा ॥१५॥ निर्दि-
ष्टवृष्टिर्मेघैर्मुक्तवर्त्मा दुरासदः ॥ प्रतापस्तस्य भानोश्च युगपद्व्यानशे दिशः ॥
॥१६॥ अधिज्यमायुधं [illegible] समयोपेतं सघोरितं ॥ स्वंधनुः श[illegible]के तेनैव संडकेशातम

न्यक ना॥१३॥ वार्षिकं संजहारेंद्रो धनुर्जैत्रं रघुर्दधौ॥ प्रजार्थसाधने तौ हि पर्यायोद्यत
कार्मुकौ॥१४॥ पुंडरीकातपत्रस्तं विकसत्काशचामरः॥ ऋतुर्विडंबयामास न पु
नः प्राप तच्छ्रियं॥१५॥ प्रसादसुमुखे तस्मिंश्चंद्रे च विशदप्रभे॥ तदा चक्षुष्मतां प्री
तिरासीत्समरसा द्वयोः॥१६॥ हंसश्रेणीषु तारासु कुमुद्वत्सु च वारिषु॥ विभूतयस्त
दीयानां पर्यस्ता यशसामिव॥१७॥ इक्षुच्छायानिषादिन्यस्तस्य गोप्तुर्गुणोदयं॥ आ
कुमारकथोद्घातं शालिगोप्यो जगुर्यशः॥१८॥ प्रससादोदयादंभः कुंभयोनेर्महौ
जसः॥ रघोरभिभवाशंकि चुक्षुभे द्विषतां मनः॥१९॥ मदोदग्राः ककुद्मंतः सरितां
कूलमुद्रुजः॥ लीलाखेलमनुप्रापुर्महोक्षास्तस्य विक्रमं॥२०॥ प्रसवैः सप्तपर्णा
नां मदगंधिभिराहताः॥ असूययेव तन्नागाः सप्तधैव प्रसुस्रुवुः॥२१॥ सरितः कु ॥१८॥
र्वती गाधाः पथश्चाश्यानकर्दमान्॥ यात्रायै प्रेरयामास तं शक्तेः प्रथमं शरत्॥

 वि ३

तस्मिन्समय उद्भूतो वह्निर्वीडिनी यावनाविधेः॥२६॥ दक्षिणार्द्धिव्याजेन हस्तेनेव जयं ददौ॥२७॥स
गुप्तमूलपर्यंतः सुद्रपार्ष्णिरयान्वितः॥ षड्विधं बलमादाय प्रतस्थे दिग्जिगीषया॥२८॥ अ
वाकिरन्नवयोद्धास्तं लाजैः पौरयोषितः॥ एषतैर्मन्दरोद्भूतैः क्षीरोर्मय इवाच्युतं॥३०॥
सययौ प्रथमं प्राचीं तुल्यः प्राचीनबर्हिषा॥ अहिताननिलोद्भूतैस्तर्जयन्निव केतुभिः
॥३१॥ रजोभिः स्यंदनोद्भूतैर्गजैश्च घनसंनिभैः॥ भुवस्तलमिव व्योम कुर्वन्व्योमेव भूत
लं॥३२॥ मरुपृष्ठान्युदंभांसि नाव्याः सुप्रतरा नदीः॥ विपिनानि प्रकाशानि शक्तिम
त्वाच्चकार सः॥३३॥ स तापो ग्रे ततः शब्दः पुरोगाः स्तदनं दतरं॥ ययौ पश्चाद्धयानी
कं वजः स्कंधेवसावभूः॥३४॥ पुरोगैः कलुषास्तस्य सह प्रस्थायिभिः कृशाः॥ पश्चा
त्प्रयायिभिः पंकाश्चक्रिरे मार्गनिम्नगाः॥३५॥ ससेनां महतीं कर्षन्पूर्वसागरगामि
नीं॥ बभौ हरजटाभ्रष्टां गंगामिव भगीरथः॥३६॥ त्याजितैः फलमुत्खातैर्भग्नैश्च

कुशानृपैः ॥ तस्यासीद्दुर्लभो मार्गः प्रायशः स्थितैः ॥४७॥ पौरस्त्यानेव भागान्कामं स्त्वांस्त्वा
नत्तनपदानतन्धी ॥ प्राप्तालीवनश्यमनुपमं ठं मतोदधेः ॥४८॥ श्रनमतः प्रां समुद्दध्र्के
त्तस्मात्सिंधुरयाद्दिवा ॥ श्रात्मीयहितं तं तुहेत्रिमाख्रितानेसी ॥४९॥ तं मानुयवाद
तरसानेतानौसैंधवनोद्भूतान् ॥ निवस्वानजयस्तं नामगामश्रातोंतरुर्षीं ॥५०॥ आश्रा
19 दप नत्रवर्णांकलमाङ्गवतेरहौं ॥ फलैः संवर्द्धया मासरूपवातजतिरोपितः
॥५१॥ सतीर्थो कपिशां सेनैर्बद्धविरदसेतुभिः ॥ उत्कलाद्दर्शितं पथः कलिंगाद्वि गु
स्वाययौ ॥५२॥ सप्रतापं महेंद्रस्य मूर्ध्नि तालंन्यवेशयत् ॥ श्रंकुशांद्विरदस्था
यं तागं नीरवंदिनः ॥५३॥ प्रतिजग्राह कालिंगः ॥ मस्ते गजसाधनः ॥ पदाच्छे
दाच तं शक्रं शिलावर्षीव पर्वतः ॥५४॥ द्विषां विषह्या कुरुक्षेत्र जारावधुर्ह्रिं ॥५५॥ शी
नं ॥ सन्मंगलस्नातइव प्रतिपेदे जयश्रियं ॥५६॥ ताबाय व्यास्त्व विनिर्धूतापद्धकाबि

विन्ध्यान्महोदधेः॥गजानीकाऽस्मकालिंगं तान्यैः सर्पमिवाददे॥४२॥तांबूलीनांदलैस्त
त्ररचितापानभूमयः॥नालिकेरासवंयोधाःशात्रवंचपपुर्यशः॥४३॥गृहीतप्रति
मुक्तस्यसधर्मविजयीनृपः॥श्रियंमहेंद्रनाथस्यजहारनतुमेदिनीं॥४४॥ततोवे
लातटेनैवफलवत्पूगमालिना॥अगस्त्याचरितामाशामनाशास्यजयोययौ
॥४५॥ससैन्यपरिभोगेनगजदानसुगंधिना॥कावेरींसरितांपत्युःशंकनीया
मिवाकरोत्॥भयोत्सृष्टविभूषाणांतेनकेरलयोषितां॥अलकेषुचमूरेणु
श्चूर्णप्रतिनिधीकृतः॥४७॥बलैरध्युषितास्तस्यविजिगीषोर्गताध्वनः॥मारि
चोद्भ्रांतहारीतामलयाद्रेरुपत्यकाः॥४८॥ससंचुरश्वक्षुण्णानामेलानामुत्पति
ष्णवः॥तुल्यगंधिषुमत्तेभकटेषुफलरेणवः॥४९॥आजानेयखुरक्षुण्णंपद्के
लाहेत्रसंभवं॥व्यानशेसपदिव्योमकीर्तकोशाविलंरजः॥५०॥भोगिवे

३० नमार्गेषु वंदनानां समर्पितं॥ नाग्रेसकृतालोग्रेवंत्रिपदीछेदिनामपि॥५५॥ दिशिमं
दायते तेजो दक्षिणस्यां रवेरपि॥ तस्यामेव रघोः पांड्याः प्रतापं न विषेहिरे॥५६॥
ताम्रपर्णीसमेतस्य मुक्तासारं महोदधेः॥ ते निपत्य ददुस्तस्मै यशः स्वमिव संचि
तं॥५७॥ स निर्विश्य यथाकामं तटेष्वालीनचंदनौ॥ स्तनाविव दिशस्तस्याः शैलौ म
लयदर्दुरौ॥५८॥ असह्यविक्रमः सह्यं दूरमुक्तमुदन्वता॥ नितंबमिव मेदिन्याः
स्रस्तांशुकमलंघयत्॥५९॥ युग्मं तस्यानीकैर्विसर्पद्भिरपरांतजयोद्यतैः॥ रा पर्व५
मा साटितो प्यासीत्सह्यलग्न इवार्णवः॥६०॥ मरूलामारुतोद्धूतमगमत्कैत
कं रजः॥ तद्योधवारबाणानामयत्नपटवासतां॥६१॥ अभ्यभूयत वाहानां ॥२०॥
चरतां गात्रसिंजितैः॥ मर्मरैः पवनोद्धूतराजतालीवनध्वनिः॥६२॥ खर्जूरी
स्कंधनद्धानां मदोद्गारसुगंधिषु॥६३॥ अवकाशं किलोदन्वान्रामायाभ्यर्थि

स्त्रो ४ कटेषु करिणां पेतुः पुंनागेभ्यः शिलीमुखाः॥

तोददौ॥ अपरांतमहीपालव्याजेन रघवे करं॥५८॥ मत्तेभरदनोत्कीर्णव्यक्तविक्रमल
क्षणं॥ त्रिकूटमेव तत्रोच्चैर्जयस्तंभं चकार सः॥५९॥ पारसीकांस्ततो जेतुं प्रतस्थे स्थ
लवर्त्मना॥ इंद्रियाख्यानिव रिपूंस्तत्वज्ञानेन संयमी॥६०॥ यवनीमुखपद्मानां
सिवा कृ॰ १४ सेहे मधुमदं न सः॥ बालातपमिवाब्जानामकालजलदोदयः॥६१॥ संग्रामस्तुमुल
स्तस्य पाश्चात्यैरश्वसाधनैः॥ शार्ङ्गकूजितविज्ञेयप्रतियोधे रजस्यभूत्॥६२॥ भ
ल्लापवर्जितैस्तेषां शिरोभिः श्मश्रुलैर्महीं॥ तस्तार सरघाव्याप्तैः सक्षौद्रपटलैरि
व॥६३॥ अपनीतशिरस्त्राणाः शेषास्तं शरणं ययुः॥ प्रणिपातप्रतीकारः संरं
भो हि महात्मनां॥६४॥ विनयंते स्म तद्योधा मधुभिर्विजयश्रमं॥ आस्तीर्णाजिनर
त्नासु द्राक्षावलयभूमिषु॥६५॥ ततः प्रतस्थे कौबेरीं भास्वानिव रघुर्दिशं॥ श
रैरुस्रैरिवोदीच्यानुद्धरिष्यन्रसानिव॥६६॥ विनीताध्वश्रमास्तस्य वंक्षुतीरविचेष्टनैः

उपदा विविशुः शश्वन्नोत्सेकाः कोशलेश्वरं॥६

ससयान्वैमरुत्तुल्यवमितोर्नाग्निः प्रविवेशोत्तरापथं॥७३॥ विनीताध्वश्रमास्तस्य वंकूतीरवि
चेष्टनैः॥ दुधुवुर्वाजिनः स्कंधान्लग्नकुंकुमकेसरान्॥७४॥ तत्र हूणावरोधानां भर्तृ
षु व्यक्तविक्रमं॥ कपोलपाटनादेशि बभूव रघुचेष्टितं॥७५॥ कांबोजाः समरे सोढुं
तस्य वीर्यमनीश्वराः॥ गजालानपरिक्लिष्टैरक्षोटैः सार्द्धमानताः॥७६॥ ततो गौरीगु
रुं शैलमारुरोहाश्वसाधनः॥ वर्द्धयन्निव तत्कूटानुद्धूतैर्धातुरेणुभिः॥७७॥ तेषां सद
श्वभूयिष्ठास्तुंगद्रविणराशयः॥ विविशुस्तं विशां। नाथं समुद्रमिव निम्नगाः॥७८॥
शशंसतुल्यसत्वानां सैन्यघोषेप्यसंभ्रमं॥ गुहाशयानां सिंहानां परिवृत्यावलो
कितं॥७९॥ भूर्जेषु मर्मरीभूताः कीचकध्वनिहेतवः॥ गंगाशीकरिणो मार्गे मरुतस्तं
सिषेविरे॥८०॥ विशश्रमुर्नमेरूणां छायास्वध्यास्य सैनिकाः॥ दृषदो वासितोत्संगा ॥२१॥
निषण्णमृगनाभिभिः॥८१॥ सरलासक्तमातंगग्रैवेयस्फुरितत्विषः॥ आसन्नौषध

योर्नेतुर्नक्तमस्नेहदीपिकाः ।।८२।। तस्योत्सृष्टनिवासेषु कंठरज्जुक्षतत्वचः । गजवर्ष्म
किरातेभ्यः शशंसुर्देवदारवः ।।८३।। तत्र जन्यं रघोर्घोरं पार्वतीयैर्गणैरभूत् । नाराच
क्षेपणीयाश्मनिष्पेषोत्पतितानलं ।।८४।। शरैरुत्सवसंकेतान्स कृत्वा विरतोत्सवा
न् । जयोदाहरणं बाह्वोर्गापयामास किंनरान् ।।८५।। परस्परस्य विज्ञातस्तेषूपाय
नपाणिषु । राज्ञा हिमवतः सारो राज्ञः सारो हिमाद्रिणा ।।८६।। तत्राक्षोभ्यं यशोराशिं
निवेश्यावरुरोह सः । पौलस्त्यतुलितस्याद्रेरादधान इव ह्रियं ।।८७।। चकंपे तीर्णलौ
हित्ये तस्मिन्प्राग्ज्योतिषेश्वरः । तद्गजालानतां प्राप्तैः सह कालागुरुद्रुमैः ।।८८।। न
प्रसेहे स रुद्धार्कमधारावर्षदुर्दिनं । रथवर्त्मरजोऽप्यस्य कुत एव पताकिनीं ।।८९।। तमीशः
कामरूपाणामत्याखंडलविक्रमं । भेजे भिन्नकटैर्नागैरन्यानुपरुरोध यैः ।।९०।।
कामरूपेश्वरस्तस्य हेमपीठाधिदेवतां । रत्नपुष्पोपहारेण छायामानर्च पादयोः

वर्हि

रघु॰
३३

इति जित्वा दिशो जिष्णुर्न्यवर्त्तत रथोद्धतं ॥ रजो विश्रमयन्राज्ञां छत्रशून्येषु मौलिषु ॥८४॥
स विश्वजितमाजह्रे यज्ञं सर्वस्वदक्षिणं ॥ आदानं हि विसर्गाय सतां वारिमुचामिव
॥८५॥ सत्रान्ते सचिवसखः पुरस्क्रियाभिर्गुर्वीभिः शमितपराजयव्यलीकान् ॥ का
कुत्स्थश्चिरविरहोत्सुकावरोधान्राजन्यान्स्वपुरनिवर्त्तयेनुमेने ॥८६॥ ते रेखा
ध्वजकुलिशातपत्रचिह्नं सम्राजश्चरणयुगं प्रसादलभ्यं ॥ प्रस्थानप्रणतिभिरंगु
लीषु चक्रुर्मौलिस्रक्च्युतमकरंदरेणुगौरं ॥८७॥ यज्ञान्ते ते तमभ्यर्च्य जिष्णु
कपूतं सत्कारैः शमितपराजयव्यलीकाः ॥ आमंत्र्योत्सुकवनितास्वतद्विसृष्टाः
स्वानि स्वान्यवनिभुजः पुराणि जग्मुः ॥८८॥ ॥श्रीः॥ ॥इति श्रीरघुवंशे महा रा॰प॰
काव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ दिग्विजयो नाम चतुर्थः सर्गः॥४॥ ॥श्रीः॥४॥ ॥२२॥
तमध्वरे विश्वजिति क्षितीशं निःशेषविश्राणितकोशजातं ॥ उपात्तविद्यो

गुरुदक्षिणार्थी कौत्सः प्रपेदे वरतन्तुशिष्यः॥१॥ स मृन्मये वीतहिरण्मयत्वात्पात्रे निधा-
यार्घ्यमनर्घशीलः॥ श्रुतप्रकाशं यशसा प्रकाशः प्रत्युज्जगामातिथिमातिथेयः॥२॥
तमर्चयित्वा विधिवद्विधिज्ञस्तपोधनं मानधनाग्रयायी॥ विशांपतिर्विष्टरभाजमारात्कृता-
ञ्जलिः कृत्यविदित्युवाच॥३॥ अप्यग्रणीर्मन्त्रकृतामृषीणां कुशाग्रबुद्धे कुशली गुरु-
स्ते॥ यतस्त्वया ज्ञानमशेषमाप्तं लोकेन चैतन्यमुष्णरश्मेः॥४॥ कायेन वाचा मन-
सापि शश्वत्तयं [illegible] धैर्यविलोपि तत्॥ आपाद्यते न व्ययमन्तरायैः कच्चिन्महर्षेस्त्रि-
विधं तपस्तत्॥५॥ आधारबन्धप्रमुखैः प्रयत्नैः संवर्धितानां सुतनिर्विशेषं [illegible]
वाय्वादिरुपप्लवो वः श्रमच्छिदामाश्रमपादपानां॥६॥ क्रियानिमित्तेष्वपि वत्सलत्वादभग्न-
कामा मुनिभिः कुशेषु॥ तदङ्कशय्याच्युतनाभिनाला कच्चिन्मृगीणामनघा प्रसूतिः॥
॥७॥ निर्वर्त्यते यैर्नियमाभिषेको येभ्यो निवापाञ्जलयः पितॄणां॥ तान्युञ्छषष्ठाङ्कि-

रघु०
॥२३॥

तसेकता निशि वा निवस्तीर्थं ... कच्चित्॥८॥ नीवारपाकादि कडंगरीयैरामृश्य
ते जानपदैर्न कच्चित्॥ कालोपपन्नातिथिकल्प्यभागं वन्यं शरीरस्थितिसाधनं वः॥९॥
अपि प्रसन्नेन महर्षिणा त्वं सम्यग्विनीयानुमतो गृहाय॥ कालो ह्ययं संक्रमितुं
द्वितीयं सर्वोपकारक्षममाश्रमं ते॥१०॥ तवार्हतो नाभिगमेन तृप्तं मनो नियोगक्रिय
योत्सुकं मे॥ अप्याज्ञया शासितुरात्मना वा प्राप्तोऽसि संभावयितुं वनान्माम्॥११॥
इत्यर्घ्यपात्रानुमितव्ययस्य रघोरुदारामपि गां निशम्य॥ स्वार्थोपपत्तिं प्रति दु
र्बलाशस्तमित्यवोचद्वरतन्तुशिष्यः॥१२॥ सर्वत्र नो वार्तमवेहि राजन्नाथे कु
तस्त्वय्यशिवं प्रजानां॥ सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा॥
१३॥ भक्तिः प्रतीक्ष्येषु कुलोचिता ते पूर्वान्महाभाग तयातिशेषे॥ व्यतीतकालस्त्व
हमभ्युपेतस्त्वामर्थिभावादिति मे विषादः॥१५॥ शरीरमात्रेण नरेन्द्र तिष्ठन्नाभा

द्विकुदृष्टिर्दिग्नातोऽस्य ... वालतारिशुभ्रमोपशोवगोशब्दो विद्वद्विदिशासु ह्यतः॥

रघु०
रामः
॥२३॥

धूरवं.

द्वन्यःश्रानोत्‌तं २
यत्नंकरिष्यामि २

सितीर्थप्रतिपादितर्द्धिः ॥ आरण्यकोपात्तफलप्रसूतिः स्तम्बेन नीवार इवावशिष्टः ॥१५॥
स्थाने भवानेकनराधिपः सन्नकिंचनत्वं मखजं व्यनक्ति ॥ पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः
कलाक्षयः श्लाघ्यतरो हि वृद्धेः ॥१६॥ तदन्यतस्तावदनन्यकार्यो गुर्वर्थमाहर्तुमहं यतिष्ये ॥ स्व
स्त्यस्तु ते निर्गलिताम्बुगर्भं शरद्घनं नार्दति चातकोपि ॥१७॥ एतावदुक्त्वा प्रतियातुका
मं शिष्यं महर्षेर्नृपतिर्निषिध्य ॥ किं वस्तु विद्वन्गुरवे प्रदेयं त्वया कियद्वेति तमन्वयुंक्त
॥१८॥ ततो यथावद्विहिताध्वराय तस्मै स्मयावेशविवर्जिताय ॥ वर्णाश्रमाणां गुरवे स व
र्णी विचक्षणः प्रस्तुतमाचचक्षे ॥१९॥ समाप्तविद्येन मया महर्षिर्विज्ञापितोभूद्गु
रुदक्षिणायै ॥ स मे चिरायास्खलितोपचारां तां भक्तिमेवागणयत्पुरस्तात् ॥२०॥
निर्बन्धसंजातरुषार्थकार्श्यमचिन्तयित्वा गुरुणाहमुक्तः ॥ वित्तस्य विद्यापरिसं
ख्यया मे कोटीश्चतस्रो दश चाहरेति ॥२१॥ सोहं सपर्याविधिभाजनेन मत्वा

रघु.
॥२४॥

तं च गुरावकोपं ॥ अभ्यस्य सदेहं प्रति नोपरोद्धुं मन्ये तरस्त्रां तस्कृतनिःक्रियस्य ॥ आरूढं
द्विजेन्द्रद्विजराजिकान्तिरावेदितवेदविदांवरेण ॥ एनोऽनिवृत्तेन्द्रियवृत्तिरेनं जगाद
जगाद कनाथ ॥२३॥ गुर्वर्थमर्थी श्रुतपारदृश्वा रघोः सकाशादनवाप्य कामं ॥ गतो
वदान्यांतरमित्ययं मे मा भूत्परीवादनवावतारः ॥२४॥ स त्वं प्रशस्ते महिते मदीये व
संश्चतुर्थोऽग्निरिवाग्न्यगारे ॥ द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन् यावद्यते साधयितुं त्व
दर्थं ॥२५॥ तथेति तस्यावितथं प्रतीतः प्रत्यग्रहीत्संगिरमग्रजन्मा ॥ गामात्तसा
रां रघुरप्यवेक्ष्य निःकृष्टुमर्थं चकमे कुवेरात् ॥२६॥ वसिष्ठमंत्रोक्षणजात्प्रभावादुदन्व
दाकाशमहीधरेषु ॥ मरुत्सखस्येव बलाहकस्य गतिर्विजघ्ने न हि तद्रथस्य ॥
२७॥ अथाधिशिश्ये प्रयतः प्रदोषे रथं रघुः कल्पितशस्त्रगर्भं ॥ सामंतसंभावनयै
व धीरः कैलासनाथं तरसा जिगीषुः ॥२८॥ प्रातः प्रयाणाभिमुखाय तस्मै सविस्म

विताततः सलिलप्रवेशः ॥ निर्धूतदानामलगंडभित्तिर्वन्यः सरित्तो गज उन्ममज्ज ॥४३॥
निःशेषविक्षालितधातुनापि वप्रक्रियामृक्षवतस्तटेषु ॥ नीलोर्ध्वरेखाशबलेन
शंसन्दंतद्वयेनाश्मविकुंठितेन ॥४४॥ युग्मं ॥ संहारविक्षेपलघुक्रियेण हस्तेन
तीराभिमुखः सशब्दं ॥ बभौ स भिंदन्बृहतस्तरंगान्वार्यर्गलाभंग इव प्रवृ
त्तः ॥४५॥ शैलोपमः शैवलमंजरीणां जालानि कर्षन्नुरसा स पश्चात् ॥ पूर्वं
तदुत्पीडितवारिराशिः सरित्प्रवाहस्तटमुत्ससर्प ॥४६॥ तस्यैकनागस्य कपो
लभित्त्योर्जलावगाहक्षणमात्रशांता ॥ वन्येतरानेकपदर्शनेन पुनर्दिदीपे मददु
र्दिनश्रीः ॥४७॥ सप्तच्छदक्षीरकटुप्रवाहमसह्यमाघ्राय मदं तदीयं ॥ विलंघिता
धोरणतीव्रयत्नाः सेनागजेंद्रा विमुखा बभूवुः ॥४८॥ सच्छिन्नबंधद्रुतयु
ग्यशून्यं भग्नाक्षपर्यस्तरथं क्षणेन ॥ रामापरित्राणविहस्तयोधं सेनानिवेशं तुमु

त्तं वन्का रा॥४९॥ तमापतंतं नृपतेरवध्यो वन्यः करीति श्रुतवान्कुमारः॥ निवर्तयि
ष्यन्विशिखेन कुंभे जघान नात्यायतकृष्टचापः॥५०॥ स विद्धमात्रः किल नागरू
पमुत्सृज्य तद्विस्मितसैन्यदृष्टः॥ स्फुरत्प्रभामंडलमध्यवर्ति कांतं वपुर्व्योमचरं
प्रपेदे॥५१॥ अथ प्रभावोपनतैः कुमारं कल्पद्रुमोत्थैरवकीर्य पुष्पैः॥ उवाच वा
ग्मी दशनप्रभाभिः संवर्द्धितोरःस्थलतारहारः॥५२॥ मतंगशापादवलेप
मूलादवाप्तवानस्मि मतंगजत्वं॥ अवेहि गंधर्वपतेस्तनूजं प्रियंवदं मां प्रियद
र्शनस्य॥५३॥ स चानुनीतः प्रणतेन पश्चान्मया महर्षिर्मृदुतामगच्छत्॥ उष्णत्वम
ग्न्यातपसंप्रयोगाच्छैत्यं हि यत्सा प्रकृतिर्जलस्य॥५४॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवो यदा ते
भेत्स्यत्यजः कुंभमयोमुखेन॥ संयोक्ष्यसे स्वेन वपुर्महिम्ना तदेत्यवोचत्स तपो ॥रघु॥
निधिर्मां॥५५॥ संमोचितः सत्त्ववता त्वयाहं शापाच्चिरप्रार्थितदर्शनेन॥ प्रतिप्रि

प्रियंवदेन्वितो न कुर्यां विरथा हि मे स्यात्स्वपदोपलब्धिः ॥५६॥ संमोहनं नाम सखे ममास्त्रं
प्रयोगसंहारविभक्तमंत्रं ॥ गांधर्वमादत्स्व यतः प्रयोक्तुर्न चारिहिंसा विजयश्च ह-
स्ते ॥५७॥ गांधर्वमस्त्रं तदितः प्रतीच्छ प्रयोगसंहारविभक्तमंत्रं ॥ प्रस्वापनं नाम य-
तः प्रहर्तुर्न चारिहिंसा विजयश्च हस्ते ॥५७॥ अलं ह्रिया मां प्रति यन्मुहूर्तं दयापरोभूः
प्रहरन्नपि त्वं ॥ तस्मादुपच्छंदयति प्रयोज्यं मयि चया न प्रतिषेधरौक्ष्यं ॥५८॥ तथेत्युप रैप
स्पृश्योपयः पवित्रं सोमोद्भवायाः सरितो नृसोमः ॥ उदङ्मुखः सोस्त्रविदस्त्रमं-
त्रं जग्राह तस्मान्निगृहीतशापात् ॥६०॥ एवं तयोरध्वनि दैवयोगादासेदुषोः सख्य-
मचिंत्यहेतु ॥ एको ययौ चैत्ररथप्रदेशान्सौराज्यरम्यानपरो विदर्भान् ॥६१॥ तं त-
स्थिवांसं नगरोपकंठे तदागमारूढगुरुप्रहर्षः ॥ प्रत्युज्जगाम क्रथकैशिकेंद्रश्चंद्रं
प्रवृद्धोर्मिरिवोर्मिमाली ॥६२॥ प्रवेश्य चैनं पुरमग्रयायी नीचैस्तथोपाचरदर्पितश्रीः ॥

रेवा तु सोमोद्भवा नर्मदा मेकलकन्यके इत्यमरः ५

मनेयथातत्र ज्ञनःसमेतो वैदर्भमागंतुमजंगृहेशं॥६३॥ तस्याधिकारिपुरुषैः प्रण
तैः प्रदिष्टां प्राग्द्वारवेदिविनिवेशितहेमकुंभां रम्यां रघुप्रतिनिधिः सनवोकार्यां बाल्या
त्परामिव दशां मदनोध्युवास॥६४॥ तत्र स्वयंवरसमाहृतराजलोकं कन्याललाम ५२
कमनीयमजस्य लिप्सोः॥ भावावबोधकलुषा दयितेव रात्रौ निद्राविरेण नयनाभिमु
खी बभूव॥६५॥ तंकर्णभूषणनिपीडितपीवरांसं शय्योत्तरच्छदविमर्दकृशांगरागं॥
वैतालिकाललितबंधमनोहराभिः प्राबोधयन्नुषसि वाग्भिरुदारवाचः॥६६॥ रात्रि
र्गता मतिमतां वर मुंच शय्यां धात्रा द्विधैव ननु धूर्जगतो विभक्ता॥ यामेकतस्तव बिभ
र्त्तिगुरुर्विनिद्रस्तस्या भवानपरधुर्यपदावलंबी॥६७॥ निद्रावशेन भवताप्यनवेक्ष्यमा
णा पर्युत्सुकत्वमबला निशि खंडितेव॥ लक्ष्मीर्विनोदयति येन दिगंतलंबी सोपि त्व
दाननरुचिं विजहाति चंद्रः॥६८॥ तद्वल्गुना युगपदुन्मिषितेन तावत्सद्यः परस्परतुला पं॰२४॥

६१

पा८ आभाति लब्धपरभागत[illegible]ष्ठे लीलास्मितं सदशनार्चिरिव त्वदीयं ॥ ५

मधिरोहतां द्वे ॥ प्रस्पंदमानपुरुषेतरतारमंतश्चक्षुस्तव प्रचलितभ्रमरं च पद्मं ॥ ६९ ॥ वृंतश्ल
थं हरति पुष्पमनोकहानां संसृज्यते सरसिजैररुणांशुभिन्नैः ॥ स्वाभाविकं परगुणेन वि
भातवायुः सौरभ्यमीप्सुरिव ते मुखमारुतस्य ॥ ७० ॥ ताम्रोदरेषु पतितं तरुपल्लवेषु नि
र्धौतहारगुलिकाविशदं हिमांभः ॥ संलक्ष्यते दशनचंद्रिकयानुविद्धं बिंबोष्ठलब्धपर
भागमिव स्मितं ते ॥ ७१ ॥ यावत्प्रतापनिधिराक्रमते न भानुरह्नाय तावदरुणेन त
मो निरस्तं ॥ आयोधनाग्रसरतां त्वयि वीर याते किं वा रिपूंस्तव गुरुः स्वयमुच्छिनत्ति ॥
॥ ७२ ॥ शय्यां जहत्युभयपक्षविनीतनिद्राः स्तंबेरमा मुखरशृंखलकर्षिणस्ते ॥ येषां
विभांति तरुणारुणरागयोगाद्भिन्नाद्रिगैरिकतटा इव दंतकोशाः ॥ दीर्घेष्वमी नि
यमिताः पटमंडपेषु निद्रां विहाय वनजाक्ष वनायुदेश्याः ॥ वक्त्रोष्मणा मलिनयंति पुरो

२४ गतानिलेह्यानि सैंधवशिलाशकलानि वाहाः ॥७४॥ भवति विरलभक्तिर्म्लानपुष्पोपहारः
स्वकिरणपरिवेषोद्भेदशून्याः प्रदीपाः ॥ अयमपि च गिरंनस्त्वत्प्रबोधप्रयुक्तामनुवदति
शुकस्ते मंजुवाक्पंजरस्थः ॥७५॥ इति विरचितवाग्भिर्बंदिपुत्रैः कुमारः सपदि विग
तनिद्रस्तल्पमुज्झांचकार ॥ मदपटुनिनदद्भिर्बोधितो राजहंसैः सुरगज इव गांगं सैक
तं सुप्रतीकः ॥७६॥ अथ विधिमवसाय्य शास्त्रदृष्टं दिवसमुखोचितमंचिताक्षिपक्ष्मा
॥ कुशलविरचितानुरूपवेषः क्षितिपसमाजमगात्स्वयंवरस्थं ॥७७॥ ॥श्री॥ ॥
इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ अजस्य स्वयंवराभिगमनो ना
म पंचमः सर्गः ॥ ॥श्री॥ ॥ स तत्र मंचेषु मनोन्यवेषान्सिंहासनस्थानुपचार
वत्सु ॥ वैमानिकानां मरुतामपश्यदाकृष्टलीलान्नरलोकपालान् ॥१॥ रतेर्गृ
हीतानुनयेन कामं प्रत्यर्पितस्वांगमिवेश्वरेण ॥ काकुत्स्थमालोकयतां नृपाणां रघु॥
स तत्र मंचेषु विमानकल्पेषु ... सिंहासनस्थानुपचारवत्सु पश्यदृष्टा
नरलोकपालानिवहमनेघ्यां ॥१॥

तः प्रतीपरित्यागम वृद्धसेवी ।। तेन श्रियः संश्रययोर्विरोधः स्वभावलोलेत्ययशः प्रमृ
ष्टं ।।४२।। आयोधने कृष्णगतिं सहायमवाप्य यः क्षत्रियकालरात्रिं ।। धारां शितां राममपर
स्वेधस्य संभावयत्युत्पलपत्रसारां ।।४३।। अस्यांकलक्ष्मीर्भव दीर्घबाहोर्माहि
ष्मतीवप्रनितंबकांची ।। प्रासादजालैर्जलवेणिरम्यां रेवां यदि प्रेक्षितुमस्ति का
मः ।।४४।। तस्याः प्रकामं प्रियदर्शनोपि न स क्षितीशो रुचये बभूव ।। शरत्प्रमृष्टां
बुधरोपरोधः शशीव पर्याप्तकलो नलिन्याः ।।४५।। सा शूरसेनाधिपतिं सुषे
णमुद्दिश्य देशांतरगीतकीर्तिं ।। आचारशुद्धोभयवंशदीपं शुद्धांतरक्ष्या जगा
द कुमारी ।।४६।। नीपान्वयः पार्थिव एष यज्वा गुणैर्यमाश्रित्य परस्परेण ।। सिद्धा
श्रमं शांतमिवैत्य सत्वैर्नैसर्गिकोप्युत्ससृजे विरोधः ।।४७।। यस्यात्मगेहे नयनाभि
रामा कांतिर्हिमांशोरिव संनिविष्टा ।। हर्म्याग्रसंरूढतृणांकुरेषु तेजो विषह्यारि

मंदिरेषु॥४८॥यस्यावरोधस्तनचंदनानांप्रक्षालनाद्वारिविहारकाले॥कलिंदक
न्यामथुरांगतापिगंगोर्मिसंसक्तजलेवभाति॥४९॥त्रातेनतार्क्ष्यात्किलकालि
येनमणिंविसृष्टंयमुनौकसायः॥वक्षस्थलव्यापिरुचंदधानःसकौस्तुभं
ह्रेपयतीवकृष्णं॥५०॥संभाव्यभर्तारममुंयुवानंमृदुप्रवालोत्तरपुष्पशय्ये
॥वृंदावनेचैत्ररथादनूनेनिर्विश्यतांसुंदरियौवनश्रीः॥५१॥अध्यास्यचांभःपृ
षतोक्षितानिशैलेयगंधीनिशिलातलानि॥कलापिनांप्रावृषिपश्यनृत्यंकां
तासुगोवर्द्धनकंदरासु॥५२॥नृपंतमावर्त्तमनोज्ञनाभिःसाव्यत्यगादन्य
वधूर्भवित्री॥महीधरंमार्गवशादुपेतंस्रोतोवहासागरगामिनीव॥५३॥अ
थांगदाश्लिष्टभुजंभुजिष्याहेमांगदंनामकलिंगनाथं॥आसेदुषींसादित ॥पूर॥
शत्रुपक्षंबालामबालेंदुमुखीबभाषे॥५४॥असौमहेंद्राद्रिसमानसारःपति

र्महेंद्रस्यमहोदधेश्च॥यस्यक्लमंसैन्यगजच्छलेनयात्रासुयातीवपुरोमहेंद्रः॥५५॥
ज्याघातरेखेसुभुजोभुजाभ्यांबिभर्तियश्चापभृतांपुरोगः॥रिपुश्रियःसंजनबाष्प
सेकेबंदीकृतायाइवपद्धतीद्वे॥५६॥यमात्म[illegible]नःसद्मनिसंनिविष्टंप्रासाद
वातायनदृश्यवीचिः॥मंद्रध्वनित्याजितयामतूर्यःप्रबोधयत्यर्णवएवसुप्तं॥
५७॥अनेनसार्द्धंविहरांबुराशेस्तीरेषुतालीवनमर्मरेषु॥द्वीपांतरानीतलवंग
पुष्पैरपाकृतस्वेदलवामरुद्भिः॥५८॥प्रलोभिताप्याकृतिलोभनीयाविदर्भराजाव
रजातयैवं॥तस्मादपावर्ततदूरकृष्टानीत्येवलक्ष्मीःप्रतिकूलदैवात्॥५९॥अथो
रगाख्यस्यपुरस्यनाथंदौवारकीदेवसमानमेत्य॥इतश्चकोराक्षिविलोकयेति
पूर्वानुशिष्टांनिजगादभोज्यां॥६०॥पांड्योयमंसार्पितलंबहारःक्लृप्तांगरागोहरि
चंदनेन॥आभातिबालातपरक्तसानुःसनिर्झरोद्गारइवाद्रिराजः॥६१॥विंध्यस्य

33

संस्तंभयिता महाद्रेर्निःशेषपीतोज्झितसिंधुराजः ॥ प्रीत्याश्वमेधावभृथार्द्रमूर्त्तेः सौ
स्नातिको यस्य भवत्यगस्त्यः ॥६२॥ अस्त्रं हरादाप्तवता दुरापं येनेंद्रलोकावजया
य दृप्तः ॥ पुरा जनस्थानविमर्दशंकी संधाय लंकाधिपतिः प्रतस्थे ॥६३॥ अनेन पा
णौ विधिवद्गृहीते महाकुलीनेन महीव गुर्वी ॥ रत्नानुविद्धार्णवमेखलायाः दि
शः सपत्नी भव दक्षिणस्याः ॥६४॥ तांबूलवल्लीपरिणद्धपूगास्वेलालतालिंगि
तचंदनासु ॥ तमालपत्रास्तरणासु रंतुं प्रसीद शश्वन्मलयस्थलीषु ॥६५॥ इं
दीवरश्यामतनुर्नृपोसौ ॥ त्वं रोचनागौरशरीरयष्टिः ॥ अन्योन्यशोभापरिवृद्धये
वां योगस्तडित्तोयदयोरिवास्तु ॥६६॥ स्वसुर्विदर्भाधिपतेस्तदीयो लेभेंतरं चेतसि
नोपदेशः ॥ दिवाकरादर्शनबद्धकोशे नक्षत्रनाथांशुरिवारविंदे ॥६७॥ संचा ॥३३॥
रिणी दीपशिखेव रात्रौ यं यं व्यतीयाय पतिंवरा सा ॥ नरेंद्रमार्गाट्ट इव प्रपेदे वि

विवर्त्यमावंससभूमिपालः॥६८॥ तस्यां रघोः सूनुरुपस्थितायां वृणीत मां नेति सम
कुलोभूत्॥ वामेतरः संशयमस्य बाहुः केयूरबंधोच्छ्वसितैर्नुनोद॥६९॥ तं प्राप्य
सर्वावयवानवद्यं व्यावर्त्ततान्योपगमात्कुमारी॥ न हि प्रफुल्लं सहकारमेत्य वृक्षां
तरं कांक्षति षट्पदाली॥७०॥ तस्मिन्समावेशितचित्तवृत्तिमिंदुप्रभामिंदुमतीम
वेक्ष्य॥ प्रवक्रमेवक्तुमनुक्रमज्ञा सुविस्तरं वाक्यमिदं सुनंदा॥७१॥ इक्ष्वाकुवंश्यः
ककुदं नृपाणां ककुत्स्थ इत्याहितलक्षणोभूत्॥ काकुत्स्थशब्दं यत उन्नतेछाः
श्लाघ्यं दधत्युत्तरकोशलेंद्राः॥७२॥ महेंद्रमास्थाय महोक्षरूपं यः संयति प्राप्त
पिनाकिलीलः॥ चकार बाणैरसुरांगनानां गंडस्थलीः प्रोषितपत्रलेखाः॥७४॥
ऐरावतास्फालनविश्लथं यः संघट्टयन्नंगदमंगदेन॥ उपेयुषः स्वामपि मूर्त्ति
मग्र्यामर्द्धासनं गोत्रभिदोधितस्थौ॥७५॥ जातः कुले तस्य किलोरुकीर्त्तिः कुल

प्रदीपो नृपतिर्द्दिलीपः॥ अतिष्ठदेकोनशतक्रतुत्वे शक्राभ्यसूयाविनिवृत्तये यः॥७५॥
यस्मिन्महीं शासति मानिनीनां निद्रां विहारार्द्धपथे गतानां॥ वातोपि नास्रंसयदंशुका
निको लंबयेदाहरणाय हस्तं॥७६॥ पुत्रो रघुस्तस्य पदं प्रशास्ति महाक्रतोर्विश्वजितः
प्रयोक्ता॥ चतुर्द्दिगावर्ज्जनसंभृतां यो मृत्पात्रशेषामकरोद्विभूतिं॥७७॥ आरूढमद्री
न्नुदधीन्प्रतीर्णं भुजंगमानां वसतिं प्रविष्टं॥ ऊर्ध्वं गतं यस्य न चानुबंधि यशः परि
च्छेत्तुमियत्तयालं॥७८॥ असौ कुमारस्तमजोनुजातः त्रिविष्टपस्येव पतिं जयंतः॥
गुर्वीं धुरं यो भुवनस्य पित्रा धुर्येण दम्यः सदृशीं बिभर्ति॥७९॥ कुलेन कां
त्या वयसा नवेन गुणैश्च तैस्तैर्विनयप्रधानैः॥ त्वमात्मनस्तुल्यममुं वृणीष्व र
त्नं समागच्छतु कांचनेन॥८०॥ ततः सुनंदावचनावसाने लज्जां तनूकृत्य नरेंद्र ॥३५॥
कन्या दृष्ट्या प्रसादामलया कुमारं प्रत्यग्रहीत्संवरणस्रजेव॥८१॥ सा यूनि

तस्मिन्नभिलाषबंधंशशाकशालीनतयानवक्तुंरोमांचलक्षेणसगात्रयष्टिं
भित्वानिराक्रामदरालकेश्याः॥८२॥तथागतायांपरिहासपूर्वंसख्यांसखीवे
त्रधराबभाषे॥आर्यव्रजामोन्यतइत्यथैनोवधूरसूयाकुटिलंददर्श॥८३॥सा
चूर्णगौरंरघुनंदनस्यधात्रीकराभ्यांकरभोपमोरूः॥आसंजयामासयथाप्र
देशंकंठेगुणंमूर्त्तमिवानुरागं॥८४॥तयास्रजामंगलपुष्पमय्याविशालवक्ष
स्थललंबयासः॥अमंस्तकंठार्पितबाहुपाशांविदर्भराजावरजांवरेण्यः॥
८५॥शशिनमुपगतेयंकौमुदीमेघमुक्तंजलनिधिमनुरूपंजह्नुकन्यावतीर्णा॥
इतिसमगुणयोगप्रीतयस्तत्रपौराःश्रवणकटुनृपाणामेकवाक्यंविवव्रुः
॥८६॥प्रमुदितवरपक्षमेकतस्तत्क्षितिपतिमंडलमन्यतोवितानं॥उषसिसर
इवप्रफुल्लपद्मंकुमुदवनप्रतिपन्ननिद्रमासीत्॥ ॥८७॥ ॥श्रीः॥ ॥

35

॥श्रीः॥ ॥इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ इंदुमतीस्व
यंवराभिगमनो नाम षष्ठः सर्गः समाप्तः॥ ॥श्रीः॥ ॥अथोपयंतारमलंसमाधिना
शं नयुक्तं स्कंदेन साक्षादिव देवसेना॥ स्वसारमादाय विदर्भनाथः पुरःप्रवेशाभि
मुखो बभूव॥१॥ सेनानिवेशान्पृथिवीभृतोपि जग्मुर्विभातग्रहमंदभासः॥ भो
ज्यां प्रति व्यर्थमनोरथत्वाद्रूपेषु वेषेषु च साभ्यसूयाः॥२॥ सान्निध्ययोगात्किल
तत्र शच्याः स्वयंवरक्षोभकृतामभावः॥ काकुत्स्थमुद्दिश्य समत्सरोपि शशाम तेन
क्षितिपाललोकः॥३॥ तावत्प्रकीर्णाभिनवोपचारमिंद्रायुधद्योतिततोरणांकं॥
वरः स वध्वा सह राजमार्गं प्राप ध्वजच्छायनिवारितोष्णं॥४॥ ततस्तदालोकनतत्प
राणां सौधेषु चामीकरजालवत्सु॥ बभूवुरित्थं पुरसुंदरीणां त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टि
तानि॥५॥ आलोकमार्गं सहसा व्रजंत्या कयाचिदुद्वेष्टनवांतमाल्यः॥ बंधुं न संभावित ए ॥३५॥

वतावत्करेण रुद्धोपि च केशपाशः॥५॥प्रसाधिकालंबितमग्रपादमाक्षिप्य काचिद्द्रवरा
गमेव॥उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्तकांकां पदवीं ततान॥६॥विलोचनं दक्षिण
मंजनेन संभाव्य तद्वंचितवामनेत्रा॥तथैव वातायनसंनिकर्षं ययौ शलाकामपरा व
हंती॥७॥जालांतरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबंध नीवीं॥नाभिप्रविष्टाभरणप्र
भेण हस्तेन तस्थाववलंब्य वासः॥८॥अर्द्धाचिता सत्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्नि
मिते गलंती॥कस्याश्चिदासीद्रशना तदानीमंगुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा॥१०॥तासां मु
खैरासवगंधगर्भैर्व्याप्तांतराः सांद्रकुतूहलानां॥विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सहस्र
पत्राभरणा इवासन्॥११॥ता राघवं दृष्टिभिरापिबंत्यो नार्यो न जग्मुर्विषयांतराणि॥
तथाहि शेषेंद्रियवृत्तिरासां सर्वात्मना चक्षुरिव प्रविष्टा॥१२॥स्थाने वृता भूपतिभिः परो
क्षैः स्वयंवरं साधुममंस्त भोज्या॥पद्मेव नारायणमन्यथासौ लभेत कांतं कथमात्मतु
ल्यं॥१३॥परस्परेण स्पृहणीयशोभं न चेदिदं द्वंद्वमयोजयिष्यत्॥अस्मिन्द्वये रूपवि

धानयत्नः पत्युः प्रजानां वितथो भविष्यत्॥१४॥ रतिस्मरौ नूनमिमावभूतां राज्ञां सहस्रे
षु तथाहि बाला॥ गतेयमात्मप्रतिरूपमेव मनो हि जन्मांतरसंगतिज्ञं॥१५॥ इत्युद्गताः पौ
रवधूमुखेभ्यः शृण्वन्कथाः श्रोत्रसुखाः कुमारः॥ उद्भासितं मंगलसंविधाभिः संबंधिनः
36 सद्म समाससाद॥१६॥ कुलकं॥ ततोवतीर्याशु करेणुकायाः स कामरूपेश्वरदत्तहस्तः॥
वैदर्भनिर्दिष्टमथो विवेश नारीमनांसीव चतुष्कमंतः॥१७॥ दुकूलवासाः स वधूसमीपं नि
न्ये विनीतैरवरोधरक्षैः॥ वेलासकाशं स्फुटफेनराजिर्नवैरुदन्वानिव चंद्रपादैः॥१८॥
ततो महार्हासनसंस्थितोसौ सरत्नमर्घ्यं मधुमच्च गव्यं॥ भोजोपनीतं च दुकूलयुग्मं
जग्राह सार्द्धं वनिताकटाक्षैः॥१९॥ तत्रार्च्चितो भोजपतेः पुरोधा हुत्वाग्निमाज्यादिभिर
ग्निकल्पः॥ तमेव चाधाय विवाहसाक्ष्ये वधूवरौ संगमयां चकार॥२०॥ हस्तेन हस्तं परि
गृह्य वध्वाः स राजसूनुः सुतरां बभासे॥ अनंतराशोकलताप्रवालं प्राप्येव चूतः प्र
तिपल्लवेन॥२१॥ आसीद्वरः कंटकितप्रकोष्ठः स्विन्नांगुलिः संववृते कुमारी॥ तस्मि

द्वये तत्क्षणमात्मवृत्तिः समं विभक्तेव मनो बभूव ॥२२॥ तयारूपांतप्रतिसारितानि क्रि-
याः समापत्तिषु कातराणि ॥ ह्रीयंत्रणामानशिरे मनोन्यलोलानि विलोचनानि ॥२३॥
प्रदक्षिणप्रक्रमणात्कृशानोरुदर्चिषस्तन्मिथुनं चकासे ॥ मेरोरुपांतेष्विव वर्तमानम-
न्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामं ॥२४॥ नितंबगुर्वी गुरुणा प्रयुक्ता वधूर्विधातृप्रतिमेन तेन ॥
चकार सा मत्तचकोरनेत्रा लज्जावती लाजविसर्गमग्नौ ॥ हविः शमीपल्लवलाजगंधिः
पुण्यः कृशानोरुदियाय धूमः ॥२५॥ कपोलसंसर्पिशिखः स तस्या मुहूर्तकर्णोत्पलतां प्र-
पेदे ॥२६॥ तदंजनक्लेदसमाकुलाक्षं प्रम्लानबीजांकुरकर्णपूरं ॥ वधूमुखं पाटलगण्ड-
लेखमाचारधूमग्रहणाद्बभूव ॥२७॥ तौ स्नातकैर्बंधुमता च राज्ञा पुरंध्रिभिश्च क्रमशः
प्रयुक्तं ॥ कन्याकुमारौ कनकासनस्थावार्द्राक्षतारोपणमन्वभूतां ॥२८॥ इति स्व-
सुर्भोजकुलप्रदीपः संपाद्य पाणिग्रहणं स राजा ॥ महीपतीनां प्रतिगर्हणार्थं समादि-
देशाधिकृतानधिश्रीः ॥२९॥ लिंगैर्मुदः संवृतविक्रियास्ते ह्रदाः प्रसन्ना इव गूढन-

क्राः॥ वैदर्भमामंत्र्य ययुस्तदीयां प्रत्यर्प्य पूजामुपदाछलेन॥३०॥ स राजलोकः कृत
पूर्वसंविदारंभसिद्धौ समयोपलभ्यं॥ आदास्यमानः प्रमदामिषं तदावृत्य पंथानम
जस्य तस्थौ॥३१॥ भर्त्तापि तावत्क्रथकैशिकानां अनुष्ठितानंतरजाविवाहः॥ सत्वा
नुरूपाहरणीकृतश्रीः प्रास्थापयद्राघवमन्वगेव॥३२॥ तिस्रस्त्रिलोकीप्रथितेन
सार्द्धमजेन मार्गे वसतीरुषित्वा॥ तस्मादपावर्त्तत कुंडिनेशः पर्वात्यये सोम इवो
ष्णरश्मेः॥३३॥ प्रमन्यवः प्रागपि कोशलेंद्रे प्रत्येकमात्तस्वतया बभूवुः॥ अतो नृपाश्च
क्षमिरे समेताः स्त्रीरत्नलाभं न तदात्मजस्य॥३४॥ तमुद्वहंतं पथि भोजकन्यां
रुरोध राजन्यगणः स दृप्तः॥ बलिप्रदिष्टां श्रियमाददानं त्रैविक्रमं पादमिवेंद्रश
त्रुः॥३५॥ तस्याः स रक्षार्थमनल्पयोधमादिश्य पित्र्यं सचिवं कुमारः प्रत्यग्रही
त्पार्थिववाहिनीं तां भागीरथीं शोण इवोत्तरंगः॥३६॥ पत्तिः पदातिं रथिनं रथेशः ॥३७॥
तुरंगसादी तुरगाधिरूढं॥ यंता गजस्याभ्यपतद्गजस्थं तुल्यप्रतिद्वंद्वि बभूव

जन्मार्टदेरो

[illegible] नीराजनाद्युक्तोऽभूत्॥
-शातस्त्वरैः क्षतैर्निर्लक्षितकहेतुकारणम् [illegible]॥

युद्धं॥३७॥नदद्भिः तूर्यैर्विभाव्यवाचो नोदीरयंति स्म कुलोपदेशान्॥बाणाक्षरैरेव
परस्परस्य नामोर्जितं चापभृतः शशंसुः॥३८॥उत्थापितः संयति रेणुरश्वैः सान्द्रीकृ
तः स्यंदनवंशचक्रैः॥विस्तारितः कुंजरकर्णतालैर्नेत्रक्रमेणोपरुरोध सूर्यं॥३९॥
मत्स्यध्वजा वायुवशाद्विदीर्णैर्मुखैः प्रवृद्धध्वजिनीरजांसि॥बभुः पिबंतः परमार्थ
मत्स्याः पर्याविलानीव नवोदकानि॥४०॥रथो रथांगध्वनिना विजज्ञे विलोलघंटा
क्वणितेन नागः॥स्वभर्तृनामग्रहणाद्बभूव सान्द्रे रजस्यात्मपरावबोधः॥४१॥आवृ
ण्वतो लोचनमार्गमाजौ रजोंधकारस्य विजृंभितस्य॥शस्त्रक्षताश्वद्विपवीरजन्मा
बालारुणोऽभूद्रुधिरप्रवाहः॥४२॥सच्छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुस्तस्योपरिष्टात्पवनाव
धूतः॥अंगारशेषस्य हुताशनस्य पूर्वोत्थितो धूम इवाबभासे॥४३॥प्रहारमूर्छापगमे
रथस्था यन्तॄनुपालभ्य निवर्तिताश्वान्॥यैः सादिता लक्षितपूर्वकेतूंस्तानेव साम

३ हृतान्यपि श्येननखाग्रकोटिव्यासक्तकेशानि चिरेण पेतुः॥५६

वर्षतया निरस्थुः॥५४॥ अप्यर्द्धमार्गे परबाणलूना धनुर्भृतां हस्तवतां पृषत्काः॥ सं
प्रापुरेवात्मजवानुवृत्त्या पूर्वार्द्धभागैः फलिभिः शरव्यं॥५५॥ आधोरणानां गजसंनि
पाते शिरांसि चक्रैर्निशितैः क्षुराग्रैः॥ पूर्वं प्रहर्त्ता न जघान भूयः प्रतिप्रहाराक्षम
38 मश्वसादी॥५६॥ तुरंगमस्कंधनिषण्णदेहं प्रत्याश्वसंतं रिपुमाचकांक्षः॥५७॥ त
नुत्यजां वर्मभृतां विकोशैर्बृहत्सु दंतेष्वसिभिः पतद्भिः॥ उद्यंतमग्निं शमयांबभू
वुर्गजा विविग्नाः करशीकरेण॥५८॥ शिलीमुखोत्कृत्तशिरःफलाढ्या च्युतैः शि
रस्त्रैश्चषकोत्तरेव॥ रणक्षितिः शोणितमद्यकुल्या रराज मृत्योरिव पानभूमिः
॥५९॥ उपांतयोर्निःकुषितं विहंगैराक्षिप्य तेभ्यः पिशितप्रियापि॥ केयूरको
टिक्षततालुदेशा शिवा भुजच्छेदमपाचकार॥६०॥ कश्चिद्द्विषत्खड्गहृतोत्तमांगः ३८॥
सद्यो विमानप्रभुतामुपेत्य॥ वामांगसंसक्तसुरांगनः स्वं नृत्यत्कबंधं समरे ददर्श॥

॥५१॥ अन्योन्यसूतोन्मथनादभूतां तावेवसूतौ रथिनौ च कौचित्॥ व्यश्वौ गदाव्याय
तसंप्रहारौ भग्नायुधौ बाहुविमर्दनिष्ठौ॥५२॥ परस्परेण क्षतयोः प्रहर्त्रोरुत्क्रांतवा
य्वोः समकालमेव॥ अमर्त्यभावेपि कयोश्चिदासीदेकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवादः
॥५३॥ व्यूहावुभौ तावितरेतरस्माद्भंगं जयं चापतुरव्यवस्थं॥ पश्चात्पुरोमारुतयोः
प्रवृद्धौ पर्यायवृत्त्येव महार्णवोर्मी॥ परेण भग्नेपि बले महौजा ययावजः प्रत्य
रिसैन्यमेव॥ धूमो निवर्त्तेत समीरणेन यतो हि कक्षस्तत एव वह्निः॥५५॥ रथी
निषंगी कवची धनुष्मान्दृप्तः स राजन्यकमेकवीरः॥ विलोडयामास महाव
राहः कल्पक्षयोद्वृत्तमिवार्णवांभः॥५६॥ स दक्षिणं तूणमुखेन वामं व्यापारय
न्हस्तमलक्ष्यताजौ॥ आकर्णकृष्टा सकृदस्य योद्धुर्मौर्वीव बाणान्सुषुवे रि
पुघ्नान्॥५७॥ स रोषदष्टाधरलोहिताष्टैर्व्यक्तोर्द्ध्वरेखा भ्रुकुटीर्वहद्भिः॥ तस्तार

गां मध्ये निखातं कंठे कुंडकारमैंगे द्विषतां शिरोभिः॥५८॥ सर्वैर्बलांगैर्द्विरदप्रधानैः
सर्वायुधैः कंकटभेदिभिश्च॥ सर्वप्रयत्नेन च भूमिपालाः तस्मिन्प्रजह्रुर्युधि
सर्व एव॥५९॥ सोस्त्रव्रजैश्छन्नरथः परेषां ध्वजाग्रमात्रेण बभूव लक्ष्यः॥ नीहा
39 रमग्नो दिनपूर्वभागः किंचित्प्रकाशेन विवस्वतेव॥६०॥ प्रियंवदात्प्राप्तमथ प्रिया
र्हः प्रायुंक्त राजस्व धिराजसूनुः॥ गांधर्वमस्त्रं कुसुमास्त्रकांतः प्रस्वापनं स्वप्न
निवृत्तलौल्यः॥६१॥ ततो धनुः कर्षणमूढहस्तमेकांसपर्यस्तशिरस्त्रजालं॥
तस्थौ ध्वजस्तंभनिषण्णदेहं निद्राविधेयं नरदेव सैन्यं॥ ततः प्रियोपात्तरसेध
रोष्ठे निवेश्य दध्मौ जलजं कुमारः॥ तेन स्वहस्तार्जितमेकवीरः पिबन्यशो
३८ मूर्त्तमिवाबभासे॥६२॥ शंखस्वनाभिज्ञतया निवृत्तास्तं सन्नशत्रुं ददृशुः ३८॥
स्वयोधाः निमीलितानामिव पंकजानां मध्ये स्फुरंतं प्रतिमाशशांकं॥६४॥

सखोलि तैस्तेन शिलीमुखाग्रैर्निक्षिपिताः केतुषु पार्थिवानां यशोहृतं संयतिरा
घवेण न जीवितं वः कृपयेति वर्णाः॥६५॥ स चापकोटीनिहितैकबाहुः शिरस्त्रनि
कर्षणभिन्नमौलिः॥ ललाटबद्धश्रमवारिबिंदुः भीतां प्रियामेत्य वचो बभाषे॥६६॥
इतः परानर्भकहार्यशस्त्रान्वैदर्भि पश्यानुमितामयासि॥ एवंविधेनाहवचेष्टिते
न चं प्रार्थ्यसे हस्तगतामसेभिः॥६७॥ तस्याः प्रतिद्वंद्विभवाद्विषादात्सद्यो विमुक्तं
मुखमाबभासे॥ निश्वासबाष्पापगमात्प्रपन्नः प्रसादमात्मीयमिवात्मदर्शः॥६८॥
हृष्टापि सा ह्रीविजिता न साक्षाद्वाग्भिः सखीनां प्रियमभ्यनंदत्। स्थली नवांभः
पृषताभिवृष्टा मयूरकेकाभिरिवाभ्रवृंदं॥६९॥ इति शिरसि स वामं पादमाधा
य राज्ञामुदवहदनवद्यां तामवद्यादपेतः॥ रथतुरगरजोभिः तस्य रूक्षालकां

ताःस्मरविजयलक्ष्मीःसैवमूर्तेवबभूव॥७०॥प्रथमपरिगतार्थस्तंरघुःसंनिवृत्तं
विजयिनमभिनंद्यश्लाघ्यजायासमेतं॥तदुपहितकुटुंबःशांतिमार्गोत्सुकोभू
न्नहिसतिकुलधुर्येसूर्यवंश्यागृहाय॥७१॥ ॥इतिश्रीरघुवंशेमहाकाव्येक
विश्रीकालिदासकृतौअजविजयोनामसप्तमःसर्गः॥ ॥अथतस्यविवाहकौ
तुकंललितंबिभ्रतएवपार्थिवः॥वसुधामपिहस्तगामिनीमकरोदिंदुमतीमि
वापरां॥१॥दुरितैरपिकर्तुमात्मसात्प्रयतंतेनृपसूनवोहियत्॥तदुपस्थि
तमग्रहीदजःपितुराज्ञेतिनभोगतृष्णया॥२॥अनुभूयवसिष्ठसंभृतैःसलि
लैस्तेनसहाभिषेचनं॥विशदोच्छ्वसितेनमेदिनीकथयामासकृतार्थता
॥५०॥ मिव॥३॥सबभूवदुरासदःपरैर्गुरुणाथर्वविदाकृतक्रियः॥पवनाग्नि ॥५०॥
समागमोह्ययंसहितंब्रह्मयदस्त्रतेजसा॥४॥रघुमेवनिवृत्तयौवनं

तममन्यंततनरेश्वरंप्रजाः॥ सहितस्यनकेवलांश्रियंप्रतिपेदेसकलानगुणानपि
॥५॥ अधिकंशुशुभेशुभंयुनाद्वितयेनद्वयमेवसंगतं॥ पदमृद्धमजेनपैतृकंवि
नयेनास्यनवंचयौवनं॥६॥ सदयंबुभुजेमहाभुजःसहसोद्वेगमियंव्रजेदिति॥
अचिरोपनतांसमेदिनीं नवपाणिग्रहणांवधूमिव॥७॥ अहमेवम
तोमहीपतेरितिसर्वःप्रकृतिष्वचिंतयत्॥ उदधेरिवनिम्नगाशतेष्वभवन्नास्य
विमाननाक्वचित्॥८॥ नखरोनचभूयसामृदुःपवमानःपृथिवीरुहानिव॥
सपुरस्कृतमध्यमक्रमोनमयामासनृपाननंतरान्॥९॥ अथवीक्ष्यरघुः
प्रतिष्ठितंप्रकृतिष्वात्मजमात्मवत्तया॥ विषयेषुविनाशिधर्मसुत्रिदिवस्थेष्व
पिनिःस्पृहोऽभवत्॥१०॥ गुणवत्सुतरोपितश्रियःपरिणामेहिदिलीपवंशजाः।
पदवींतरुवल्कवाससांप्रयताःसंयमिनांप्रपेदिरे॥११॥ तमरण्यसमाश्रयो

सा२

मुखं शिरसा वहन् शासिना सुतः। पितरं प्रणिपत्य पादयोरपरित्यागमयाचता
त्मनः॥१२॥ रघुरश्रुमुखस्य तस्य तत्कृतवानीप्सितमात्मजप्रियः॥ न तु सर्प इव त्वचं
पुनः प्रतिपेदे व्यपवर्जितां श्रियं॥१३॥ स किलाश्रममन्त्यमाश्रितो निवसन्नावस
थे पुराद्बहिः॥ समुपास्यत पुत्रभोग्यया स्नुषयेवाविकृतेन्द्रियः श्रिया॥१४॥
प्रशमस्थितपूर्वपार्थिवं कुलमभ्युद्यतनूतनेश्वरं॥ नभसा निभृतेन्दुना तुला
मुदितार्केण समारुरोह तत्॥१५॥ यतिपार्थिवलिंगधारिणौ ददृशाते रघुराघ
वौ जनैः॥ अपवर्गमहोदयार्थयोर्भुवमंशाविव धर्मयोर्गतौ॥१६॥ अजिताधि
गमाय मंत्रिभिर्युयुजे नीतिविशारदैरजः॥ अनपायिपदोपलब्धये रघुराप्तैः समि
याय योगिभिः॥१७॥ समयुज्यत भूपतिर्युवा सचिवैः प्रत्यहमात्मसिद्धये॥ अपुनर्ज ॥५१॥
ननोपपत्तये प्रवयाः संयमिभिर्मनीषिभिः॥ ॥नृपतिः प्रकृतीरवेक्षितुं व्य

वर्गे४

वहारासनमाददेयुवा॥ परिवेत्तुमपांशुधारणां कुशपूतंप्रवयास्तु विष्टरं॥१८॥
अनयत्प्रभुशक्तिसंपदा वशमेकोनृपतीननंतरान्॥ अपरः प्रणिधानयोग्यया
मरुतः पंचशरीरगोचरान्॥१९॥ नयचक्षुरजोदिदृक्षयापररंध्रस्यततानमं
डले॥ हृदयेसमरोपयन्मनः परमंज्योतिरवेक्षितुंरघुः॥२०॥ अकरोदचिरेश्व
रः क्षितौद्विषदारंभफलानिभस्मसात्॥ इतरोदहनेस्वकर्मणांववृतेज्ञानम
येनवह्निना॥२१॥ पणबंधमुखान्गुणानजः षडुपायुंक्तसमीक्ष्यतत्फलं॥ रघु
रप्यजयद्गुणत्रयंप्रकृतिस्थंसमलोष्टकांचनः॥२२॥ ननवःप्रभुराफलोदया
त्स्थिरकर्माविररामकर्मणः॥ नचयोगविधेर्नवेतरः स्थिरधीरापरमात्मदर्श
नात्॥२३॥ इतिशत्रुषुचेंद्रियेषुचप्रतिषिद्धप्रसरेषुजाग्रतो॥ प्रसितावुदया

पवर्गयोरुभयीं सिद्धिमुभाववापतुः॥२४॥ अथ काश्चिदजव्यपेक्षया गमयित्वा समदर्शि
नः समाः॥ तमसः परमापदव्ययं पुरुषं योगसमाधिना रघुः॥२५॥ श्रुतदेहविसर्ज
नः पितुः चिरमश्रूणि विसृज्य राघवः॥ विदधे विधिमस्य नैष्ठिकं यतिभिः सार्द्धमनग्नि
मग्निचित्॥२६॥ अकरोत्स तदूर्ध्वदैहिकं पितृभक्त्या पितृकार्यकल्पवित्॥ न हि तेन प
था तनुत्यजस्तनयावर्जितपिण्डकांक्षिणः॥२७॥ स परार्ध्यगतेरशोच्यतां पितुरुद्दि
श्य सदर्थवेदिभिः॥ शमिताधिरधिज्यकार्मुकः कृतवानप्रतिशासनं जगत्॥२८॥ क्षि
तिरिन्दुमती च भामिनी पतिमासाद्य तमग्र्यपौरुषं॥ प्रथमा बहुरत्नसूरभूदपरा वी
रमजीजनत्सुतं॥२९॥ दशरश्मिशतोपमद्युतिं यशसा दिक्षु दशस्वपि श्रुतं॥ दश
पूर्वरथं यमाख्यया दशकण्ठारिगुरुं विदुर्बुधाः॥३०॥ ऋषिदेवगणस्वधाभुजां श्रु
तयागप्रसवैः स पार्थिवः॥ अनृणत्वमुपेयिवान्बभौ परिधेर्मुक्त इवोष्णदीधितिः॥३१॥ ॥५२॥

बभौ

वलमार्तभयोपशांतयेविदुषांसन्नतयेबहुश्रुतं॥वसुतस्यनकेवलंविभोर्गुणवत्तापि
परप्रयोजनं॥३२॥सकदाचिदवेक्षितप्रजः सहदेव्याविजहारसुप्रजाः॥नगरोपवनेश
चीसखोमरुतांपालयितेवनंदने॥३३॥अथरोधसिदक्षिणोदधेः श्रितगोकर्णनिके
तमीश्वरं॥उपवीणयितुंययौरवेरुदयावृत्तिपथेननारदः॥३४॥कुसुमैर्ग्रथितामम
पार्थिवैः स्रजमातोद्यशिरोनिवेशितां॥अहरत्किलतस्यवेगवानधिवासस्पृहयेवमा
रुतः॥३५॥भ्रमरैः कुसुमानुसारिभिः परिकीर्णापरिवादिनीमुनेः॥ददृशेपवनाव
लेपजंसृजतीबाष्पमिवांजनाविलं॥३६॥अभिभूयविभूतिमार्तवींमधुगंधातिशयेन
वीरुधां॥नृपतेरमरस्रगापसादयितोरस्तनकोटिसुस्थितिं॥३७॥क्षणमात्रसखींसु
जातयोस्स्तनयोस्तामवलोक्यविह्वलां॥निमिमीलनरेश्वरप्रियाहृतचंद्रातमसेवकौमु
दी॥३८॥वपुषाकरणोज्झितेनसानिपतंतीपतिमप्यपातयत्॥ननुतैलनिषेकबिंदु
सहमेवनराधिपेनसाप्युरुसंमोहविलुप्तचेतसा॥दीपसह तैलबिंदुनानवदी
पार्चिरुपैतिमेदिनीं।१

नासहृदीपार्श्विरूपैतिमेदिनी॥४०॥ उभयोरपिपार्श्ववर्त्तिनांतुमुलेनार्त्तरवेणवेजिताः॥ विह
गाः कमलाकरास्त्रयाः समदुःखाइव तत्रचुक्रुशुः॥४१॥ नृपतेर्व्यजनादिभिस्तमोनुनुदे सा
43 तु तथैव संस्थिता॥ प्रतिकारविधानमायुषः सतिशेषे हि फलाय कल्पते॥४२॥ प्रतियो
जयितव्यवल्लकीसमवस्थामथ सत्त्वविप्लवात्॥ सनिनाय नितान्तवत्सलः परिगृह्यो
चितमंकमंगनां॥४३॥ पतिरंकनिषण्णया तया करणापायविभिन्नवर्णया॥ समलक्ष्य
त बिभ्रदाविलां मृगलेखामुषसीव चंद्रमाः॥४४॥ विललाप स बाष्पगद्गदं सहजामप्य
पहाय धीरतां॥ अभितप्तमयोपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिणां॥४५॥ कुसुमान्यपि
गात्रसंगमात्प्रभवंत्यायुरपोहितुं यदि॥ न भविष्यति हंत साधनं किमिवान्यत्प्रहरि
ष्यतो विधेः॥४६॥ अथवा मृदुवस्तु हिंसितुं मृदुनैवारभते प्रजान्तकः॥ हिमसेकवि ॥४७॥
पत्तिरत्रमे नलिनीपूर्वनिदर्शनंगता॥४७॥ स्रगियंयदिजीवितापहा हृदये किं निह

तानहंति मां ॥ विषमप्यमृतं क्वचिद्भवेदमृतं वा विषमीश्वरेच्छया ॥४८॥ अथवा मम
भाग्यविप्लवादशनिः कल्पित एषवेधसा ॥ यदनेन पातितस्तरुः क्षपिता तद्विट
पाश्रयालता ॥४९॥ ध्रुवमस्मि शठः शुचिस्मिते विदितः कैतववत्सलस्तव ॥ प
रलोकमसन्निवृत्तये यदनापृच्छ्य गतासि मामितः ॥५०॥ दयितां यदि ताव
दन्वगाद्विनिवृत्तं किमिदं तयाविना ॥ सहतां हतजीवितं मप्रबलामात्मकृ म५
तां वेदनां ॥५१॥ सुरतश्रमसंभृतो मुखे ध्रियते स्वेदलवोद्गमोऽपि ते ॥ अ
थवास्तमिता त्वमात्मना धिगिमां देहभृतामसारतां ॥५२॥ कृतवत्यसिना
वधीरणामपराद्धेपि यदा चिरं मयि ॥ कथमेकपदे निरागसं जनमाभाष्यमिमं न
मन्यसे ॥५३॥ मनसोपि न विप्रियं मया कृतपूर्वं तव किं जहासि मां ॥ ननु शब्द
पतिः क्षितेरहं त्वयि मे भावनिबंधना रतिः ॥५४॥ कुसुमोत्कचितान्वलीभृत

लयनभृंगरुवस्तवालकानाकरमोरुकरोतिमारुतस्तदुपावर्त्तनशंकिमेम
नः॥५५॥तदपोह्यितुम्महसिप्रियेप्रतिबोधनविषादमाशुमे॥ज्वलितेनगुलागा
तंतमस्कहिनाद्रिवनकमोषधिः॥५६॥इदमुखसितालकैर्मुखेतवविस्त्री
५५ तकथंतनोतिमी॥त्विषिंस्तुतमिवैकपंकजेविरताभ्यंतरषट्पदस्वने॥५७॥श
शिनपुनरेतोशर्वरीदयितांद्वंद्ववरंपतत्रिणी॥इतितौविरहांतरक्षमौक
थमप्येतगतानमांदहेः॥५८॥नवपत्रवसंस्तरेपितेमृदुदूयेतयदंगमर्पितं॥
तदिदंविष— ब्यतेकथंवदवामोरुवितापिरोहणं॥६०॥इयमप्रतिबोधशायि
नी— — नाचीयथमारहः सखी॥गतिविभ्रमसादिनीरवानसुवानानुम
तेव— ख्यसे॥कलमन्यभृतासुभाषितंकलहंसीषुगतंमदालसो॥षती ॥४४॥
षुविलोलमीक्षितंपवनोद्धूतलतासुविभ्रमाः॥६१॥त्रिदिवोस्तुकयाप्यवे

ह्यमां निहताः सत्यममी गुणास्त्वया॥विहरेत वमे गुरुव्यथं हृदयं न च वत्तं वित्ते
ह्यमाः॥६२॥युग्मं॥मिथुनं परिकल्पितं त्वया सहकारः फलिनी च नन्विमौ॥अवि
धाय विवाहसत्क्रियामनयोर्गम्यत इत्यसांप्रतं॥६३॥कुसुमं कृतदोहदस्त्व
या यदशोकोयमुदीरयिष्यति॥अलकाभरणं कथं नु तत्तव नेष्यामि निवाप
माल्यतां॥६४॥स्मरतेव सशब्दनूपुरं चरणानुग्रहमन्यदुर्लभं॥अमुना कु
सुमाश्रुवर्षिणा त्वमशोकेन सुगात्रि शोच्यसे॥६५॥तव निःश्वसितानुवादि
भिर्बकुलैरर्द्धचितां समं मया॥असमाप्य विलासमेखलां किमिदं किन्न
रकंठि सुप्यते॥६६॥समदुःखसुखः सखीजनः प्रतिपच्चन्द्रनिभोयमा
त्मजः॥अहमेकरसस्तथापि ते व्यवसायः प्रतिपत्तिनिष्ठुरः॥६७॥धृति
रस्तमिता रतिश्च्युता विरतं गेयमृतुर्निरुत्सवः॥गतमाभरणप्रयोजनं

परिशून्यंशयनीयमद्यमे॥६८॥ गृहिणीसचिवःसखीमिथःप्रियशिष्या
ललितेकलाविधौ॥ करुणाविमुखेनमृत्युनाहरतात्वांवदकिंनमेहृ
तं॥६९॥ युग्मं॥ मदिराक्षिमदाननार्पितंमधुपीत्वारसवत्कथंनुमे॥
45 अनुपास्यसिबाष्पदूषितंपरलोकोपनतंजलांजलिं॥७०॥ विभवे
पिसतित्वयाविनासुखमेतावदजस्यगण्यतां॥ अकृतस्यविलोभ
नांतरैममसर्वेविषयास्त्वदाश्रयाः॥७१॥ विलपन्नितिकोशलाधिपः
करुणार्थग्रथितंप्रियांप्रति॥ अकरोत्पृथिवीरुहानपिस्रुतशाखारस
बाष्पदुर्दिनान्॥७२॥ अथतस्यकथंचिदंकतःस्वजनस्तामपनीयसुंद
रीं॥ विससर्जतदंत्यमंडनामनलायागुरुचंदनैधसे॥७३॥ प्रमदामनु ॥५४॥
संस्थितःशुचानृपतिःसंनितिवाच्यदर्शनात्॥ नचकारशरीरमग्निसात्सह

दमानत्रजीवितेच्छया॥७४॥ अथ तेन दशाहतः परे गुणशेषामुपदिश्य गेहिनीं॥ विदु
षा विधयो महर्द्धयः पुर एवोपवने व्यतेनिरे॥७५॥ स विवेश पुरीं तया विना क्षणदापाय
शशांकदर्शनः॥ परिवाहमिवावलोकयन्स्वशुचः पौरवधूमुखाश्रुषु॥७६॥ अथ तं स
वनाय दीक्षितः प्रणिधानाद्गुरुराश्रमस्थितः॥ अभिषंगजडं विजज्ञिवानिति शिष्येण
कि,लान्वबोधयत्॥७७॥ असमाप्तविधिर्यतो मुनिः तव विद्वानपि तापकारणं॥ न भवं त
मुपस्थितः स्वयं प्रकृतौ स्थापयितुं कृतस्थितिः॥७८॥ मयि तस्य सुवृत्त वर्तते लघुसंदेश
पदा सरस्वती॥ शृणु विश्रुतसत्त्वसार तां हृदि चैनामुपधातुमर्हसि॥७९॥ पुरुषस्य पदे
ष्वजन्मनः समतीतं च भवच्च भावि च॥ स हि निःप्रतिघेन चक्षुषा त्रितयं ज्ञानमयेन पश्य
ति॥८०॥ चरतः किल दुश्चरं तपः स्तृणबिंदोः परिशंकितः पुरा॥ प्रजिघाय समाधिभेदि
नीं हरिरस्मै हरिणीं सुरांगनां॥८१॥ स तपः प्रतिबंधमन्युना प्रमुखाविष्कृतचारु

षिवमां ॥ अथ पाण्डवमानुषीति तां शापमवेलाप्रगतो योर्मिणोमुनिः ॥८२॥ भगवन्नपरवानयं
ज्जनः प्रतिकूलाचरितं क्षमस्व ॥ इति चापनतीं क्षितिस्पृशं कृतवानासुरपुष्पदर्शनाव
॥८३॥ क्रथकैशिकवैशसीभवा तव भूवा महिषी चिराय सा ॥ उपलब्धवती दिवश्च्युतं
विवशा शापनिवृत्तिकारणं ॥८४॥ तदलं तदपायचिंतया विपदुत्पत्तिमतामुपस्थि
ता ॥ वसुधेयमवेक्ष्यतां त्वया वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः ॥८५॥ उदये मदवाच्य
मुज्झिताश्रुतमाविष्कृतमात्मनस्त्वया ॥ मनसस्तदुपस्थिते ज्वरे पुनरक्लीवतया
प्रकाश्यतां ॥८६॥ रुदता कुत एव सा पुनर्भवता नानुमृतेन लभ्यते ॥ परलोकजु
षां स्वकर्मभिर्गतयो भिन्नपथा हि देहिनां ॥८७॥ अपशोकमनाः कुटुंबिनीमनु
गृह्णीष्व निवापदत्तिभिः ॥ स्वजनाश्रु किलातिसंततं दहति प्रेतमिति प्रचक्षते ॥८८॥
मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जीवितमुच्यते बुधैः ॥ क्षणमप्यवतिष्ठते श्वस ॥४६॥

न्यदि जन्तुर्नन्नु लाभवानसौ॥८९॥ अवगच्छति मूढचेतनः प्रियनाशं हृदि शल्यम
र्पितं॥ स्थिरधीस्तु तदेव मन्यते कुशलद्वारतया समुद्धृतं॥९०॥ स्वशरीरशरीरि
णावपि स्मृतसंयोगविपर्ययौ यदा॥ विरहः किमिवानुतापयेद्वद बाह्यैर्विषयैर्वि
पश्चितं॥९१॥ न पृथग्जनवच्छुचो वशं वशिनामुत्तम गन्तुमर्हसि॥ द्रुमसानुम
तां किमन्तरं यदि वायौ द्वितयेपि ते चलाः॥९२॥ स तथेति विनेतुरुदारमतेः प्रति
गृह्य वचो विससर्ज मुनिं॥ तदलब्धपदं हृदि शोकघने प्रतियातमिवान्तिकमस्य गु
रोः॥९३॥ तेनाष्टौ परिगमिताः समाः कथंचिद्बालत्वादवितथसूनृतेन सूनोः
॥ सादृश्यप्रतिकृतिदर्शनैः प्रियायाः स्वप्नेषु क्षणिकसमागमोत्सवैश्च॥९४॥ तस्य
प्रसह्य हृदयं किल शोकशंकुः प्लक्षप्ररोह इव सौधतलं बिभेद॥ प्राणान्तहेतुम
पि तं भिषजामसाध्यं लाभं प्रियानुगमने त्वरया स मेने॥९५॥ सम्यग्विनीतमथ

वर्म्महरं कुमारमादिश्य रक्षणविधौ विधिवत्प्रजानां॥ रोगोपसृष्टतनुदुर्वसतिं मुमुक्षुः प्रायो
पवेशनमतिर्नृपतिर्बभूव॥९४॥ तीर्थे तोयव्यतिकरभवे जह्नुकन्यासरय्वोर्देह
त्यागादमरगणनालेख्यमासाद्य सद्यः॥ पूर्वाकाराधिकतररुचा संगतः कांतया
47 सौ लीलागारेष्वरमत पुनर्नंदनाभ्यंतरेषु॥ ॥९५॥ ॥मंदाक्रांताछंदः॥ ॥
॥ ॥इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ रघ्वजेंदुमतीनां स्वर्गा
रोहणो नाम अष्टमः सर्गः॥ ॥श्रीः॥ ॥पितुरनंतरकोशलान्समधिगम्य समा उत्तर द
धिजितेंद्रियः॥ दशरथः प्रशशास महारथो यमवतामवतां च धुरि स्थितिः॥१॥ अ
धिगतं विधिवद्यदपालयत्प्रकृतिमंडलमात्मकुलोचितं॥ अभवदस्य ततो गुण
वत्तरं सनगरं नगरंध्रकरौजसः॥२॥ उभयमेव वदंति मनीषिणः समयवर्षित ॥५७॥
या कृतकर्मणां॥ बलनिषूदनमर्थपतिं च तं श्रमनुदं मनुदंडधरान्वयं॥३॥ जन

पदेनगदः पदमादधावजितभवः कुतएनसपल्लवः ॥ ३ ॥ रविभूरेतद्गलवत्यजनेंदनेशम
रतेमरतेजसिपार्थिवे ॥ ४ ॥ दशदिगंतजिता रघुणा यथा श्रियमपुष्यदजेनततःप
रं ॥ तमधिगम्य तथैव पुनर्बभौ न न महीनमहीनपराक्रमं ॥ ५ ॥ समतया वसुवृष्टि
विसर्जनैर्नियमनादसतां च नराधिपः ॥ अनुययौ यमपुण्यजनेश्वरौ सवरुणावरुणाग्रसरं
रुचा ॥ ६ ॥ न मृगयाभिरतिर्न दुरोदरं न च शशिप्रतिमाभरणं मधु ॥ तमुदयाय न वा नवयौवना
ः प्रियतमा यतमानमपाहरत् ॥ ७ ॥ न कृपणा प्रभवत्यपि वासवे न वितथा परिहास
कथास्वपि ॥ अपि सपत्नजनेन च तेन वागपरुषा परुषाक्षरमीरिता ॥ ८ ॥ उदयमस्तमयं
च रघूद्वहादुभयमानशिरे वसुधाधिपाः ॥ स हि निदेशमलंघयतामभूत्सुहृदयोहृदयः
प्रतिगर्जतां ॥ ९ ॥ अजयदेकरथेन स मेदिनीमुदधिनेमिमधिज्यशरासनः ॥ जयमघो
षयदस्य हि केवलं गजवती जवतीव्रहया चमूः ॥ १० ॥ अवनिमेकरथेन वरूथिना जितव

तः किलतस्यधनुर्भृतः॥विजयदुंदुभितांययुरर्णवाघनरवानरवाहनसंपदः॥११॥ज
घननिर्विषयीकृतमेखलाननुपचितांशुकविलुप्तविशेषकान्॥सरितुहारगणानकरोत्कर
५८ बलादनलकानलकाधिपविक्रमः॥१२॥शमितपक्षबलः सितकोटिनाशिखरिणांकु
लिशेनपुरंदरः॥सशरवृष्टिमुवाचधनुषाद्विषांस्वनवतानवतामरसाननः॥१३॥स्फुरितको
टिसहस्रमरीचिनासमविनोकुलिशेनयशोहरिः॥सधनुषासायकवर्षिणास्वनवतानव युधि६
तामसाननः॥१४॥चरणयोर्नखरागसमृद्धिभिर्मुकुटरत्नमरीचिभिरस्पृशन्॥नृपतयः
शतशोमरुतोयथाशतमखंतमखंडितपौरुषं॥१५॥निववृत्तेसमहार्णवरोधसःसवि
वकारितवालसुतांजलीन्॥समनुकंपसपत्नसंपरिग्रहाननकोलेनलकानवमांशु
री॥१६॥उपगतोपिचमंडलनाभितामनुदितान्यसितातपवारणः॥श्रियमवेक्ष्यसरंध्र
बलामभूदनलसोनलसोमसमद्युतिः॥१७॥कृतधुतेनविसर्जितमौलिनाभुजसमा ॥५८॥

हृतंदिग्वसुनान्तताः॥ कनकयूपसमुछ्रियशोभिनो वितमसा तमसासरयूतटाः॥१८॥ अ
जिनदंडभृतंकुशमेखलांजितगिरंमृगशृंगपरिग्रहां॥ अधिवसंस्तनुमध्वरदीक्षिताम
सभासमभासयदीश्वरः॥१९॥ अवभृथप्रयतोनियतेंद्रियःसुरसमाजसमाक्रमणोचि
तः॥ नमयतिस्मसकेवलमुन्नतंवनमुचेनमुचेररयेशिरः॥२०॥ तमपहायककुलो
द्भवंपुरुषमात्मभुवंचपतिव्रता॥ नृपतिमन्यमसेवतदेवतासकमलाकमलाघव
मर्थिषु॥२१॥ सकिलसंयुगमूर्ध्निसहायतांमघवतःप्रतिपद्यमहारथः॥ स्वभुजवीर्य
मगापयदुच्छ्रितंसुरवधूरवधूतभयाःशरैः॥२२॥ असकृदेकरथेनतरस्विनाहरिहयाग्र
सरेणधनुर्भृता॥ दिनकराभिमुखारणरेणवोरुरुधिरेरुधिरेणसुरद्विषां॥२३॥ तमल
भंतपतिंपतिदेवताःशिखरिणामापगाः॥ मलयकोशलकेकयशासिनांदुहितरोहित
रोपितमार्गणं॥२४॥ प्रियतमाभिरसौतिसृभिर्बभौतिसृभिरेवभुवंसहशक्तिभिः॥

मितसागर ३ ए ३

उपगतो विनिनीषुरिव प्रजाः हरिहयोरिहयोगविचक्षणः॥२५॥ अथ समाववृते कुसुमै
र्नवैस्तमिव सेवितुमेकनराधिपं॥ यमकुबेरजलेश्वरवज्रिणां समधुरं मधुरंचितवि
५५ क्रमं॥२६॥ जिगमिषुर्धनदाध्युषितां दिशं रथयुजा परिवर्तितवाहनः॥ दिनमुखा
नि रविर्हिमनिग्रहैर्विमलयन्मलयं नगमत्यजत्॥२७॥ कुसुमजन्म ततो नवपल्लवा
स्तदनु षट्पदकोकिलकूजितं॥ इति यथाक्रममाविरभून्मधुर्द्रुमवतीमवतीर्य वन
स्थलीं॥२८॥ हिमविवर्णितचन्दनपल्लवं विरहयन्मलयाद्रिमुदङ्मुखः॥ विहगयोः
कृपयेव शनैर्ययौ रविरहर्विरहध्रुवभेदयोः॥२९॥ व्रणगुरुप्रमदाधरदुःसहं जघन
निर्विषयीकृतमेखलं॥ न खलु तावदशेषमपोहितुं रविरलं विरलं कृतवान्हि
मं॥३०॥ परभृतामदनक्षतचेतसः प्रियसखी लघुवागिव योषितः॥ प्रियतमानक ॥३१॥
रोत्कलहान्तरे मृदुरवा दुरवापसमागमान्॥३२॥ अभिनयान्परिचेतुमिवोद्यता

मलयमारुतकंपितपल्लवा॥ अमदयत्सहकारलता मनः सकलिका^मजितामपि॥ र
नयगुणोपचितामिव भूपतेः सदुपकारफलां श्रियमर्थिनः॥ अभिययुः सरसां मधु
संभृतां कमलिनीमलिनीरपत्रिणः॥३३॥ कुसुममेव न केवलमार्तवं नवमशोकत
रोः स्मरदीपनं॥ किशलयप्रसवोपि विलासिनां मदयिता दयिताश्रवणार्पितः॥३४॥ वि
रचिता मधुनोपवनश्रियामभिनवा इव पत्रविशेषकाः॥ मधुलिहां मधुदानविशारदाः
कुरबका रवकारणतां ययुः॥३५॥ दशनचंद्रिकया व्यवभासितं हसितमासवगंधि मधो
रिव॥ तिलकपुष्पमसेव्यत षट्पदैः शुचिरसं चिरसंचितमीप्सुभिः॥३६॥ सुरभिसंग
मजं वनमालया नवपलाशमधार्यत भंगुरं॥ रमणदत्तमिवार्द्र नखक्षतं प्रमदया
मदयापितलज्जया॥३७॥ उपहितं शिशिरापगमश्रिया मुकुलजालमशोभत किंशुके॥
प्रणयिनीव नखक्षतमंडनं प्रमदया मदयापितलज्जया॥३८॥ गमयितुं प्रभुरेष सुखे

न मां न महतीव तपांथ वधूजनः॥ इति दयात इवाभवदायतानरजनी रजनीश्वती मधौ
॥४८॥ सुवदनावदनासवसंभृतस्तदनुवादिगुणः कुसुमोद्गमः॥ मधुकरैरकरोन्म
धुलोलुपैर्बकुलमाकुलमायतपंक्तिभिः॥४९॥ प्रथममन्यभृताभिरुदीरिताः प्रविरला इव
50 मुग्धवधूकथाः॥ सुरभिगंधिषु शुश्रुविरे गिरः कुसुमितासु मिता वनराजिषु॥५०॥ श्रुतिसु
खभ्रमरस्वरगीतयः कुसुमकोमलदंतरुचो बभुः॥ उपवनांतलताः पवनाहतैः किस
लयैः सलयैरिव पाणिभिः॥५१॥ ललितविभ्रमबंधविचक्षणं सुरभिगंधपराजितकेसरं॥ प
तिषु निर्विविशुर्मदमंगनाः स्मरसखं रसखंडनवर्जितं॥५२॥ तिलकमस्तकहर्म्यलता
स्पदैः कुसुममध्वनुषंगसुगंधिभिः॥ कलमगीयत भृंगविलासिभिः स्मरयुतैरयुतैरख
ल्लासखैः॥५३॥ स्थगुनिरे स्मितवारुतराननाः स्त्रिय इव श्लथसिंजितमेखलाः॥ विकचि ॥५१॥
तामरसा गृहदीर्घिका मदकलोदकलोलविहंगमाः॥५४॥ न घायतिस्म न पत्यपरा

र्जं नसहकारतरुस्तरुणीभृतां ॥ कुसुमितो नमितो लिभिरुन्मदैः स्मरसमाधिकरोधिकरो
वतां ॥४५॥ उपययौ तनुतां मधुखंडिता हिमकरोदयपांडुमुखच्छविः ॥ सदृशमिष्टसमा
गमनिर्वृत्तिं वनितयानितया रजनीवधूः ॥४६॥ अपतुषारतया विशदप्रभैस्सुरत
रागपरिश्रमनोदिभिः ॥ कुसुमचापमतेजयदंशुभिर्हिमकरो मकरोर्जितकेतनं ॥४७॥
हुतहुताशनदीप्तिवनश्रियः प्रतिनिधिः कनकाभरणस्य यत् ॥ युवतयः कुसुमं दधु
राहितं तदलके दलकेसरपेशलं ॥४८॥ अलिभिरंजनबिंदुमनोहरैः कुसुमपं
क्तिनिपातिभिरंकितः ॥ न खलु शोभयति स्म वनस्थलीं न तिलकस्तिलकः प्रमदा
मिव ॥४९॥ अमदयन्मधुगंधसनाथया किसलयाधरसंगतरागया ॥ कुसुमसंभृ
तया नवमल्लिका स्मितरुचा तरुचारुविलासिनः ॥५०॥ त्यजत मानमलं बत वि
ग्रहैर्न पुनरेति गतं चतुरं वयः ॥ परभृताभिरितीव निवेदिते स्मरमते रमते स्म व

ध्रुजनः ॥५१॥ अरुणराग निषेविभिरंशुकैश्रवणलब्धपदैश्च यवांकुरैः ॥ परभृताविरु
तैश्च विलासिनः स्मरबलैरबलैकरसाः कृताः ॥५२॥ उपचितावयवा शुचिभिः क
णैर[illegible]लिकदंबकयोगमुपेयुषी ॥ सदृशकांतिरलक्ष्यत मंजरी तिलकजालकजाल
कमौक्तिकैः ॥५३॥ ध्वजपटं मदनस्य धनुर्भृतश्छविकरं मुखचूर्णमृतुश्रियः ॥ कुसुमकेस
ररेणुमलिव्रजाः सपवनोपवनोत्थितमन्वयुः ॥५४॥ अनुभवन्नवदोलमृतूत्सवं प
टुरपि प्रियकंठजिघृक्षया ॥ अनयदासनरज्जुपरिग्रहे भुजलतां जडतामबलाजनः ॥५५॥
विशदचंद्रकरं सुखमारुतं कुसुमितद्रुममुन्मदकोकिलं ॥ तदुपभोगरसं हिमव
र्षिणः परमृतारमृतोपमतां ययौ ॥५६॥ अनलसान्यभृतानलसान्मनः कमलधूलि
भृता मरुतेरिता ॥ कुसुमभारनताध्वगयोषितामसमशोकमशोकलताकरोत् ॥५७॥
॥५८॥ अथ यथासुखमार्तवमुत्सवं समनुभूय विलासवतीसखः ॥ नरपतिश्चक

मेमृगयारतिंसमधुमन्मथसन्निभः॥५८॥परिचयंचललक्ष्यनिपातनेभयरुषोश्चतदिङ्गि
तबोधनं॥अमनुयात्यगुणांश्चकरोतिसातनुमतोनुमतःसचिवैर्ययौ॥५९॥मृगवनो
पगमक्षमवेषभृद्विपुलकंठनिषिक्तशरासनः॥गगनमश्वखुरोद्धतरेणुभिर्नृसविता
सवितानमिवाकरोत्॥६०॥ग्रथितमौलिरसौवनमालयातरुपलाशसवर्णतनुच्छदः॥
तुरगवल्गनचंचलकुंडलोविरुरुचेरुरुचेष्टितभूमिषु॥६१॥तनुलताविनिवेशित
विग्रहाभ्रमरसंक्रमितेक्षणवृत्तयः॥ददृशुरध्वनितेवनदेवताःसुनयनैर्नयनंदि
तकोशलाः॥६२॥श्वगणवागुरिकैःप्रथमास्थितंव्यपगतानलदस्युविवेशसः॥स्थिरतु
म३ रंगभूमिनिपानवन्मृगवयोगवयोपचितंवनं॥६३॥अथनभस्यइवत्रिदशायुधं
कनकपिंगतडिद्गुणसंगतं॥धनुरधिज्यमनाधिरुपाददेनरवरोरवरोषितकेसरी॥
६४॥तस्यस्तनप्रणयिभिर्मुहुरेणशावैर्व्याहन्यमानहरिणीगमनंपुरस्तात्॥आवि

र्भूवकुशगर्भमुखं मृगाणां यूथं तदग्रसरगर्वितकृष्णसारं॥६५॥ तत्प्रार्थितं जवनवा
जिगतेन राज्ञा तूणीमुखोद्धृतशरेण विशीर्णपंक्ति॥ श्यामीचकार वनमाकुलदृष्टिपा
तैर्वातेरितोत्पलदलप्रकरैरिवार्द्रं॥६६॥ लक्ष्यीकृतस्य हरिणस्य हरिप्रभावः प्रे
52 क्ष्य स्थितां सहचरीं व्यवधाय देहं॥ आकर्णकृष्टमपि कामितया स धन्वी बाणं कृपामृ
दुमनाः प्रतिसंजहार॥६७॥ तस्यापरेष्वपि मृगेषु शरान्मुमुक्षोः कर्णान्तमेत्य बिभिदे
निबिडोऽपि मुष्टिः॥ त्रासातिमात्रचटुलैः स्मरतः सुनेत्रैः प्रौढप्रियानयनविभ्रमचे
ष्टितानि॥६८॥ उत्तस्थुषः शिशिरपल्वलपंकमध्यान्मुस्ताप्ररोहकवलावयवानुकी
र्णं॥ जग्राह स द्रुतवराहकुलस्य मार्गं सुव्यक्तमार्द्रपदपंक्तिभिरायताभिः॥६९॥ तं
वाहनादवनतोत्तरकायमीषद्विध्यन्तमुद्धतसटाः प्रतिहन्तुमीषुः॥ नात्मानमस्य
विविदुः सहसा वराहाः शालेषु विद्धमिषुभिर्जघनाश्रयेषु॥७०॥ तेनाभिघातरभ ॥५२॥

सस्यविभिन्नषापत्रीवनस्यस्यनेत्रविवरेमहिषस्यमुक्तः॥निर्भिद्यविग्रहमशोणितलि
प्तशल्यस्तेपातयांप्रथममासपपातपश्चात्॥७१॥प्रायोविषाणपरिमोषलघूत्तमांगान्
खड्गांश्चकारनृपतिर्निशितैःक्षुरप्रैः।शृंगंसदृप्तविनयाधिकृतःपरेषामत्युच्छ्रितंनम
मृषेनतुदीर्घमायुः॥७२॥व्याघ्रानभीरभिमुखोत्पतितान्गुहाभ्यःफुल्लासनाग्रवि
टपानिववायुरुग्णान्॥॥शिक्षाविशेषलघुहस्ततयानिमेषात्तूणीचकारशर
पूरितवक्त्ररंध्रान्॥७३॥निर्घातोग्रैःकुंजलीनान्जिघांसुर्ज्यानिर्घोषैःक्षोभयामास
सिंहान्॥नूनंतेषामभ्यसूयापरोभूद्वीर्योदग्रेराजशब्देमृगाणां॥७४॥तान्हत्वाग
जकुलबद्धतीव्रवैरान्काकुत्स्थकुटिलनखाग्रलग्नमुक्तान्॥आत्मानंरणकृतक
र्मणांगजानामानृण्यंगतमिवमार्गणैरमंस्त॥७५॥चमरान्परितोविवर्त्तिताश्वःक्व
चिदाकर्णविकृष्टभल्लवर्षी॥नृपतीनिवतान्वियोज्यसद्यःसितवालव्यजनैर्जि

गामशांतिं॥ अपि तुरगसमीपादुत्पतंतं मयूरं न स रुचिरकलापं बाणलक्ष्यीचकार।
सपदि गतमनस्कश्चित्रमाल्यानुकीर्णे रतिविगलितबंधे केशपाशे प्रियायाः॥७७॥
तस्य कर्कशविहारसंभवं स्वेदमाननविलग्नजालकं॥ आचचाम सतुषारशीतलो
भिन्नपल्लवपुटो वनानिलः॥७८॥ इति विस्मृतान्यकरणीयमात्मनः सचिवावलंबि
तधुरं नराधिपं॥ परिवृद्धरागमनुबंधसेवया मृगया जहार चतुरेव कामिनी॥७९॥
सुललितकुसुमप्रवालशय्यां ज्वलितमहौषधिदीपिकासनाथां॥ नरपतिरति
वाहयांबभूव क्वचिदसमेतपरिछदस्त्रियामां॥८०॥ उषसि स गजयूथकर्णता
लैः पटुपटहध्वनिभिर्विधूतनिद्रः॥ अरमत मधुरस्वराणि शृण्वन्विहगविकूजित
बंदिमंगलानि॥८१॥ कुंभपूरणभवः पटुरुच्चैरुच्चचार निनदोंभसि तस्याः॥ तत्र
स द्विरदबृंहितशंकी शब्दपातिनमिषुं विससर्ज॥८२॥ अथ जातु रुरोर्गृहीतव ॥५३॥

विपिने१

नेपार्श्वचरैरलक्ष्यमाणः ॥ श्रमफेनमुचा तपस्विगाढां तमसां प्राप नदीं तुरंगमेण ॥ ७३ ॥
नृपतेः प्रतिषिद्धमेव यच्छ्रुतवान्पंक्तिरथो विलंघ्य तत् ॥ अपथे पदमर्पयंति हि श्रुतवंतोपि
रजोनिमीलिताः ॥ ७४ ॥ हा तातेति क्रंदितमाकर्ण्य विषण्णस्तस्यान्विष्यन्वेतसगूढं प्रभवं सः ॥
शल्यप्रोतं प्रेक्ष्य सकुंभं मुनिपुत्रं तापादंतःशल्य इवासीत्क्षितिपोपि ॥ ७५ ॥ तेनावतीर्य तुरग
गात्प्रथितान्वयेन पृष्टान्वयः स जलकुंभनिषण्णदेहः ॥ तस्मै द्विजेतरतपस्विसुतं स्खलद्भि
रात्मानमक्षरपदैः कथयांबभूव ॥ ७६ ॥ तच्चोदितश्च तमनुद्धृतशल्यमेव पित्रोः सकाश
मवसन्नदृशोर्निनाय ॥ ताभ्यां तथागतमुपेत्य तमेकपुत्रमज्ञानतः स्वचरितं नृपतिः शशं
स ॥ ७७ ॥ तौ दंपती बहु विलप्य शिशोः प्रहर्त्रा शल्यं निखातमुदहारयतामुरस्तः ॥ सोऽभूत्परासु
रथ भूमिपतिं शशाप हस्तार्पितैर्नयनवारिभिरेव वृद्धः ॥ ७८ ॥ दिष्टांतमाप्स्यति भवानपि
पुत्रशोकादंते वयस्यहमिवेति तमुक्तवंतं ॥ आक्रांतपूर्वमिव मुक्तविषं भुजंगं प्रोवाच को

54

शल्यपतिः प्रथमापरार्द्धः।।७९।।शापोप्यदृष्टतनयाननपद्मशोभेसानुग्रहोभगवताम
यिपातितोयं।।कृष्यांदहन्नपिखलुक्षितिमिंधनेद्धोबीजप्ररोहजननींज्वलनःकरोति
।।८०।।इत्थंगतेगतघृणःकिमयंविधत्तांवध्यस्तवेत्यभिहितोवसुधाधिपेन।।एधान्हु
ताशनवतःसमुनिर्ययाचेपुत्रंपरासुमनुगंतुमनाःसदारः।।८१।।प्राप्तानुगःसपदिशा
सनमस्यराजासंपाद्यपातकविलुप्तधृतिर्निवृत्तः।।अंतर्निविष्टपदमात्मविनाशहेतुंशा
पंदधज्ज्वलनमौर्वमिवांबुराशिः।।८२।। ।।श्रीः।। ।।इतिश्रीरघुवंशेमहाकाव्येक
विश्रीकालिदासकृतौवसंतस्थामृगयागमनोनामनवमःसर्गः।। ।।श्रीः।। ।।
पृथिवींशासतस्तस्यपाकशासनतेजसः।।किंचिदूनमनूनर्द्धेःशरदामयुतंययौ।।१।।
नचोपलेभेपूर्वेषामृणनिर्मोक्षसाधनं।।सुताभिधानंसज्ज्योतिःसद्यःशोकतमोपहं।।२।। ।।५५।।
अतिष्ठत्प्रत्ययापेक्षसंततिःसचिरंनृपः।।प्राङ्मंथादनभिव्यक्तरत्नोत्पत्तिरिवार्णवः।।३।।

ऋष्यशृंगादयस्तस्य संतः संतानकांक्षिणः ॥ आरेभिरे जितात्मानः पुत्रीयामिष्टिमृत्विजः
॥४॥ अस्मिन्नवसरे देवाः पौलस्त्योपप्लुता हरिं ॥ अभिजग्मुर्निदाघार्त्ताश्छायावृक्षमिवाध्व
गाः ॥५॥ ते च प्रापुरुदन्वंतं बुबुधे चादिपूरुषः ॥ अव्याक्षेपो भविष्यंत्याः कार्यसिद्धेर्हि लक्ष
णं ॥६॥ भोगिभोगासनासीनं ददृशुस्तं दिवौकसः ॥ तत्फणामंडलोदर्चिर्मणिद्यो
तितविग्रहं ॥७॥ श्रियः पद्मनिषण्णायाः क्षौमांतरितमेखले ॥ अंके निक्षिप्तचरणा
मास्तीर्णकरपल्लवे ॥८॥ प्रबुद्धपुंडरीकाक्षं बालातपनिभांशुकं ॥ दिवसं शारदमिव
प्रारंभसुखदर्शनं ॥९॥ प्रभानुलिप्तश्रीवत्सं लक्ष्मीविभ्रमदर्पणं ॥ कौस्तुभाख्य
मपां सारं बिभ्रतं बृहतोरसा ॥१०॥ बाहुभिर्विटपाकारैर्दिव्याभरणभूषितैः ॥ आ
विर्भूतमपां मध्ये पारिजातमिवापरं ॥११॥ दैत्यस्त्रीगंडलेखानां मदरागवि
लोपिभिः ॥ हेतिभिश्चेतनावद्भिरुदीरितजयस्वनं ॥१२॥ मुक्तशेषविरोधेन कुलि

शाङ्गिणालक्ष्मणा ॥ उपस्थितं प्रांजलिना विनीतेन गरुत्मता ॥१४॥ योगनिद्रांतविशदैः
पावनैरवलोकनैः ॥ भृग्वादीननुगृह्णंतं सौखशायनिकानृषीन् ॥१५॥ कुलकं ॥
55 प्रणिपत्य सुरास्तस्मै शमयित्रे सुरद्विषां ॥ अथैनं तुष्टुवुः स्तुत्यमवाग्मनसगो-
चरं ॥१६॥ नमो विश्वसृजे पूर्वं विश्वं तदनु बिभ्रते ॥ अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधात्म स्थि ६
ने नमः ॥१७॥ एकः कारणतस्तां तामवस्थां प्रतिपद्यते ॥ नानात्वं रागसंयोगात् स्फु-
रिकस्येव ते स्मृतं ॥१८॥ रसान्तराण्येकरसं यथा दिव्यं पयोश्नुते ॥ देशे देशे गुणेष्वेव-
मवस्थास्त्वमविक्रियः ॥१९॥ अमेयो मितलोकस्त्वमनर्थी प्रार्थनावहः ॥ अजि-
तो जिष्णुरत्यंतमव्यक्तो व्यक्तकारणं ॥२०॥ हृदयस्थमनासन्नमकामं त्वां तपस्वि-
नं ॥ दयालुमदयास्पृष्टं पुराणमजरं विदुः ॥२१॥ सर्वज्ञस्त्वमविज्ञातः सर्वयोनि-
स्त्वमात्मभूः ॥ सर्वप्रभुरनीशस्त्वमेकस्त्वं सर्वरूपभाक् ॥२२॥ सप्तसामोपगीतं ॥५५॥

त्वां सप्तार्णवजलेशयं॥ सप्तार्चिर्मुखमाचख्युः सप्तलोकैकसंश्रयं॥२२॥ चतुर्वर्गफ
लं ज्ञानं कालावस्थाश्चतुर्युगाः॥ चतुर्वर्णमयो लोकस्त्वत्तः सर्वं चतुर्मुखात्॥२४॥ अ
भ्यासनिगृहीतेन मनसा हृदयाश्रयं॥ ज्योतिर्मयं विचिन्वंति योगिनस्त्वां विमुक्त
ये॥ अजस्य गृह्णतो जन्म निरीहस्य हतद्विषः॥ स्वपतो जागरूकस्य याथात्म्यं वेद क
स्तव॥२६॥ शब्दादीन्विषयान्भोक्तुं चरितुं दुश्चरं तपः॥ पर्याप्तोसि प्रजाः पातुमौ
दासीन्येन वर्तितुं॥२७॥ बहुधाप्यागमैर्भिन्नाः पंथानः सिद्धिहेतवः॥ त्वय्येव निपतं
त्योघा जाह्नवीया इवार्णवे॥२८॥ त्वद्भावेशितचित्तानां त्वत्समर्पितकर्मणां॥ गतिस्त्वं
वीतरागाणामभूयः संनिवृत्तये॥२९॥ प्रत्यक्षोप्यपरिच्छेद्यो मह्यादिर्महिमा तव॥ आ
प्तवागनुमानाभ्यां साध्यं त्वां प्रति का कथा॥३०॥ केवलं स्मरणेनापि पुनासि पुरुषं
यतः॥ अनेन वृत्तयः शेषा निवेदितफलास्त्वयि॥३१॥ अनवाप्तमवाप्तव्यं न ते किं

वनविघतः ॥ लोकानुग्रह एवैको हेतुस्ते जन्मकर्मणोः ॥३१॥ उदधेरिव रत्नानि
तेजांसीव विवस्वतः ॥ स्तुतिभ्यो व्यतिरिच्यंते दूरेण चरितानि ते ॥३२॥ महिमा
नं यदुत्कीर्त्य तव संह्रियते वचः ॥ श्रमेण तदशक्त्या वा न गुणानामियत्तया ॥३३॥ इति
प्रसादयामासुस्ते सुरास्तमधोक्षजं ॥ भूतार्थव्याहृतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः ॥३४॥
तस्मै कुशलसंप्रश्नव्यंजितप्रीतये सुराः ॥ भयमप्रलयोद्वेलादाचख्युर्नैरितोदधेः
॥३५॥ अथ वेलासमासन्नगिरिरंध्रानुवादिना ॥ स्वरेणोवाच भगवान्परिभूतार्ण
वध्वनिः ॥३६॥ पुराणस्य कवेस्तस्य वर्णस्थानसमीरिता ॥ बभूव पदसंस्काराच्चरि
तार्थैव भारती ॥३७॥ बभौ सदशनज्योत्स्ना सा विभोर्वदनोद्गता ॥ निर्यातशेषा चरणा
द्गंगेवोर्ध्वप्रवाहिनी ॥३८॥ जाने वो रक्षसाक्रांतावनुभावपराक्रमौ ॥ अंगिनां त ॥५८॥
मसेवोभौ गुणौ प्रथममध्यमौ ॥४०॥ विदितं तप्यमानं च तेन मे भुवनत्रयं ॥ अका

58

मापनतेनैवसाधर्म्मदृदयमेनसा॥कार्येषुचैककार्यत्वादभ्यर्थ्योस्मिनवज्रिणा॥स्व
यमेवहिवातोग्नेःसारथ्यंप्रतिपद्यते॥४२॥स्वासिधारापरिहृतःकामंवक्ष्यतेनमे॥
स्थापितोदशमोमूर्द्धालभ्यांशइवरक्षसा॥४३॥स्रष्टुर्वरातिसर्गात्तुमयातस्यदुरात्म
नः॥अत्यारूढंरिपोःसह्यंचंदनेनेवभोगिनः॥४४॥धातारंतपसाप्रीतंययाचेसहि
राक्षसः॥देवात्सर्गादवध्यत्वंमर्त्येष्वास्थापराङ्मुखः॥४५॥सोहंतृशरधिर्मूर्चा
रणभूमेर्बलिध्वंसं॥करिष्यामिशरैस्तीक्ष्णैस्तच्छिरःकमलोच्चयं॥४६॥अविरा
घज्वलितंर्मार्गंकल्पितंविधिवत्तुनः॥मायाविभिरनालीढमादास्यध्वंशोणितंवशैः
॥४७॥वैमानिकाःपुण्यकृतस्त्यजंतुमरुतांपथि॥पुष्पकालोकसंक्षोभंमेघाव
रणातत्पराः॥४८॥मोक्षध्वेसुरबंदीनांवेणीबंधानदूषितान्॥शापयंत्रितपौल

स्यबलोद्धारकवग्रहे:।।४९।।रावणावग्रहक्लांतमिति वागमृतेन सः।। अभिवृष्य मरु-
त्सस्यं कृष्णमेघस्तिरोदधे।।५०।।पुरुहूतप्रभृतयः सुरकार्योद्यतं सुराः।। अंशैरनुययु-
र्विष्णुं पुष्पैर्वायुमिव द्रुमाः।।५१।। अथ तस्य विशांपत्युरंते काम्यस्य कर्मणः।।पुरुषः
प्रबभूवाग्नेर्विस्मयेन सहर्त्विजां।।५२।।हेमपात्रीकृतं दोर्भ्यामाददानः पयश्चरुं।।अ-
नुप्रवेशादाद्यस्य पुंसस्तेनापि दुर्वहं।।५३।।प्राजापत्योपनीतं तदन्नं प्रत्यग्रही-
न्नृपः।। वृषेव पयसां सारमाविष्कृतमुदन्वतः।।५४।। अनेन कथिता राज्ञो गुणास्त-
स्यान्यदुर्लभाः।। प्रसूतिं चकमे तस्मिंस्त्रैलोक्यप्रभवोपि यत्।।५५।।स तेजो वैष्ण-
वं पत्न्योर्विभेजे चरुसंज्ञितं।। द्यावापृथिव्योः प्रत्यग्रमहर्पतिरिवातपं।।५६।। अर्चिता
तस्य कौशल्या प्रिया केकयवंशजा।। अतः संभाविता ताभ्यां सुमित्रामैच्छदीश्व- रम
रः।।५७।।ते बहुज्ञस्य चित्तज्ञे पत्न्यौ पत्युर्महीक्षितः।। चरोरर्द्धार्द्धभागाभ्यां तामयो- ।।५७।।

न यतामुभे॥५८॥साहि प्रणयवत्यासीत्सपत्न्योरुभयोरपि॥भ्रमरी वारणस्येव मदनि
स्यंदलेखयोः॥५९॥ताभिर्गर्भः प्रजाभूत्यै दध्रे देवांशसंभवः॥सौरीभिरिव नाडीभि
रमृताख्याभिरम्मयः॥६०॥सममापन्नसत्वास्ता रेजुरापांडुरत्विषः॥अंतर्गतफला
रंभाः सस्यानामिव संपदः॥६१॥गुप्तं ददृशुरात्मानं सर्वाः स्वप्नेषु वामनैः॥जल
जासिगदाशार्ङ्गचक्रलांछितमूर्तिभिः॥६२॥हेमपक्षप्रभाजालं गगने च वित
न्वता॥उह्यंते स्म सुपर्णेन वेगाकृष्टपयोमुचा॥६३॥बिभ्रत्या कौस्तुभन्या
सं स्तनांतरविलंबिनं॥पर्युपास्यंत लक्ष्म्या च पद्मव्यजनहस्तया॥६४॥कृता
भिषेकैर्दिव्यायां त्रिस्रोतसि च सप्तभिः॥ब्रह्मर्षिभिः परं ब्रह्म गृणद्भिरुपतस्थिरे॥६५॥
ताभ्यस्तथाविधान्स्वप्नान्छ्रुत्वा प्रीतो हि पार्थिवः॥मेने परार्ध्यमात्मानं गुरुत्वे

58

न जग्मुरोः॥६६॥ विभक्तात्मा विभुस्तासामेकः कुक्षिष्वनेकधा॥ उवास प्रतिमा
चंद्रः प्रसन्नानामपामिव॥६७॥ अथाग्रमहिषी राज्ञः प्रसूतिसमये सती॥ पुत्रं तमोप
हं लेभे नक्तं ज्योतिरिवौषधिः॥६८॥ राम इत्यभिरामेण वपुषा तस्य नोदितः॥ नामधे
यं गुरुश्चक्रे जगत्प्रथममंगलं॥६९॥ रघुवंशप्रदीपेन तेनाप्रतिमतेजसा॥ रक्षा
गृहगता दीपाः प्रत्यादिष्टा इवाभवन्॥७०॥ शय्यागतेन रामेण माता शातोदरी बभौ॥
सैकतांभोजबलिना जाह्नवीव शरत्कृशा॥७१॥ कैकेय्यास्तनयो जज्ञे भरतो ना
म शीलवान्॥ जनयित्रीमलंचक्रे यः प्रश्रय इव श्रियं॥७२॥ सुतौ लक्ष्मणशत्रु
घ्नौ सुमित्रा सुषुवे यमौ॥ सम्यगाराधिता विद्या प्रबोधविनयाविव॥७३॥ निर्दो ॥५८॥
षमभवत्सर्वमाविष्कृतगुणं जगत्॥ अन्वगादिव हि स्वर्गो गां गतं पुरुषोत्तमं॥७४॥

तस्योदये चतुर्मूर्त्तेः पौलस्त्यचकितेश्वराः ॥ विरजस्कैर्नभस्वद्भिर्दिश उच्छ्वसिता
इव ॥ ७५ ॥ कृशानुरपधूमत्वात्प्रसन्नत्वात्प्रभाकरः ॥ रक्षोविप्रकृतावास्तामपनी
तशुचाविव ॥ ७६ ॥ दशाननकिरीटेभ्यस्तत्क्षणं राक्षसश्रियः ॥ मणिव्याजेन प
र्यस्ताः पृथिव्यामश्रुबिंदवः ॥ ७७ ॥ पुत्रजन्मप्रवेश्यानां तूर्याणां तस्य पुत्रिणः ॥
आरंभं प्रथमं चक्रुर्देवदुंदुभयो दिवि ॥ ७८ ॥ संतानकमयी वृष्टिर्भवने तस्य
पेतुषी ॥ सन्मंगलोपचाराणां सैवादिरचनाभवत् ॥ ७९ ॥ कुमारांस्ततसंस्का
रास्ते धात्रीस्तन्यपायिनः ॥ आनंदेनाग्रजेनेव समं ववृधिरे पितुः ॥ ८० ॥ स्वा
भाविकं विनीतत्वं तेषां विनयकर्मणा ॥ मुमूर्छ सहजं तेजो हविषेव हविर्भु
जां ॥ ८१ ॥ परस्पराविरुद्धास्ते तद्रघोरनघं कुलं ॥ अलमुद्योतयामासुर्देवा

59

रायश्चिवचैरिवः।।समानेपिहिसौभ्रात्रेयथोभौरामलक्ष्मणौ।।तथाभरतशत्रुघ्नौप्री
त्या द्वंद्वं बभूवतुः।।८२।।तेषांद्वयोरैक्यंबिभिदेनकदाचन।।यथावायुविभावस्वो
यथाचंद्रसमुद्रयोः।।८३।।तेप्रजानांप्रजानाथास्तेजसाप्रश्रयेणच।।मनोजह्रुर्नि
दाघांतेश्यामाभ्रादिवसाइव।।८४।।सचतुर्द्धाबभौव्यस्तःप्रसवःपृथिवीपतेः।।
धर्मार्थकाममोक्षाणामवतारइवांगवान्।।८५।।गुणैराराधयामासुस्तेगुरुं
गुरुवत्सलाः।।तमेवचतुरंतेशंरत्नैरिवमहार्णवाः।।८६।।सुरगजइवदंतैर्भग्न
दैत्यासिधारैर्नयइवपणबंधव्यक्तयोगैरुपायैः।।हरिरिवयुगदीर्घैर्दोर्भिरंशैस्त
दीयैःपतिरवनिपतीनांतैश्चतुर्भिश्चकासे।।८८।। ।।श्रीः।। ।।इतिश्रीरघुवंशे
महाकाव्येकविश्रीकालिदासकृतौरामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाभिगमनोनाम ।।५९।।
दशमःसर्गः।। ।।श्रीः।। ।।कौशिकेनसकिलक्षितीश्वरोराममध्वरविघातशां

तये॥ काकपक्षधरमेत्य याचितस्तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते॥१॥ कृच्छ्रलब्धमपि मेदिनीपतिस्तं दि-
देश मुनये सलक्ष्मणं॥ अप्यसुप्रणयिनां रघोः कुले न व्यहन्यत कदाचिदर्थिता॥२॥ याव-
दादिशति पार्थिवस्तयोर्निर्गमाय पुरमार्गसत्क्रियां॥ तावदाशु विदधे मरुत्सखैः सा सपुष्प-
जलवर्षिभिर्घनैः॥३॥ तौ निदेशकरणोद्यतौ पितुर्धन्विनौ चरणयोर्निपेततुः॥ भूपतेरपि
तयोः प्रवत्स्यतोर्नम्रयोरुपरि बाष्पबिंदवः॥४॥ लक्ष्मणानुचरमेव राघवं नेतुमैच्छदृषि-
रित्यसौ नृपः॥ आशिषं प्रयुयुजे न वाहिनीं सा हि रक्षणविधौ तयोः क्षमा॥५॥ तौ पितुर्नय-
नजेन वारिणा किंचिदुक्षितशिखंडकावुभौ॥ धन्विनौ तमृषिमन्वगच्छतां पौरदृष्टिकृ-
तमार्गतोरणौ॥६॥ मातृवर्गचरणस्पृशौ मुनेस्तौ प्रपद्य पदवीं महौजसः॥ रेजतुर्गति-
वशात्प्रवर्तिनौ भास्करस्य मधुमाधवाविव॥७॥ वीचिलोलभुजयोस्तयोर्गतं शैशवाच्चप-
लमप्यशोभत॥ तोयदागमद्वोद्ध्यभिद्ययोर्नामधेयसदृशं विचेष्टितं॥८॥ तौ बलातिब

लयोः प्रभावतो विद्ययोः पथिमुनिप्रदिष्टयोः ॥ मम्लतुर्नमणिकुट्टिमोचितौ मातृपार्श्वपरि
वर्त्तिनाविव ॥९॥ पूर्ववृत्तकथितैः पुराविदः सानुजः पितृसखस्य राघवः ॥ उह्यमान इ
व वाहनो चितः पादचारमपि न व्यभावयत् ॥१०॥ तौ सरांसि रसवद्भिरम्बुभिः कूजितैः
60 श्रुतिसुखैः पतत्रिणः ॥ वायवः सुरभिपुष्परेणुभिश्छायया च जलदाः सिषेविरे ॥११॥
नाम्भसां कमलशोभिनां तथा शाखिनां न च परिश्रमच्छिदां ॥ दर्शनेन लघुना यथा त
योः प्रीतिमापुरुभयोस्तपस्विनः ॥१२॥ स्थाणुदग्धवपुषस्तपोवनं प्राप्य दाशरथिरात्त
कार्मुकः ॥ विग्रहेण मदनस्य चारुणा सोऽभवत्प्रतिनिधिर्न कर्मणा ॥१३॥ तौ सुकेतुसु
तया खिलीकृते कौशिकाद्विदितशापया पथि ॥ निन्यतुः स्थलनिवेशिताटनी लीलयै
व धनुषी अधिज्यतां ॥१४॥ ज्यानिनादमनुगृह्णती तयोः प्रादुरास बहुलक्षपाछविः ॥ ॥६०॥
ताडका चलकपालकुं ला कालिकेव निविडा बलाकिनी ॥१५॥ तीव्रवेगधुतमा

विरूढया प्रेतवीनरवसास्य नोग्रया ॥ अन्यभावि भरताग्रजस्तया वात्ययेव पितृकाननो
ह्यया ॥१६॥ उद्यतैकभुजयष्टिमायतीं श्रोणिलंबिपुरुषांत्रमेखलां ॥ तां विलोक्य व
निताबधेघृणां पत्रिणा सह मुमोच राघवः ॥१७॥ यच्चकार विवरं शिलाघने ताडकोर
सि स रामसायकः ॥ अप्रविष्टविषयस्य रक्षसां द्वारतामगमदंतकस्य तत् ॥१८॥ बा
लजिन्न हृदयानिपेतुषी सास्यकाननभुवं न केवलां ॥ विष्टपत्रयपराजयस्थिरां राव
णश्रियमपि व्यकंपयत् ॥१९॥ राममन्मथशरेण ताडिता दुःसहेन हृदये निशाचरी ॥ गं
धवद्रुधिरचंदनोक्षिता जीवितेशवसतिं जगाम सा ॥२१॥ नैर्ऋतघ्नमथ मंत्रवन्मु
नेः प्रापदस्त्रमवदाननतोषितात् ॥ ज्योतिरिंधननिपाति भास्करात्सूर्यकांतिरिव ताड
कांतकः ॥२२॥ वामनाश्रमपदं ततः परं पावनं श्रुतमृषेरुपेयिवान् ॥ उन्मनाः प्रथम
जन्मचेष्टितान्यस्मरन्नपि बभूव राघवः ॥२३॥ आससाद मुनिरात्मनस्ततः शिष्यव

र्गपरिकल्पितार्हणां॥ बद्धपल्लवपुटाञ्जलिद्रुमं दर्शनोन्मुखमृगं तपोवनं॥२३॥ तत्र दीक्षि
61 क्षितमृषिं ररक्षतुर्विघ्नतो दशरथात्मजौ शरैः॥ लोकमंधतमसा क्रमोदितौ रश्मिभिः श
शिदिवाकराविव॥२४॥ वीक्ष्य वेदिमथ रक्तबिंदुभिर्बंधुजीवपृथुभिः प्रदूषितां॥ संभ्रमो
भवदपोढकर्मणामृत्विजां च्युतविकंकतस्रुचां॥२५॥ उन्मुखः सपदि लक्ष्मणाग्रजो
बाणमाश्रयमुखात्समुद्धरन्॥ रक्षसां बलमपश्यदंबरे गृध्रपक्षपवनेरितध्वजं॥२६॥
तत्र यावधिपती मखद्विषां तौ शरव्यमकरोत्स नेतरान्॥ किं महोरगविसर्पिविक्रमो राजि
लेषु गरुडः प्रवर्तते॥२७॥ सोऽस्त्रमुग्रजवमस्त्रकोविदः संदधे धनुषि वायुदैवतं॥ तेन
शैलगुरुमप्यपातयत्पाण्डुपत्रमिव ताडकासुतं॥२८॥ यः सुबाहुरिति राक्षसोऽपरस्त
त्र तत्र विससर्प मायया॥ तं क्षुरप्रशकलीकृतं कृती पत्रिणां व्यभजदाश्रमाद्बहिः॥ ॥६१॥
२९॥ इत्यपास्तमखविघ्नयोस्तयोः सांयुगीनमभिनंद्य विक्रमं॥ ऋत्विजः कुलपते

र्थाक्रमं वाग्मितस्य निरवर्तयन्क्रियाः ।। ३०।। तौ प्रणामचलकाकपक्षकौ भ्रातरावबृथ
प्लुतौ मुनिः ।। आशिषामनुपदं समस्पृशद्दर्भपाटिततलेन पाणिना ।। ३१।। तं न्यमंत्रय
त संभृतक्रतुर्मैथिलः स मिथिलां व्रजन्वशी ।। राघवावपि निनाय बिभ्रतौ तद्धनुःश्रव
णजं कुतूहलं ।। ३२।। तैः शिवेषु वसतिर्गताध्वभिः सायमाश्रमतरुष्वगृह्यत ।। येषु दीर्घत
पसः परिग्रहो वासवक्षणकलत्रतां ययौ ।। ३३।। प्रत्यपद्यत चिराय यत्पुनश्चारु गौत
मवधूः शिलामयी ।। स्वं वपुः स किल किल्बिषच्छिदां रामपादरजसामनुग्रहः ।। ३४।। राघ
वान्वितमुपस्थितं मुनिं तं निशम्य जनको जनेश्वरः ।। अर्थकामसहितं सपर्यया दे
हबद्धमिव धर्ममभ्यगात् ।। ३५।। तौ विदेहनगरीनिवासिनां गां गताविव दिवः पुनर्वसू ।।
मन्यते स्म पिबतां विलोचनैः पक्ष्मपातमपि वंचनां मनः ।। ३६।। पूर्ववत्त्ववसिते क्रियावि
धौ कालवित्कुशिकवंशवर्द्धनः ।। राममिष्वसनदर्शनोत्सुकं मैथिलाय कथयांबभूव सः
।। ३७।। तस्य वीक्ष्य ललितं वपुः शिशोः पार्थिवः प्रथितवंशजन्मनः ।। स्वं विचिंत्य च धनुर्दु

ऽुरानमं पीडितो दुहितृशुल्कसंस्थया ॥३८॥ अब्रवीच्च भगवन्मतंगजैर्यन्महद्भिरपि कर्क-
शकर्म ॥ तत्र नाहमनुमंतुमुत्सहे मोघवृत्ति कलभस्य चेष्टितं ॥३९॥ ह्रेपिता हि बहवो न-
रेश्वरास्तेन तात धनुषा धनुर्भृतः ॥ ज्यानिघातकठिनत्वचो भुजान्स्वान्विधूय धिगिति प्रत-
स्थिरे ॥४०॥ प्रत्युवाच तमृषिर्निशम्यतां सारतोयमथवा गिरा कृतं ॥ चाप एव भव-
62 तो भविष्यति व्यक्तशक्तिरशनिर्गिराविव ॥४१॥ एवमाप्तवचनात्स पौरुषं काकपक्षकध-
रेपि राघवे ॥ श्रद्दधे त्रिदशगोपमात्रके दाहशक्तिमिव कृष्णवर्त्मनि ॥४२॥ व्यादिदेश
गणशोथ पार्श्वगान्कार्मुकाभिहरणाय मैथिलः ॥ तैजसस्य धनुषः प्रवृत्तये तोयदा-
निव सहस्रलोचनः ॥४३॥ तत्प्रसुप्तभुजगेंद्रभीषणं प्रेक्ष्य दाशरथिराददे धनुः ॥ वि-
द्रुतक्रतुमृगानुसारिणं येन बाणमसृजद्वृषध्वजः ॥४४॥ आततज्यमकरोत्स संसदा
विस्मयस्तिमितनेत्रमीक्षितः ॥ शैलसारमपि नातियत्नतः पुष्पचापमिव पेशलं
स्मरः ॥४५॥ भज्यमानमतिमात्रकर्षणात्तेन वज्रपरुषस्वनं धनुः ॥ भार्गवाय ॥६२॥

द्दष्टमन्यवपुनः क्षत्रमुद्यतमिवन्यवेदयत्॥४६॥मैथिलःसपदिसत्यसंगरोराघवायतनयामयोनिजां॥
सं निधौद्युतिमतस्तपोनिधेरग्निसाक्षिकमिवातिसृष्टवान्॥४७॥प्राहिणोच्चमहितंमहाद्युतिःकोश
लाधिपतयेपुरोधसं॥भृत्यभावि दुहितुःपरिग्रहाद्दिश्यतांकुलमिदंनिमेरिति॥४८॥उत्सुकश्चकु
तदारकर्मणासोऽभवत्कुरुमुपागतश्चतं॥गौतमस्यतनयोऽनुकूलवाक्प्रार्थितंहि सुकृतामकाल
कृत्॥४९॥अन्वियेषसदृशींसवस्नुषांप्रापचैनमनुकूलवाग्द्विजः॥सद्यएवसुकृतांहिपच्यते
कल्पवृक्षसमधर्मिकांक्षितं॥५०॥तस्यकल्पितपुरस्क्रियाविधेःशुश्रुवान्वचनमग्रजन्मनः॥उ
च्चचालबलभित्सखोबलीसैन्यरेणुमुषितार्कदीधितिः॥५१॥आससादमिथिलांसवेष्टयन्पीडि
तोपवनपादपैर्बलैः॥प्रीतिरोधमसहिष्टसापुरीस्त्रीवकांतपरिभोगमायतं॥५२॥तौसमे
त्यसमयस्थितावुभौभूपतीवरुणवासवोपमौ॥कन्यकातनयकौतुकक्रियांस्वप्रभावस
दृशींवितेनतुः॥५३॥पार्थिवीमुदवहद्रघूद्वहोलक्ष्मणस्तदनुजामथोर्मिलां॥योतयोरव

रक्षोवधान्तसोतोकुशध्वजस्सुतेसुमध्यमे॥५४॥ तेचतुर्थसहितास्त्रयोबभुःसूनवोनववधू
परिग्रहाः॥सामदानविधिभेदनिग्रहाःसिद्धिमंतइवतस्यभूपतेः॥५५॥ तानराधिपसुतान्
पात्मजैस्तेचताभिरगमन्कृतार्थतां॥सोभवद्वरवधूसमागमःप्रत्ययप्रकृतियोगसन्नि
भः॥५६॥ एवमात्तरतिरात्मसंभवांस्तान्निवेश्यचतुरोपितत्रसः॥ अध्वसुत्रिषुविसृष्ट
63 मैथिलःस्वांपुरींदशरथोन्यवर्तत॥५७॥ तस्यजातुमरुतःप्रतीपगावर्त्मनिध्वजत
रुप्रमाथिनः॥चिक्लिशुर्भृशतयावरूथिनीमुत्तटाइवनदीरयाःस्थलीं॥५८॥ लक्ष्यते
स्मतदनंतरंरविर्बद्धभीमपरिवेषमंडलः॥वैनतेयशमितस्यभोगिनोभोगवेष्टित
इवच्युतोमणिः॥५९॥ श्येनपक्षपरिधूसरालकाःसांध्यमेघरुधिरार्द्रवाससः॥ अंग
नाइवरजस्वलादिशोनोबभूवुरवलोकनक्षमाः॥६०॥ भास्करश्चदिशमध्युवास ॥६३॥
यांतांश्रिताःप्रतिभयंववासिरे॥क्षत्रशोणितपितृक्रियोचितंबोधयंत्यइवभार्गवंशिवाः॥

त्या।

६१॥ तत्प्रतीपपवनादिवैकृतं प्रेक्ष्य शान्तिमधिकृत्य कृत्यवित्॥ अन्वयुंक्त गुरुमीश्वरः क्षितेः स्वान्तमि
त्यलंघयन्स तद्व्यथां॥६२॥ तेजसः सपदि राशिरुत्थितः प्रादुरास किल वाहिनीमुखे॥ यः प्र
मृज्य नयनानि सैनिकैर्लक्षणीयपुरुषाकृतिश्चिरात्॥६३॥ पित्र्यमंशमुपवीतलक्षणं
मातृकं च धनुरूर्जितं दधत्॥ यः सोम इव घर्मदीधितिः सद्द्विजिह्व इव चन्दनद्रुमः॥६४॥ येन
रोषपरुषात्मनः पितुः शासने स्थितिभिदोपि तस्थुषा॥ वेपमानजननीशिरश्छिदा प्रागजी
यत घृणा ततो मही॥६५॥ अक्षबीजवलयेन निर्बभौ दक्षिणश्रवणसंस्थितेन यः॥ क्षत्रि
यान्तकरणैकविंशतेर्व्याजपूर्वगणनामिवोद्वहन्॥६६॥ कुलकं॥ तं पितुर्वधभवेन मन्यु
ना राजवंशनिधनाय दीक्षितं॥ बालसूनुरवलोक्य भार्गवं स्वां दशां च विषसाद पा
र्थिवः॥६७॥ रामनाम इति तुल्यमात्मजे वर्त्तमानमहिते च दारुणे॥ हृद्यमस्य भयदायि
चाभवद्रत्नजातमिव हारसर्पयोः॥६८॥ तेन कार्मुकनिषक्तमुष्टिना राघवो विगतभीः

पुरोगतः॥ अंगुलीविवरसारिणं शरं कुर्वता निजगदे युयुत्सुना ॥६९॥ अर्घमर्घमिति
वादिनं नृपं सोनवेक्ष्य भरताग्रजो यतः॥ क्षत्रकोपदहनार्चिषं ततः संदधे दृशमुदग्रता ६
रकां ॥७०॥ तेन जातमपकारि वैरि मत्तन्निहत्य बहुशः शमं गतः॥ सुप्तसर्प इव दंडघ
64 ट्टनाद्रुषितोस्मि तव विक्रमश्रवात् ॥७१॥ मैथिलस्य धनुरन्यपार्थिवैस्त्वं किलानमि
तपूर्वमक्षिणोः॥ तन्निशम्य भवता समर्थये वीर्यशृंगमिव भग्नमात्मनः ॥७२॥ अन्य
दा जगति राम इत्ययं शब्द उच्चरित एव मामगात् ॥ व्रीडमावहति मे स संप्रति व्यस्तवृ
त्तिरुदयोन्मुखे त्वयि ॥७३॥ बिभ्रतोस्त्रमचलेप्यकुंठितं द्वौ मतौ मम रिपू समागसौ ॥ तात
धेनुहरणाच्च हैहयस्त्वं च कीर्तिमपहर्तुमुद्यतः ॥७४॥ क्षत्रियांतकरणोपि विक्रमस्तेन
मामवति नाजिते त्वयि ॥ पावकस्य महिमा स गण्यते कक्षवज्ज्वलति सागरेपि यः ॥७५॥ ॥६५॥
विद्धि चात्तरसमोजसा हरेरैश्वर्यं धनुरभाजि यत्त्वया ॥ खातमूलमनिलो नदीरयैः

पातयत्यपि मृदुस्त्वरद्रुमं ॥७६॥ तन्मदीयमिदमायुधं ज्यया संगमय्य सशरं विकृष्यतां ॥ तिष्ठ
तु प्रधनमेवमप्यहं तुल्यबाहुतरसा जितस्त्वया ॥७७॥ कातरोसि यदि वोद्गतार्चिषा तर्जि
तः परशुधारया मम ॥ ज्यानिघातकठिनांगुलिर्वृथा बध्यतामभययाचनांजलिः ॥७८॥
एवमुक्तवति भीमदर्शने भार्गवे स्मितविकंपिताधरः ॥ तद्धनुर्ग्रहणमेव राघवः प्रत्यप
द्यत समर्थमुत्तरं ॥७९॥ पूर्वजन्मधनुषा समागतः सोतिमात्रसुभगदर्शनो भवत् ॥
केवलोपि सुभगो नवांबुदः किं पुनस्त्रिदशचापलांछितः ॥८०॥ तेन भूमिनिहितै
कोटिना कार्मुकं दिबलिनाधिरोपितं ॥ त्राणवर्णविच्छतिं भार्गवो दृष्टिधूमेत इव वा
सवध्वजः ॥८१॥ तावुभावपि परस्परंस्थितौ वर्द्धमानपरिहीनतेजसौ ॥ पश्यति
स्म जनता दिनात्यये पार्वणौ शशिदिवाकराविव ॥८२॥ तं कृपामृदुरवेक्ष्य भा
र्गवं राघवस्स्खलितवीर्यमात्मनि ॥ स्वं च संहितममोघमाशुगं व्याजहार हरसू

नुसन्तिनः॥८३॥ न त्वमर्हसि मन्तुमस्मिन् निदेयं विरुद्धत्यजिनं वत्यपि चयि॥ शंस किं गति
मनेन पत्रिणा दर्शितो लोकमघ तेमस्वार्जितं॥८४॥ यत्तु वा वमे तेषिनैत च तस्त्वां न वेद्मि
पुरुषं पुरातनं॥ गांग तस्य तव धामनैक्ष चं कोपितो ह्यसि मयादिदृक्षुणा॥८५॥ नस्मसा
रत्नतवनः पितृद्विषा विप्रसाद्भव सुधांसमागरां॥ आहितोजप्पविपर्ययोपि मन्त्राघा
65 एव परमेष्ठिनाचया॥८६॥ तत्कृतिं मतिमतां वरेप्सितां पुण्यतीर्थगमनाय रत्नमे॥ पी
डयिष्यति न मां खिलीकृता स्वर्गपद्धतिरनोगल्लोलुपं॥८७॥ अत्यपघतनतयेतिरा
घवः प्राङ्मुखं च विससर्ज सायकं॥ गाँगवस्य सुकृतोपि सोऽभवत् स्वर्गमार्गपरिघो
दुरत्ययः॥८८॥ राजसत्त्वमवधूयमानकं पित्र्यमस्मि गमितः शमं यतः॥ नन्ववां
छितफलो मयि च याऽनिग्रहोऽप्ययमनुग्रहीकृतः॥८९॥ राघवोपि वरलोतपाणि ॥६५॥
पः कृप्यतामिति वदन् समस्पृशत्॥ निर्जितेषु तरसा तरस्विनां शत्रुषु प्रणति

रवकीर्त्तये॥९०॥ साधुयाम्यहमविघ्नमस्तु ते देवकार्यमुपपादयिष्यतः॥ ऊचिवा
निति वचः सलक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजमृषिस्तिरोदधे॥९१॥ तस्मिन्गते विजयिनं परिरभ्य
रामं स्नेहादमन्यत पिता पुनरेव जातं॥ तस्याभवत्क्षणशुचः परितोषलाभः कक्षा
ग्निलंघिततरोरिव वृष्टिपातः॥९२॥ अथ पथि गमयित्वा क्लृप्तरम्योपकार्ये कतिचि
दवनिपालः शर्वरीः शर्वकल्पः॥ पुरमविशदयोध्यां मैथिलीदर्शनीनां कुव
लयितगवाक्षां लोचनैरंगनानां॥९३॥ ॥श्रीः॥ ॥इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कवि
श्रीकालिदासकृतौ रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नपरिणयो नाम एकादशः सर्गः॥
॥श्रीः॥ ॥निर्विष्टविषयस्नेहः स दशांतमुपेयिवान्॥ आसीदासन्ननिर्वाणः प्रदी
पार्चिरिवोषसि॥१॥ तं कर्णमूलमागत्य रामे श्रीर्न्यस्यतामिति॥ कैकेयीशंकयेवाह
पलितच्छद्मना जरा॥२॥ सा पौरान्पौरकांतस्य रामस्याभ्युदयश्रुतिः॥ प्रत्येकं ह्लादयांच
क्रे कुल्येवोद्यानपादपान्॥३॥ तस्याभिषेकसंभारं कल्पितं क्रूरनिश्चया॥ दूषयामास

य ४

66 केकय्यीस्तो कौश्लेः पार्थिवांश्रुभिः॥४॥ साकिलाश्वासिता चंडी भर्त्रा प्राकुसंश्रितौ वरौ॥ उद्
वामेंद्रसिक्ता भूर्बिलमग्नाविवोरगौ॥५॥ तयोश्चतुर्दशैकेन रामं प्राव्राजयत्समाः॥ द्वि
तीयेन सुतस्यैच्छद्वैधव्यैकफलां श्रियं॥६॥ पित्रा दत्तां रुदन्रामः प्राकुमहीं प्रत्यप
द्यत॥ पश्चाद्वनाय गच्छेति तदाज्ञां मुदितोग्रहीत्॥७॥ दधतो मंगलक्षौमे वसानस्य व
ल्कले॥ ददृशुर्विस्मितास्तस्य मुखरागं समं जनाः॥८॥ ससीतालक्ष्मणसखः
सत्याद्गुरुमलंघयन्॥ विवेश दंडकारण्यं प्रत्येकं च सतां मनः॥९॥ राजापि तद्वियोगा
र्तः शापं स्मृत्वा स्वकर्मजं॥ शरीरत्यागमात्रेण शुद्धिलाभममन्यत॥१०॥ विप्रोषि
तकुमारं तद्राज्यमस्तमितेश्वरं॥ रंध्रान्वेषणदक्षाणां द्विषामामिषतां ययौ॥११॥ अ
थानाथाः प्रकृतयो मातृबंधुनिवासिनं॥ मौलैरानाययामासुर्भरतं स्तंभिताश्रुभिः
॥१२॥ श्रुत्वा तथाविधं मृत्युं केकयीतनयः पितुः॥ मातुर्न केवलं स्वस्याः श्रियो ॥६६॥
प्यासीत्पराङ्मुखः॥१३॥ ससैन्यश्चान्वगाद्रामं दर्शितानाश्रमालयैः॥ तस्य

पश्यन्न स सौमित्रेरुदश्रुर्वसतिद्रुमान् ॥१४॥ चित्रकूटवनस्थं च कथितस्वर्गतिर्गुरोः ॥
लक्ष्म्या निमंत्रयांचक्रे तमनुच्छिष्टसंपदा ॥१५॥ स हि प्रथमजे तस्मिन्नकृतश्रीपरि-
ग्रहे । परिवेत्तारमात्मानं मेने स्वीकरणाद्भुवः ॥१६॥ तमशक्यमपाक्रष्टुं निदेशा-
त्स्वर्गिणः पितुः । ययाचे पादुके पश्चात्कर्तुं राज्याधिदेवते ॥१७॥ स विसृष्टस्तथेत्यु-
च्चा भ्रात्रा नैवाविशत्पुरीं । नंदिग्राममगतस्तस्य राज्यं न्यासमिवाभुनक् ॥१८॥
दृढभक्तिरिति ज्येष्ठे राज्यतृष्णापराङ्मुखः । मातुः पापस्य भरतः प्रायश्चित्तमि-
वाकरोत् ॥१९॥ रामोपि सह वैदेह्या वने वान्यनवर्त्तयन् । चचार सानुजः शांतो
वृद्धेक्ष्वाकुव्रतं युवा ॥२०॥ प्रभावस्तिमितच्छायमाश्रितः स वनस्पतीं ॥ कदाचिदंके
सीतायाः शिश्ये किंचिदिव श्रमात् ॥२१॥ ऐंद्रिः किल नखैस्तस्या विददार स्तनौ द्वि-
जः । प्रियोपभोगचिह्नेषु पौरोभाग्यमिवाचरन् ॥२२॥ मृगमांसं ततः सीतां रक्षंती
मातपे शठः । पक्षकुंडनखाघातैर्बाधे वायसो बलात् ॥२३॥ तस्मिन्नास्थ

ऐषीकास्त्रं रामो व्यबोधितः ॥ आत्मानं स मुमुचे तस्मादेकनेत्रव्ययेन सः ॥२५॥ रामस्त्वा
सन्नदेशत्वाद्भरतागमनं पुनः ॥ आशंक्योत्सुकसारंगां चित्रकूटस्थलीं जहौ ॥२५॥
६७ प्रययावातिथेयेषु वसन्नृषिकुलेषु सः ॥ दक्षिणां दिशमृक्षेषु वार्षिकेष्विव भास्क
रः ॥२६॥ बभौ तमनुगच्छंती विदेहाधिपतेः सुता ॥ प्रतिषिद्धापि कैकेय्या लक्ष्मी
रिव गुणोन्मुखी ॥२७॥ अनसूयातिसृष्टेन पुण्यगंधेन काननं ॥ सा चकारां
गरागेण पुष्पोच्चलितषट्पदं ॥२८॥ संध्याभ्रकपिशस्तस्य विराधो नाम राक्षसः
॥ अतिष्ठन्मार्गमावृत्य रामस्येंदोरिव ग्रहः ॥२९॥ स जहार तयोर्मध्ये मैथिलीं
लोकशोषणः ॥ नभोनभस्ययोर्वृष्टिमवग्रह इवांतरा ॥३०॥ तं विनिःपिष्य काकु
त्स्थौ पुरा दूषयति स्थलीं ॥ गंधेनाशुचिना चेति वसुधायां निचख्नतुः ॥३१॥ पंच
वट्यां ततो रामः शासनात्कुंभजन्मनः ॥ अनपोढस्थितिस्तस्थौ विंध्याद्रिः प्र ॥६४॥
कृताविव ॥३२॥ रावणावरजा तत्र राघवं मदनातुरा ॥ अभिपेदे निदाघार्ता

ग्यालीव मलयद्रुमं ॥३३॥ सा सीतासन्निधावेव तं वव्रे कथितान्वया ॥ अत्यारू
ढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः ॥३४॥ कलत्रवानहं बाले कनीयांसं भज
स्व मे ॥ इति रामो वृषस्यंतीं वृषस्कंधः शशास तां ॥३५॥ ज्येष्ठाभिगमनात्पूर्वं ते
नाप्यनभिनंदिता ॥ साभूद्रामाश्रया भूयो नदीवोभयकूलभाक् ॥३६॥ संरं
भं मैथिलीहासः क्षणसौम्यां निनाय तां ॥ निवातस्तिमितां वेलां चंद्रोदय इवो
दधेः ॥३७॥ फलमस्योपहासस्य सद्यः प्राप्स्यसि पश्य मां ॥ मृग्याः परिभवो व्या
घ्र्यामित्यवेहि त्वया कृतः ॥३८॥ इत्युक्त्वा मैथिलीं भर्तुरंके निविशतीं भयात् ॥
रूपं स्वनखानाम्नः सदृशं प्रत्यपद्यत ॥३९॥ लक्ष्मणः प्रथमं श्रुत्वा कोकिला
मंजुवादिनीं ॥ शिवाघोरस्वरां पश्चाद्बुबुधे विकृतेति तां ॥४०॥ पर्णशालामथ
क्षिप्रं विकृष्टासिः प्रविश्य सः ॥ वैरूप्यपुनरुक्तेन भीषणां तामयोजयत् ॥४१॥
सा वक्रनखधारिण्या वेणुकर्कशपर्वया ॥ अंकुशाकारयांगुल्या तावतर्जय

दंबरे॥५२॥ प्राप्य चाशु जनस्थानं खरादिभ्यस्तथाविधं॥ रामोपक्रममाचख्यौ रक्षः
परिभवं नवं॥५३॥ मुखावयवलूनां तां नैरृताय तुरोदधुः॥ रामाभियायिनां ते
षां तदेवाभूदमंगलं॥५४॥ उदायुधानापततस्तान्दृप्तान्प्रेक्ष्य राघवः॥ नि
दधे विजयाशंसां चापे सीतां च लक्ष्मणे॥५५॥ एको दाशरथिः कामं यातुधानाः स
68 हस्रशः॥ ते तु यावंत एवाजौ तावच्च ददृशे स तैः॥५६॥ असज्जनेन काकुत्स्थः
प्रयुक्तमपि दूषणं॥ न चक्षमे शुभाचारो स दूषणमिवात्मनः॥५७॥ तं शरैः प्रति
जग्राह खरत्रिशिरसौ च सः॥ क्रमशस्ते पुनस्तस्य चापात्सममिवोद्ययुः॥५८॥
तैस्त्रयाणां शितैर्बाणैर्यथापूर्वविशुद्धिभिः॥ आयुर्देहातिगैः पीतं रुधिरं च पत
त्रिभिः॥५९॥ तस्मिन्रामशरोत्कृत्ते बले महति रक्षसां॥ उत्थितं ददृशेऽन्यच्च क
बंधेभ्यो न किंचन॥५०॥ तं बाणवर्षिणं रामं योधयित्वा सुरद्विषां॥ अप्रबोधाय ॥६०॥
यसुष्वाप गृध्रच्छाये वरूथिनी॥५१॥ राघवास्त्रविदीर्णानां रावणं प्रति रक्षसां॥

तेषां शूर्पणखैवैका दुःप्रवृत्तिहराभवत्॥ निग्रहात्स्वसुराप्तानां वधाच्च धनदानु
जः॥ रामेण निहितं मेने पदं दशसु मूर्द्धसु॥५३॥ रक्षसा मृगरूपेण वंचयित्वा स रा
घवौ॥ जहार सीतां पक्षीन्द्रप्रयासक्षणविघ्नितः॥५४॥ तौ सीतान्वेषिणौ गृध्रं लू
नपक्षमपश्यतां॥ प्राणैर्दशरथप्रीतेरनृणं कण्ठवर्त्तिभिः॥५५॥ स रावणहृ
तां ताभ्यां वचसाख्याय मैथिलीं॥ आत्मनः सुमहत्कर्म व्रणैरावेद्य संस्थितः
॥५६॥ तयोस्तस्मिन्नवीभूतपितृव्यापत्तिदुःखयोः॥ पितरीवाग्निसंस्का
रान्तं तया ववृते क्रिया॥५७॥ वधनिर्धूतशापस्य कबंधस्योपदेशतः॥ मुमूर्छ स
ख्यं रामस्य समानव्यसने हरौ॥५८॥ स हत्वा वालिनं वीरं तत्पदे चिरकांक्षिते।
धातोः स्थान इवादेशं सुग्रीवं संन्यवेशयत्॥५९॥ इतस्ततश्च वैदेहीमन्वे ॥ह्रीं॥
ष्टुं भर्तृनोदिताः॥ कपयश्चेलुरार्तस्य रामस्येव मनोरथाः॥६०॥ प्रवृत्तावुपल
ब्धायां तस्याः संपातिदर्शनात्॥ मारुतिः सागरं तीर्णः संसारमिव निर्ममः॥६१॥

दृष्टा विचिन्वता तेन लंकायां राक्षसीवृता॥ जानकी विषवल्लीभिः परीतेव महौषधिः
॥६१॥ तस्यै भर्तुरभिज्ञानमंगुलीयं ददौ कपिः॥ प्रत्युद्गतमिवानुष्णैस्तदानंदाश्रुबिं
दुभिः॥६२॥ निर्वाप्य प्रियसंदेशैः सीतामक्षवधोद्धुरः॥ स ददाह पुरीं लंकां क्षणसो
ढारिनिग्रहः॥६३॥ प्रत्यभिज्ञानरत्नं च रामायादर्शयत्कृती॥ हृदयं स्वयमाया
69 तं वैदेह्या इव मूर्तिमत्॥६४॥ स प्राप हृदयन्यस्तमणिस्पर्शनिमीलितः॥ अपयो
धरसंसर्गां प्रियालिंगननिर्वृतिं॥६५॥ श्रुत्वा रामः प्रियोदंतं मेने तत्संगमोत्सु
कः॥ महार्णवपरिक्षेपं लंकायाः परिखालघुं॥६६॥ स प्रतस्थेरिनाशाय हरिसै
न्यैरनुद्रुतः॥ न केवलं भुवः पृष्ठे व्योम्नि संबाधवर्त्मनि॥६७॥ निविष्टमुदधेः कूले तं
प्रपेदे विभीषणः॥ स्नेहाद्राक्षसलक्ष्म्येव बुद्धिमाविश्य नोदितः॥६८॥ तस्मै
निशाचरैश्वर्यं प्रतिशुश्राव राघवः॥ काले खलु समारब्धाः फलं बध्नंति नीतयः ॥६९॥
॥७०॥ सः सेतुं बंधयामास प्लवंगैर्लवणांभसि॥ रसातलादिवोदीर्णः शेषः स्व

नाय शार्ङ्गिणः ॥७१॥ तेनोत्तीर्य पथा लंकां रोधयामास पिंगलैः ॥ द्वितीयं हेमप्राका
रं कुर्वद्भिरिव वानरैः ॥७२॥ पादपाविद्धपरिघः शिलानिष्पिष्टमुद्गरः ॥ अतिशस्त्रन
खन्यासः शैलभग्नमतंगजः ॥७३॥ रणः प्रववृते तत्र भीमः प्लवगरक्षसां ॥ दिग्
विजृंभितकाकुत्स्थपौलस्त्यजयघोषणः ॥७४॥ अथ रामशिरश्छेददर्शनोद्भ्रान्त
चेतसं ॥ सीतां मायेति शंसंती त्रिजटा समजीवयत् ॥७५॥ कामं जीवति मे नाथ इति
सा विजहौ शुचं ॥ प्राङ्मत्वा सत्यमस्यान्तं जीवितास्मीति लज्जिता ॥७६॥ गरुडापा
तविश्लिष्टमेघनादास्त्रबंधनः ॥ दाशरथ्योः क्षणक्लेशः स्वप्नवृत्त इवाभवत् ॥७७॥
ततो बिभेद पौलस्त्यः शक्त्या वक्षसि लक्ष्मणं ॥ रामस्त्वनाहतोप्यासीद्विदीर्ण
हृदयः शुचा ॥७८॥ स मारुतिसमानीतमहौषधिकृतव्यथः ॥ लंकास्त्रीणां पुनश्च
क्रे विलापाचार्यकं शरैः ॥७९॥ स नादं मेघनादस्य धनुश्चेंद्रायुधप्रभं ॥ मेघस्येव शर
त्कालो न किंचिदवशेषयत् ॥८०॥ कुंभकर्णः कपीन्द्रेण तुल्यावस्थः स्वसुः कृतः ॥
९ क्लेशेन महतीं निद्रां त्याजितं रणदुर्जयं ॥ रावणः प्रेषयामास युद्धायानुजमात्मनः ॥ जघान स त
दा दशात्कपीनुग्राननेकशः ॥ स विवेश पुरीं लंकां समादाय हरीश्वरं ॥ ९

70

रूपोधरामंस्पृंगीव टंकमभेस्थिंनः शीलः॥८१॥ अकाले बोधितो भ्रात्रा प्रियस्वप्नो वृथा
नुजः॥ रामेषुक्षितितीवाज्ञोदीर्घनिद्रां प्रवेशितः॥८२॥ इतराण्यपि रक्षांसि पेतुर्वान
रकोटिषु॥ रजांसि समरोत्थानि तच्छोणितनदीष्विव॥८३॥ निर्ययावथ पौलस्त्यः पुन
र्युद्धाय मंदिरात्॥ अरावणमरामं वा जगदद्येति निश्चितः॥८४॥ रामं पदातिमालो
क्य लंकेशं च वरूथिनं॥ हरियुग्यं रथं तस्मै प्रजिघाय पुरंदरः॥८५॥ तमाधूतध्व
जपटं व्योमगंगोर्मिवायुभिः॥ देवसूतभुजालंबी जैत्रमध्यास्त राघवः॥८६॥
मातलिस्तस्य माहेन्द्रमामुमोच तनुच्छदं॥ यत्रोत्पलदलक्लैब्यमस्त्राण्यापुः
सुरद्विषां॥८७॥ अन्योन्यदर्शनप्राप्तविक्रमावसरं चिरात्॥ रामरावणयोर्यु
द्धं चरितार्थमिवाभवत्॥८८॥ भुजमूर्धोरुबाहुल्यादेकोऽपि धनदानुजः॥ द
दृशे सयथापूर्वो मातृवंश इव स्थितः॥८९॥ जेतारं लोकपालानां स्वमुखैर ॥१०॥
र्चितेश्वरं॥ रामस्त्कलितकैलासमरातिं बह्वमन्यत॥९०॥ तस्य स्फुरति पौलस्त्यः

सीतासंगमशंकिनि ॥ निवस्वा नाधिकक्रोधः शरं सद्योतरे मुक्त्वा ॥ ९१ ॥ रावणस्यापि
रामास्त्रो भित्वा हृदयमाशुगः ॥ विवेश भुवमाख्यातुमुरगेभ्य इव प्रियं ॥ ९२ ॥ वच
सैव तयोर्वाक्यमस्त्रमस्त्रेण निघ्नतोः ॥ अन्योन्यजयसंरंभो ववृधे वादिनोरिव ॥ ९३ ॥
विक्रमव्यतिहारेण सामान्याभूद्द्वयोरपि ॥ जयश्रीरंतरा वेदिर्मत्तवारणयोरि
व ॥ ९४ ॥ कृतप्रतिकृतप्रीतैस्तयोर्मुक्तां सुरैः ॥ परस्परं शरव्राताः पुष्पवृष्टिं न
सेहिरे ॥ ९५ ॥ अयःशंकुचितां रक्षः शतघ्नीमति शत्रवे ॥ हृतां वैवस्वतस्येव कूटशा
ल्मलिमक्षिपत् ॥ ९६ ॥ राघवो रथमप्राप्तां तामाशां च सुरद्विषः ॥ अर्द्धचंद्रमुखै
र्बाणैश्चिच्छेद कदलीसुखं ॥ ९७ ॥ अमोघं संदधे रामो धनुष्येकधनुर्द्धरः ॥ ब्राह्म
मस्त्रं प्रियाशोकशल्यनिष्कर्षणौषधं ॥ ९८ ॥ तद्व्योम्नि दशधा भिन्नं ददृशे दीप्तिम
न्मुखं ॥ वपुर्महोरगस्येव करालफलमंडलं ॥ ९९ ॥ तेन मंत्रप्रयुक्तेन निमेषा
र्द्धादपातयत् ॥ स रावणशिरःपंक्तिमज्ञातव्रणवेदनां ॥ १०० ॥ बालार्कप्रति

71

मेवाप्सुवीविजिन्नाप्रतिष्यतः॥ रराजरक्षःकायस्यकंठछेदपरंपरा॥१०१॥ मरुतांप
श्यतांतस्यशिरांसिपतितान्यपि॥ मनोनातिविश्वासपुनःसंधानशंकिनां॥१०२॥ अ
थमदगुरुपक्षैर्लोकपालद्विपानामनुगतमलिवृंदैर्गंडभित्तीर्विहाय॥ उपन
तमणिबंधेमूर्ध्निपौलस्त्यशत्रोःसुरभिसुरविमुक्तंपुष्पवर्षंपपात॥१०३॥ यंता
हरेःसपदिसंहृतकार्मुकज्यमापृच्छ्यराघवमनुष्ठितरौघैर्वैदेवकार्यं॥ नामांक
रावणशरांकितकेतुयष्टिमूर्ध्वंरथंहरिसहस्रयुगंनिनाय॥१०४॥ रघुपति
रपिजातवेदोविशुद्धांप्रगृह्यप्रियांप्रियसुहृदिविभीषणेसंगमय्यश्रियंवैरिणः॥
रविसुतसहितेनतेनानुयातःससौमित्रिणाभुजविजितविमानरत्नाधिरूढः
प्रतस्थेपुरीं॥१०५॥ ॥श्रीः॥ ॥इतिश्रीरघुवंशेमहाकाव्येकविश्रीकालिदा
सकृतौरावणवधोनामद्वादशःसर्गः॥ ॥अथात्मनःशब्दगुणंगुणज्ञःप ॥७१॥
दंविमानेनविगाहमानः॥ रत्नाकरंवीक्ष्यमिथःसजायांरामाभिधानोहरिरित्य

नावत्॥१॥ वैदेहि पश्यामलयाद्विभक्तं मत्सेतुना फेनिलमंबुराशिं॥ छायापथेनेव श
रत्प्रसन्नमाकाशमाविष्कृतचारुतारं॥२॥ गुरोर्यियक्षोः कपिलेन मेध्ये रसा
तलं संक्रमिते तुरंगे॥ तदर्थमुर्वीमवदारयद्भिः पूर्वैः किलायं परिवर्द्धितो नः॥
३॥ गर्भं दधत्यर्कमरीचयोस्माद्विवृद्धिमत्राश्नुवते वसूनि॥ अबिंधनं वह्निमसौ
बिभर्त्ति प्रह्लादनं ज्योतिरजन्यनेन॥४॥ तां तामवस्थां प्रतिपद्यमानं स्थितं दश
व्याप्य दिशो महिम्ना॥ विष्णोरिवास्यानवधारणीयमीदृक्तया रूपमियत्तया
वा॥५॥ नाभिप्ररूढांबुरुहासनेन संस्तूयमानः प्रथमेन धात्रा॥ अमुं यु
गांतोचितयोगनिद्रः संहृत्य लोकान्पुरुषोधिशेते॥६॥ पक्षच्छिदा गोत्रभि
दात्तगंधाः शरण्यमेनं शतशो महीध्राः॥ नृपा इवोपप्लविनः परेभ्यो धर्मो
त्तरं मध्यममाश्रयंते॥७॥ रसातलादादिभवेन पुंसा भुवः प्रयुक्तोद्वहनक्रिया
याः॥ अस्याच्छमंभः प्रलयप्रवृद्धं मुहूर्त्तवक्त्राभरणं बभूव॥८॥ मुखार्पणे

षुप्रतिप्रगल्भाः स्वयंतरंगाधरदानदक्षः ॥ अनन्यसामान्यकलत्रवृत्तिः पिबत्य
सोपाययते व सिंधूः ॥ ९ ॥ ससत्वमादाय नदीमुखांभः सम्मीलयंतो विवृतानन
त्वं ॥ अमी शिरोभिस्तिमयः सरंध्रैरूर्ध्वं वितन्वंति जलप्रवाहान् ॥ १० ॥ मातंगन
क्रैः सहसोत्पतद्भिर्भिन्नान्द्विधा पश्य समुद्रफेनान् ॥ कपोलसंसर्पितया
य एषां व्रजंति कर्णक्षणचामरत्वं ॥ ११ ॥ वेलानिलाय प्रसृता भुजंगा महोर्मि
विस्फूर्जितनिर्विशेषाः ॥ सूर्यांशुसंपर्कविवृद्धरागैर्व्यज्यंत एते मणिभिः फणस्थै
ः ॥ १२ ॥ तवाधरस्पर्द्धिषु विद्रुमेषु पर्यस्तमेतत्सहसोर्मिवेगात् ॥ ऊर्ध्वांकुरप्रो
तमुखं कथंचित्क्लेशादपक्रामति शंखयूथं ॥ १३ ॥ प्रवृत्तमात्रेण पयांसि पातु
मावर्त्तवेगाद्भ्रमता घनेन ॥ आभाति भूयिष्ठमितः समुद्रः प्रमथ्यमानो गिरिणे
व भूयः ॥ १४ ॥ निस्त्रिंशकल्पस्य निधेर्जलानामेषा तमालद्रुमराजिनीला ॥ दू ॥ग्र॥
रादरालस्य विभाति वेला कलंकलेखामलिनेव धारा ॥ १५ ॥ दूरादयश्चक्र

निभस्य तन्वी तमालतालीवनराजिनीला॥ आभाति वेला लवणाम्बुराशेर्धारानि
बद्धेव कलंकरेखा॥१६॥ वेलानिलः केतकरेणुभिस्ते संभावयत्याननमायता
क्षं॥ मामक्षमं मंडनकालहानेर्वेत्तीव बिंबाधरबद्धतृष्णं॥१७॥ एते वयं सैकत
भिन्नशुक्तिपर्यस्तमुक्तापटलं पयोधेः॥ प्राप्ता मुहूर्तेन विमानवेगात्कूलं
फलावर्जितपूगमालं॥ कुरुष्व तावत्करभोरु पश्चान्मार्गे मृगप्रेक्षिणि दृष्टिपा
तं॥ एषा विदूरीभवतः समुद्रात्सकानना निःसरतीव भूमिः॥१९॥ क्वचि
त्पथा संचरते सुराणां क्वचिद्घनानां पततां क्वचिच्च॥ यथाविधो मे मनसोभि
लाषः प्रवर्तते पश्य तथा विमानं॥२०॥ असौ महेंद्रद्विपदानगंधिस्त्रिमार्गगा
वीचिविमर्दशीतः॥ आकाशवायुर्दिनयौवनोत्थानाचामति स्वेदलवान्मु
खे ते॥२१॥ करेण वातायनलंबितेन स्पृष्टस्त्वया चंडि कुतूहलिन्या॥ आ
मुंचतीवाभरणं द्वितीयमुद्भिन्नविद्युद्वलयो घनस्ते॥२२॥ अमी जनस्था

नमपोढविघ्नं मेघास मारब्धनवोटजानि ॥ अध्यासते चीरभृतो यथास्वं चिरोज्झि
तान्याश्रममण्डलानि ॥२३॥ सेयं स्थली यत्र विचिन्वता त्वां भ्रष्टं मया नूपुरमे
कमुर्व्यां ॥ अदृश्यत त्वच्चरणारविन्दविश्लेषदुःखादिव बद्धमौनं ॥२४॥ त्वं रक्ष
73 सा भीरु यतोपनीता स्तं मार्गमेता कृपया लता मे ॥ अदर्शयन्वक्तुमशक्नु
वत्यः शाखाभिरावर्जितपल्लवाभिः ॥२५॥ मृग्यश्च दर्भांकुरनिर्व्यपेक्षास्तवा
गतिज्ञं समबोधयन्मां ॥ व्यापारयंत्यो दिशि दक्षिणस्यामुत्पक्ष्मराजीनि वि
लोचनानि ॥२६॥ एतद्गिरेर्माल्यवतः पुरस्तादाविर्भवत्यंबरलेखिशृंगं ॥ न
वं पयो यत्र घनैर्मया च त्वद्विप्रयोगाश्रु समं विसृष्टं ॥२७॥ गंधश्च धाराहत
पल्वलानां कादंबमर्द्धोद्गतकेसरं च ॥ स्निग्धाश्च केकाः शिखिनां बभूवुर्य
स्मिन्नसह्यानि विना त्वया मे ॥२८॥ पूर्वानुभूतं स्मरता च यत्र कंपोत्तरं ॥१३॥
भीरु तवोपगूढं ॥ दरीविसारिण्यतिवाहितानि मया कथंचिद्घनगर्जितानि

श्री१ न्

नि॥२९॥ सा रक्षिभिश्चक्षुक्षितिबाष्पयोगान्मां मन्दिलोचत्र विभिन्नकोशैः॥ विडम्बमानानवकं दलैस्ते
स्तेविवादृश्नूमारुणत्तोवनश्रीः॥३०॥ उपांतवानीरवनोपगूढान्यालक्ष्यपारिप्लवसारसा
नि॥ दूरावतीर्णा पिबतीव खेदादमूनि पंपासलिलानि दृष्टिः॥३१॥ अत्रावियुक्तानि रथांगना
म्नामन्योन्यदत्तोत्पलकेसराणि॥ द्वंद्वानि दूरांतरवर्तिना ते मया प्रिये सस्पृहमीक्षितानि॥३२
इमां तटाशोकलतां च तन्वीं स्तनाभिरामस्तबकाभिनम्रां॥ त्वत्प्राप्तिबुध्या परिरब्धुकामः सौ
मित्रिणा साश्रुरहं निषिद्धः॥३३॥ अमूर्विमानांतरलंबिनीनां श्रुत्वा स्वनं कांचनकिंकिणी
नां॥ प्रत्युद्व्रजंतीव खमुत्पतंत्यो गोदावरीसारसपंक्तयस्त्वां॥३४॥ एषा त्वया कोमल
मध्ययापि घटांबुसंवर्द्धितबालचूता॥ आनंदयत्युन्मुखकृष्णसारा दृष्टा चिरात्पंचवटी
मनो मे॥३५॥ अत्रानुगोदं मृगयानिवृत्तस्तरंगवातेन विनीतखेदः॥ रहस्त्वदुत्संगनिष
ण्णमूर्द्धा स्मरामि वानीरगृहेषु सुप्तं॥३६॥ भ्रूभंगमात्रेण पदान्मघोनः प्रभ्रंशयां यो नहु
षं चकार॥ तस्याविलांभःपरिशुद्धिहेतोर्भौमो मुनेः स्थानपरिग्रहोयं॥३७॥ त्रेताग्निधूमा
ग्रमुदग्रकीर्तेस्तस्येदमाक्रांतविमानमार्गं॥ घ्रात्वा हविर्गंधिरजोविमुक्तः समश्नुते मे

त्वधिमानमात्मा ॥ ४८ ॥ एतन्मुनेर्मानिनि शातकर्णेः पंचाप्सरो नाम विहारवारि ॥ आभाति पर्यं
तवनं विदूरात् मेघांतरालक्ष्यमिवेंदुबिंबं ॥ ४९ ॥ पुरा स दर्भांकुरमात्रवृत्तिः चरन्मृगैः सा
र्द्धमृषिर्मघोना ॥ समाधिभीतेन किलोपनीतः पंचाप्सरोयौवनकूटबंधं ॥ ५० ॥ तस्यायमं
74 तर्हितसौधभाजः प्रसक्तसंगीतमृदंगघोषः ॥ वियद्गतः पुष्पकचंद्रशालाः क्षणं प्रतिश्रु
न्मुखराः करोति ॥ ५१ ॥ हविर्भुजामेधवतां चतुर्णां मध्ये ललाटंतपसप्तसप्तिः ॥ असौ त
पस्यत्यपरस्तपस्वी नाम्ना सुतीक्ष्णश्चरितेन दांतः ॥ ५२ ॥ अमुं सहासप्रहितेक्षणानि
व्याजार्द्धसंदर्शितमेखलानि ॥ नालं विकर्तुं जनितेंद्रशंकं सुरांगनाविभ्रमचेष्टिता
नि ॥ ५३ ॥ वाचंयमत्वात्प्रणतिं ममैष कंपेन मूर्द्ध्नः प्रतिगृह्य किंचित् ॥ दृष्टिं विमानव्यव
धानमुक्तां पुनः सहस्रार्चिषि संनिधत्ते ॥ ५४ ॥ एषोक्षमालावलयं मृगाणां कंडूयितारं
कुशसूचिलावं ॥ सभाजने मे भुजमूर्द्ध्वबाहुः सव्येतरं प्राध्वमितः प्रयुंक्ते ॥ ५५ ॥ अद
शरण्यं शरभंगनाम्नः तपोवनं पावनमाहिताग्नेः ॥ चिराय संतर्प्य समिद्भिरग्निं यो मं ॥७५॥
त्रपूतां तनुमप्यहौषीत् ॥ ५६ ॥ छायाविनीताध्वपरिश्रमेषु भूयिष्ठसंभाव्यफलेष्वमीषु ॥

प्रसन्न

तस्यातिथीनामधुना सपर्यास्थिता सुपुत्रेष्विव पादपेषु॥४६॥धारास्वनोद्गारिदरीमुखो
सौशृंगाग्रलग्नांबुदवप्रपंकः।बध्नाति मे बंधुरगात्रि चक्षुर्दृप्तः ककुद्मानिव चित्रकूटः॥
४७॥एषा प्रसूस्तिमितप्रवाहा सरिद्विदूरांतरभावतन्वी मंदाकिनी भाति नगोपकंठे मुक्ताव
लीकंठगतेव भूमेः॥४८॥अयं सुजातोनुगिरं तमालस्तव प्रवालोपचयेन यस्य॥कर्णा
र्पितेनाकरवं कपोलमथाप्य कालागरुधूमलेखी॥५०॥अयं सुजातोनुगिरं तमालः प्रवा
लमादाय सुगंधि यस्य॥यवांकुरापांडुकपोलशोभी मयावतंसः परिकल्पितस्ते॥५१॥
अनिग्रहत्रासविनीतसत्वमपुष्पलिंगात्फलबंधिवृक्षं॥वनं तपःसाधनमेतदत्रेरा
विष्कृतोदग्रतरप्रभावं॥५२॥अत्राभिषेकाय तपोधनानां सप्तर्षिहस्तोद्धृतहेमपद्मां॥
निवर्तयामास किलानुसूया त्रिस्रोतसं त्र्यंबकमौलिमालां॥५३॥वीरासनैर्ध्यान
जुषामृषीणाममी समध्यासितवेदिमध्याः॥निवातनिःकंपतया विभांति योगाधिरू
ढा इव शाखिनोपि॥५४॥त्वया पुरस्तादुपयाचितो यः सोयं वटः श्याम इति प्रका
शः॥राशिर्मणीनामिव गारुडानां सपद्मरागः फलितो विभाति॥५५॥क्वचित्प्र

।क्वे२

भालेपिभिरिंद्रनीलैर्मुक्तामयी यष्टिरिवानुविद्धा ॥ अन्यत्र माला सितपंकजानामिं-
दीवरैरुत्खचितांतरेव ॥५६॥ क्वचित्खगानां प्रियमानसानां कादंबसंसर्गवतीव
75 पंक्तिः ॥ अन्यत्र कालागरुदत्तपत्रा भक्तिर्भुवश्चंदनकल्पितेव ॥५७॥ क्वचित्प्रभा
चांद्रमसी तमोभिः छायाविलीनैः शबलीकृतेव ॥ अन्यत्र शुभ्रा शरदभ्रलेखा रंध्रे-
ष्विवालक्ष्यनभःप्रदेशा ॥५८॥ क्वचिच्च कृष्णोरगभूषणेव भस्मांगरागा तनुरीश्वरस्य ।
पश्यानवद्यांगि विभाति गंगा भिन्नप्रवाहा यमुनातरंगैः ॥५९॥ तास्त्रियासु ल्कनिषे-
वसिन्नाकुंदस्रगिंदीवरमालयेव ॥ नन्ति हरेः कृष्णमृगत्वचेव विभूतिः स्मरारेरिव
कंठभासा ॥६०॥ दृश्याद्वयाशारदमेघलेखा निर्धौतनिस्त्रिंशरुचा दिशेव ॥ गवाक्षका-
लागरुधूमराज्या हर्म्यस्थली लेपसुधानवेव ॥६१॥ उरखारसंघातशिलाहिमाद्रेर्ज्यो-
त्यांजनप्रस्तारशोभयेव ॥ पतत्रिणां मानसगोचराणां श्रेणीवकादंबविहंगपंक्त्या
॥६२॥ नितांतमुग्धस्फुटिकाश्मयोगाद्वैडूर्यकांत्या रसनावलीव ॥ गंगावरात्मजा- ॥७५॥
यास्समेत्य पुष्पस्तु दारैः परभागमेषा ॥६३॥ अष्टभिः कुलकं ॥ समुद्रपत्न्योर्जलस

ल्लिपाते पूतात्मनामत्र किलाभिषेकात्॥ तत्त्वावबोधेन विनापि भूयस्तनुत्यजां नास्ति
शरीरबंधः॥६४॥ पुरं निषादाधिपतेः पुरस्तादस्मिन्मया मौलिमणीन्विहाय॥ जटा
सु बद्धास्वरुदत्सुमंत्रः केकयि कामाः फलितास्तवेति॥६५॥ पयोधरैः पुण्यजनांग
नानां निर्विष्टहेमांबुजरेणु यस्याः॥ ब्राह्मं सरः कारणमाप्तवाचो बुद्धेरिवाव्यक्तमुदा
हरंति॥६६॥ जलानि या तीरनिखातयूपा वहत्ययोध्यामनुराजधानीं॥ तुरंगमेधा
वभृथावतीर्णैरिक्ष्वाकुभिः पुण्यतरीकृतानि॥६७॥ यां सैकतोत्संगसुखोचिता
नां प्राज्यैः पयोभिः परिवर्द्धितानां॥ सामान्यधात्रीमिव मानसं मे संभावयत्युत्तरको
शलानां॥६८॥ सेयं मदीया जननीव तेन मान्येन राज्ञा सरयूर्वियुक्ता॥ दूरेपि संतं
शिशिरानिलैर्मां तरंगहस्तैरुपगूहतीव॥६९॥ कुलकं॥ विरक्तसंध्याकपिशं पुरस्ता
द्यथा रजः पार्थिवमुज्जिहीते॥ शंके हनूमत्कथितप्रवृत्तिः प्रत्युद्गतो मां भरतः स
सैन्यः॥७०॥ अर्धं ध्रुवं पालितसंगराय प्रत्यर्पयिष्यत्यनघां स साधुः॥ हत्वा निवृत्ता

76

यामूढवेश्वरादीन् संरक्षितां त्वामिव लक्ष्मणो मे॥७१॥ असौ पुरस्कृत्य गुरुं पदातिः पश्चादव
स्थापितवाहिनीकः॥ वृद्धैरमात्यैः सह चीरवासा मामर्घ्यपाणिर्भरतोऽभ्युपैति॥७२॥ पि
त्रा विसृष्टां मदपेक्षया यः श्रियं युवाप्यंकगतामभोक्ता॥ इयंति वर्षाणि तया सहोग्रम
भ्यस्यतीव व्रतमासिधारं॥७३॥ एतावदुक्तवति दाशरथौ तदीयामिच्छां विमानमधि
देवतया विदित्वा॥ ज्योतिःपथादवततार सविस्मयाभिरुद्वीक्षितं प्रकृतिभिर्भरतानु
गाभिः॥७४॥ तस्मात्पुरःसरविभीषणदर्शितेन सेवाविचक्षणहरीश्वरदत्तहस्तः॥
यानादवातरददूरमहीतलेन मार्गेण भंगिरचितस्फटिकेन रामः॥७५॥ इक्ष्वाकुवंशगु
रवे प्रयतः प्रणम्य स भ्रातरं भरतमर्घ्यपरिग्रहांते॥ तद्भक्त्यपोढपितृराज्यमहाभि
षेके पर्यश्रुरस्वजत मूर्धनि चोपजघ्रौ॥७६॥ श्मश्रुप्रवृद्धिजनिताननविक्रियांश्च
प्लक्षान्प्ररोहजटिलानिव मंत्रिवृद्धान्॥ अन्वग्रहीत्प्रणमतः शुभदृष्टिपातैर्वार्ता ॥७६॥
नुयोगमधुराक्षरया च वाचा॥७७॥ दुःखेक बंधुरयमृक्षहरीश्वरो मे पौलस्त्य एष सम

मरेषु पुरःप्रहर्त्ता॥इत्यादृतेन कथितौ रघुनंदनेन व्युत्क्रम्य लक्ष्मणमुभौ भरतो ववं
दे॥७८॥सौमित्रिणा तदनु संससृजे स चैनमुत्थाप्य नम्रशिरसं भृशमालिलिंग
रूढेंद्रजित्प्रहरणव्रणकर्कशेन क्लिश्यन्निवास्य भुजमध्यमुरस्स्थलेन॥७९॥
रामाज्ञया हरिचमूपतयस्तदानीं कृत्वा मनुष्यवपुरारुरुहुर्गजेंद्रान्॥ तेषु क्षरत्सु बहु
धा मदवारिधाराः शैलाधिरोहणसुखान्युपलेभिरे ते॥८०॥ सानुप्लवः प्रभुरपि क्षणदा
चराणां भेजे रथं दशरथप्रभवानुसृष्टं॥ मायाविकल्परचितैरपि ये तदीयैर्न स्यं
दनैस्तुलितकृत्रिमभक्तिशोभाः॥८१॥ भूयस्ततो रघुपतिर्विलसत्पताकमध्यास्त
कामगति सावरजो विमानं॥ दोषातनं बुधबृहस्पतियोगदृश्यस्तारापतिस्तरल
विद्युदिवाभ्रकूटं॥८२॥ तत्रेश्वरेण जगतां प्रलयादिवोर्वीं वर्षात्ययेन रुचमभ्रघ
नादिवेंदोः॥ रामेण मैथिलसुतां दशकंठकृच्छ्रात्प्रत्युद्धृतां धृतिमतीं भरतो ववंदे॥८३॥
लंकेश्वरप्रणतिभंगदृढव्रतं तद्वंद्यं युगं चरणयोर्जनकात्मजायाः॥ ज्येष्ठानुवृत्तिज

रिलं शिरोस्यसाधेरन्यो न्यपावनमभूदुभयं समेत्य ॥८४॥ क्रोशार्द्धं प्रकृतिपुरस्सरेणा
चाकाकुस्त्थस्तिमितजवेन पुष्पकेन ॥ शत्रुघ्नप्रतिविहितोपकार्यमार्यः सोकेतोपवनमु
दारमध्युवास ॥८५॥ ॥श्रीः॥ ॥इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ
७७ समुद्रवर्णनरामायोध्यागमनो नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ ॥श्रीः॥ ॥भर्तुः प्रणा
शादथ शोचनीयं दशान्तरं तत्र समं प्रपन्ने ॥ अपश्यतां दाशरथी जनन्यौ छेदादिवो
पघ्नतरोर्व्रततौ ॥१॥ उभावुभाभ्यां प्रणतौ हतारी यथाक्रमं विक्रमशोभिनौ तौ ॥
विस्पष्टमस्रांधतया न दृष्टौ ज्ञातौ सुतस्पर्शसुखोपलंभात् ॥२॥ आनंदजः शोकजम
स्त स्रबाष्पस्तयोरशीतं शिशिरो बिभेद ॥ गंगासरय्वोर्जलमुष्णतप्तं हिमाद्रिनिस्यन्द इवा
वतीर्णः ॥३॥ ते पुत्रयोर्नैरृतशस्त्रमार्गानार्द्रानिवांगे सदयं स्पृशंत्यौ ॥ अपीप्सितं क्षत्र
कुलांगनानां न वीरसूशब्दमकामयेतां ॥४॥ क्लेशावहा भर्तुरलक्षणाहं सीतेति ना ॥११॥
मस्वमुदीरयंती ॥ स्वर्गप्रतिष्ठस्य गुरोर्महिष्यावभक्तिभेदेन वधूर्ववंदे ॥५॥ उत्तिष्ठ

ओ

वत्से ननु सानुजोसौ वृत्तेन भर्ता शुचिना तवैव॥कृच्छ्रं महत्तीर्ण इति प्रियार्हां तामूचतुस्ते प्रिय
मप्यमिथ्या॥६॥अथाभिषेकं रघुवंशकेतोः प्रारब्धमानंदजलं जनन्योः॥निर्वर्तया
मासुरमात्यवृद्धास्तीर्थाहृतैः कांचनकुंभतोयैः॥७॥सरित्समुद्रान्सरसीश्च गत्वा
रक्षःकपींद्रैरुपपादितानि॥तस्यापतन्मूर्द्ध्नि पयांसि जिष्णोर्विंध्यस्य मेघप्रभवा इवा
पः॥८॥तपस्विवेषक्रिययापि तावत्यः प्रेक्षणीयः सुतरां बभूव॥राजेंद्रनेपथ्यविधा
नशोभा तस्योदितासीत्पुनरुक्तदोषा॥९॥स मौलिरक्षोहरिभिः ससैन्यस्तूर्यस्वनानं
दितपौरवर्गः॥विवेश सौधोद्गतलाजवर्षामुत्तोरणामन्वयराजधानीं॥१०॥सौमि
त्रिणा सावरजेन मंदमाधूतवालव्यजनो रथस्थः॥धृतातपत्रो भरतेन साक्षादुपा
यसंघात इव प्रसिद्धः॥११॥युग्मं॥प्रासादकालागरुधूमराजिः तस्याः पुरो वा
तवशेन भिन्ना॥वनान्निवृत्तेन रघूद्वहेन मुक्ता स्वयं वेणिरिवाबभासे॥१२॥श्वश्रू
जनानुष्ठितचारुवेषां क(र्णी)रथस्थां रघुवीरपत्नीं॥प्रासादवातायनदृश्यबंधैः सा

केतनार्यौ ञ्जलिभिः प्रणेमुः॥१३॥स्फुरत्प्रभामंडलमानुसूयं सा बिभ्रती सास्वतमंग
रागं॥रराज शुद्धेति पुनः स्वपुर्यै। संदर्शिता वह्निगतेव भर्त्रा॥१४॥वेश्मानि रामः परि
78 बर्हवंति विश्राण्य सौहार्दनिधिः सुहृद्भ्यः॥ बाष्पायमानो बलिमन्निकेतमालेख्य बलिमत्
शेषस्य पितुर्विवेश॥१५॥ कृतांजलिस्तत्र यदम्ब सत्यान्नाभ्रश्यत स्वर्गफलाद्गुरु
र्नः॥ तच्चिंत्यमानं सुकृतं तवेति जहार लज्जां भरतस्य मातुः॥१६॥ तथैव सुग्री
वविभीषणादीनुपाचरत्कृत्रिमसंविधाभिः॥ संकल्पमात्रोदितसिद्धयस्ते
क्रांता यथा चेतसि विस्मयेन॥१७॥ सभाजनायोपगतान्स दिव्यान्मुनीन्पुरस्कृत्य
हतस्य शत्रोः॥ शुश्राव तेभ्यः प्रभवादिवृत्तं स्वविक्रमे गौरवमादधानः॥१८॥ प्रति
प्रयातेषु तपोधनेषु सुखादविज्ञातगतार्द्धमासान्॥ सीतास्वहस्तोपहृताग्र्य
पूजान्रक्षःकपींद्रान्विससर्ज रामः॥१९॥ तच्चात्मचिंतासुलभं विमानं हृतं सुरा ॥१८॥
रेः सह जीवितेन॥ कैलासनाथोद्वहनाय भूयः पुष्पं दिवः पुष्पकमन्वमंस्त॥२०॥
हृतं

पितुर्नियोगाद्वनवासमेवं निस्तीर्य रामः प्रतिपन्नराज्यः ॥ धर्मार्थकामेषु समां प्रपेदे य
था तथैवावरजेषु वृत्तिं ॥२१॥ सर्वास्वपि मातृष्वपि वत्सलत्वात्स निर्विशेषप्रतिपत्तिरा रा २
सीत् ॥ षडाननापीतपयोधरासु नेता चमूनामिव कृत्तिकासु ॥२२॥ तेनार्थवान्लो
भपराङ्मुखेन तेन घ्नता विघ्नभयं क्रियावान् ॥ तेनास लोकः पितृमान्विनेत्रा तेनैव
शोकापनुदेन पुत्री ॥२३॥ स पौरकार्याणि समीक्ष्य काले रेमे विदेहाधिपतेर्दुहित्रा ॥
उपस्थितश्चारु वपुस्तदीयं कृत्वोपभोगोत्सुकयेव लक्ष्म्या ॥२४॥ तया यथा प्रार्थितमि
न्द्रियार्थानासेदुषः सद्मसु चित्रवत्सु ॥ प्राप्तानि दुःखान्यपि दण्डकेषु संचिन्त्यमाना
नि सुखानि बभूवुः ॥२५॥ अथाधिकस्निग्धविलोचनेन मुखेन सीता शरपाण्डुरेण ॥
आनन्दयित्री परिणेतुरासीदनक्षरव्यञ्जितदोहदेन ॥२६॥ तामङ्कमारोप्य कृशा
ङ्गयष्टिं वर्णान्तराक्रान्तपयोधराग्रां ॥ विलज्जमानां रहसि प्रतीतः पप्रच्छ रामां रम
णोऽभिलाषं ॥२७॥ सा दृष्टनीवारफलानि हिंस्रैः संबद्धवैखानसकन्यकानि ॥ इ

यष भूयः कुशावंति रं त्रं भागीरथी तीरतपोवनानि॥२८॥तस्यैप्रतिश्रुत्य रघुप्रवीरस्त
दीप्सितं पार्श्वचरानुयातः॥आलोकयिष्यन्मुदितामयोध्यांप्रासादमभ्रंलिहमा
रुरोह॥२९॥ऋद्धापणं राजपथंस पश्यन्विगाह्यमानां सरयूंचनौभिः॥विलासि
71 भिरध्युषितानिपौरैःपुरोपकंठोपवनानिरेमे॥३०॥सकिंवदंतीं वदतांपुरोगः
स्ववृत्तमुद्दिश्यविशुद्धवृत्तः॥सर्पाधिराजोरुभुजोपसर्पंपप्रच्छ भद्रंविजितारि
भद्रः॥३१॥निर्बंधपृष्टःसजगाद सर्वंस्तुवंतिपौराश्चरितंत्वदीयं॥अन्यत्र रक्षो
भवनोषितायाःपरिग्रहान्मानवदेवदेव्याः॥३२॥कलत्रनिंदागुरुणाकिलैव
मभ्याहतं कीर्तिविपर्ययेण॥अयोघनेनायइवाभितप्तं वैदेहिबंधोर्हृदयंविद
द्रे॥३३॥किमात्मनिर्वादकथामुपेक्षे जायामदोषामुतसंत्यजामि॥इत्येकपक्षा राम
श्रयविक्लवत्वादासीत्सदोलाचलचित्तवृत्तिः॥३४॥निश्चित्यचानन्यनिवृत्ति ॥७०॥
वाच्यंत्यागेनपत्न्याःपरिमार्ष्टुमैच्छत्॥अपिस्वदेहात्किमुतेंद्रियार्थाद्यशोधना

नांहियशोगरीयः॥३५॥ससन्निपात्यावरजान्हतौजास्तद्विक्रियादर्शनलुप्तहर्षान्॥
कौलीनमात्माश्रयमाचचक्षेतेभ्यः पुनश्चेदमुवाचवाक्यं॥३६॥राजर्षिवंशस्यरवि
प्रसूतेरुपस्थितः पँश्यतकीदृशोयं॥मत्तः सदाचारशुचेः कलंकः पयोदवातादि
वदर्प्पणस्य॥३७॥पौरेषुसोहंबहुलीभवंतमपांतरंगेष्विवतैलबिंदुं॥सोढुंनत
५५ त्पूर्वमवर्णमीशेंआलानिकंस्थाणुमिवद्विपेंद्रः॥३८॥तस्यापनोदायफलप्रवृ
त्तावुपस्थितायामपिनिर्व्यपेक्षः॥त्यक्ष्यामिवैदेहसुतांपुरस्तात्समुद्रनेमिंपितु
राज्ञयेव॥३९॥अवैमिचैनामनघेतिकिंतुलोकापवादोबलवान्मतोमे॥छा
याहिभूमेःशशिनोमलत्वेनारोपिताशुद्धिमतःप्रजाभिः॥४०॥रक्षोवधांतोनचमे
प्रयासोव्यर्थःसवैरप्रतिमोचनाय॥अमर्षणःशोणितकांक्षयाकिंपदास्पृशंतं
दशतिद्विजिह्वः॥४१॥तदेषसर्गःकरुणार्द्रचित्तैर्नमेभवद्भिःप्रतिषेधनीयः॥य
द्यर्थितानिर्हृतवाच्यशल्यान्प्राणान्मयाधारयितुंचिरंवः॥४२॥इत्युक्तवंतंज

का

१ प्रजावती भ्रातृजायेत्यमरः।

४० नकात्मजायां नितांतरूक्षाभिनिवेशमीशं॥ न कश्चन भ्रातृषु तेषु शक्तो निषेद्धुमासीद
नुवर्त्तितुं वा॥४३॥ स लक्ष्मणं लक्ष्मणपूर्वजन्मा विलोक्य लोकत्रयगीतकीर्त्तिः॥
सौम्येति चाभाष्य यथार्थभाषी स्थितं निदेशे पृथगादिदेश॥४४॥ प्रजावती दोहद
शंसिनी ते तपोवनेषु स्पृहयालुरेव॥ स त्वं रथी तद्व्यपदेशनेयां प्रापय्य वाल्मीकि
पदं त्यजैनां॥४५॥ स शुश्रुवान् मातरि भार्गवेण पितुर्नियोगात्प्रहृतं द्विषद्वत्॥ प्र
त्यग्रहीदग्रजशासनं तदाज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया॥४६॥ अथानुकूलश्रवणप्र
तीतामत्रस्नुभिर्युक्तधुरं तुरंगैः॥ रथं सुमंत्रप्रतिपन्नरश्मिमारोप्य वैदेहसुतां
चचाल॥४७॥ सा नीयमाना रुचिरान्प्रदेशान्प्रियंकरो मे प्रियमित्यनंदत्॥ नाबु
द्ध कल्पद्रुमतां विहाय जातं तमात्मन्यसिपत्रवृक्षं॥४८॥ जुगोप तस्याः पथि ल
क्ष्मणो यत्सव्येतरेण स्फुरता तदक्ष्णा॥ आख्यातमस्यै गुरुभाविदुःखमत्यंत ॥५०॥
लुप्तप्रियदर्शनेन॥४९॥ सा दुर्निमित्तोपगताद्विषादात्सद्यः परिम्लानमुखा

पुष्पं ७

रविन्द्य॥ शशाङ्कः शिवं सावरजस्य भूयादित्याशसंसे करणैरबाह्यैः॥५०॥ गुरोर्निदेशाद्वनि
तां वनान्ते साध्वीं सुमित्रातनयो विहास्यन्॥ अवार्यतेवोत्थितवीचिहस्तैर्जह्नोर्दुहि
त्रा स्थितया पुरस्तात्॥५१॥ रथात्स यन्त्रा निगृहीतवाहात्तां भ्रातृजायां पुलिनेऽवता
र्य॥ गङ्गां निषादाहृतनौविशेषस्ततार संधामिव सत्यसंधः॥५२॥ अथ व्यवस्था
पितवाक्कथंचित्सौमित्रिरन्तर्गतबाष्पकण्ठः॥ औत्पातिको मेघ इवाश्मवर्षं म
हीपतेः शासनमुज्जगार॥५३॥ ततोऽभिषङ्गानिलविप्रविद्धा प्रभ्रश्यमानाभरण
प्रसूना॥ स्वमूर्तिलाभप्रकृतिं धरित्रीं लतेव सीता सहसा जगाम॥५४॥ इक्ष्वा
कुवंशप्रभवः कथं त्वां त्यजेदकस्मात्पतिरार्यवृत्तः॥ इति क्षितिः संशयितेव तस्यै
ददौ प्रवेशं जननी न तावत्॥५५॥ सा लुप्तसंज्ञा न विवेद दुःखं प्रत्यागतासुः स
मतप्यतान्तः॥ तस्याः सुमित्रात्मजयत्नलब्धो मोहादभूत्कष्टतरः प्रबोधः॥५६॥
न चावदद्भर्तुरवर्णमार्या निराकरिष्णोर्वृजिनादृतेऽपि॥ आत्मानमेव स्थिरदुःख

मार्तं पुनः पुनर्दुःस्तितिनेनिनिंदा॥५७॥ आश्वास्य रामावरजः ससीतामाख्यातवाल्मी
किनिकेतमार्गः॥ निघ्नस्य मे भर्तृनिदेशरौक्ष्यं देविक्षमस्वेतिबभूवनम्रः॥५८॥ सीता
तमुत्थाप्य जगाद वाक्यं प्रीतास्मि ते सौम्य चिराय जीव॥ बिडौजसा विष्णुरिवाग्र
४। जेन भ्रात्रा यदित्थं परवानसि त्वं॥५९॥ श्वश्रूजनं सर्वमनुक्रमेण विज्ञापय प्रापित
मत्प्रणामः॥ प्रजानिषेकं मयि वर्तमानं सूनोरनुध्यायत चेतसेति॥६०॥ वाच्य
स्त्वया मद्वचनात्स राजा वह्नौ विशुद्धामपि यत्समक्षं॥ लोकवादश्रवणादहासीः
श्रुतस्य किं तत्सदृशं कुलस्य॥६१॥ कल्याणबुद्धेरथवा तवायं न कामचारो मयि
शंकनीयः॥ ममैव जन्मांतरपातकानां विपाकविस्फूर्जथुरप्रसह्यं॥६२॥ उपस्थि
तां पूर्वमपास्य लक्ष्मीं वनं मया सार्द्धमसि प्रपन्नः॥ तदास्पदं प्राप्य तयातिरोषात्
सोढास्मि न त्वद्भवने वसंती॥६३॥ निशाचरोपप्लुतभर्तृकाणां तपस्विनीनां भ ॥७१॥
वतः प्रसादात्॥ भूत्वा शरण्या शरणार्थमन्यं कथं प्रपत्स्ये त्वयि दीप्यमाने॥६४॥

किंवातवात्यंतवियोगमोघे कुर्यामुपेक्षां हतजीवितेस्मिन्॥ स्याद्रक्षणीयं यदि मे न
तेजस्त्वदीयमंतर्गतमंतरायः॥ ६५॥ साहं तपः सूर्यनिविष्टदृष्टिरूर्ध्वं प्रसूते
श्चरितुं यतिष्ये॥ भूयो यथा मे जननांतरेपि त्वमेव भर्त्ता न च विप्रयोगः॥ ६६॥ नृ
पस्य वर्णाश्रमपालनं यत् स एव धर्मो मनुना प्रणीतः॥ निर्वासिताप्येवमतस्त्वया
हं तपस्विसामान्यमवेक्षणीया॥ ६७॥ तथेति तस्याः प्रतिगृह्य वाचं रामानुजे दृष्टिपथं हवि ५
व्यतीते॥ सा मुक्तकंठं व्यसनातिभाराच्चक्रंद विग्ना कुररीव भूयः॥ ६८॥ नृत्यं मयूराः कु ज्ञा ६
सुमानि वृक्षा दर्भानुपात्तान् विजहुर्हरिण्यः॥ तस्याः प्रपन्ने समदुःखभावमत्यंतमा
सीद्रुदितं वनेपि॥ ६९॥ तामभ्यगच्छद्रुदितानुसारी कविः कुशेध्माहरणाय यातः॥ नि
षादविद्धांडजदर्शनोत्थः श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः॥ ७०॥ क्वाचिद्वनेस्मिञ्छरणालक्ष्म
ऐतिदीनाद्धर रोदिति योषिदुच्चैः॥ आज्ञां तमेषा जनकात्मजेति कविर्विवित्याति
क्रमागतोस्याः॥ ७१॥ तमश्रुनेत्रावरणं प्रमृज्य सीता विलापाद्विरता ववंदे॥ तस्यै

मुनिर्दोहदलिंगदर्शी दत्वा सुपुत्राशिषमित्युवाच ॥७२॥ जाने विसृष्टां प्रणिधानतस्त्वां
मिथ्यापवादक्षुभितेन भर्त्रा ॥ तन्माव्यथिष्ठा विषयांतरस्थं प्राप्तासि वैदेहि पितुर्निकेतं
॥७३॥ उत्खातलोकत्रयकंटकेपि सत्यप्रतिश्रवेप्यविकत्थनेन ॥ त्वांप्रत्यकस्मात्कलुषप्रवृत्ताव
स्त्येवमन्युर्भरताग्रजे मे ॥७४॥ तवोरुकीर्त्तिः श्वसुरः सखा मे सतां भवोच्छेदकरः पिता ते
॥ धुरि स्थिता त्वं पतिदेवतानां किं तन्न येनासि ममानुकंप्या ॥७५॥ तपस्विसंसर्गविनीत
सत्वे तपोवने वीतभया वसास्मिन् ॥ इतो भविष्यत्यनघप्रसूतेरपत्यसंस्कारमयो विधि-
स्ते ॥७६॥ अशून्यतीरां मुनिसन्निवेशैस्तमोपहंत्रीं तमसां विगाह्य ॥ तत्सैकतोत्संगबलिक्रि
याभिः संपत्स्यते ते मनसः प्रसादः ॥७७॥ पुष्पंफलंचार्त्तवमाहरंत्यो बीजंचकाले यदकृष्ट राम
रोहि ॥ विनोदयिष्यंति नवाभिषंगामुदारवाचो मुनिकन्यकास्त्वां ॥७८॥ पयोघटैराश्रमबाल ॥८२॥
वृक्षान् संवर्द्धयंती स्वबलानुरूपैः ॥ असंशयं प्राक्तनयोपपत्तेः स्तनंध
यप्रीतिमवाप्स्यसि त्वं ॥७९॥ अनुग्रहप्रत्यभिनंदिनी ॥ श्रीसदाशिवाय ॥

तां वाल्मीकिनीरादाय दयार्द्रचेताः॥ सायं मृगाध्यासितवेदिपार्श्वं स्वमाश्रमं शांत
मृगं निनाय॥७९॥ तामर्पयामास च शोकदीनां तदागमप्रीतिषु तापसीषु॥ निर्विष्ट
सारां पितृभिर्हिमांशोरंत्यां कलां दर्शइवौषधीषु॥८०॥ ता इंगुदीस्नेहकृतप्रदीप
मास्तीर्णमेध्याजिनतल्पमंतः॥ तस्यै सपर्यानुपदं दिनांते निवासहेतोरुटजं वि
तेनुः॥८१॥ तत्राभिषेकप्रयता वसंती प्रयुक्तपूजा विधिनातिथिभ्यः॥ वन्येन सा
वल्कलिनी शरीरं पत्युः प्रजासंततये बभार॥८२॥ अपि प्रभुः सानुशयोधु
ना स्यात्किमुत्सुकः शक्रजितोपि हंता॥ शशंस सीतापरिदेवितांतमनुष्ठितं शासन
मग्रजाय॥८३॥ बभूव रामः सहसा सबाष्पस्तुषारवर्षीव सहस्यचंद्रः॥ कौली
नभीतेन गृहान्निरस्ता न तेन वैदेहसुता मनस्तः॥८४॥ निगृह्य शोकं स्वयमेव
धीमान्वर्णाश्रमावेक्षणजागरूकः॥ स भ्रातृसाधारणभोगमृद्धं राज्यं रजो
रिक्तमनाः शशास॥८५॥ तस्यैकभार्यापरिवादभीरोः साध्वीमपि त्यक्तवतो

नृपस्य॥ वद्धस्य संघट्टसुखं वसंती रेमे सपत्नीरहितेव लक्ष्मीः॥८७॥ सीतां हित्वा
दशमुखरिपुर्नोपयेमे यदन्यां तस्या एव प्रतिनिधिसखो यत्क्रतूनाजहार॥ वृत्तां
तेन श्रवणविषयप्रापिणा तेन भर्तुः सा दुर्वारं कथमपि परित्यागदुःखं विषेहे
९३ ॥८८॥ ॥श्रीः॥ ॥इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ रामप
ट्टाभिषेकस्तथा परित्यागसीतायावर्णनो नाम चतुर्दशः सर्गः॥ ॥श्रीः॥ ॥
कृतसीतापरित्यागः स रत्नाकरमेखलां॥ बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव
केवलां॥१॥ लवणेन विलुप्तेज्यास्तामिस्रेण तमभ्ययुः॥ मुनयो यमुनाभाजः
शरण्यं शरणार्थिनः॥२॥ अवेक्ष्य रामं ते तस्मिन्न प्रजह्रुः स्वतेजसा॥ त्राणाभा
वे हि शापास्त्राः कुर्वन्ति तपसां व्ययं॥३॥ प्रतिशुश्राव काकुत्स्थस्तेभ्यो विघ्न ॥८३॥
त्रि प्रतिक्रियां॥ धर्मसंरक्षणार्थैव प्रवृत्तिर्भुवि शार्ङ्गिणः॥४॥ ते रामाय वधोपाय
मावख्युर्विबुधद्विषः॥ दुर्जयो लवणः शूली विशूलः प्रार्थितामिति॥५॥ श्री

दिदेशाथ शत्रुघ्नं तेषां क्षेमाय राघवः॥ करिष्यन्निव नामास्य यथार्थमरिनिग्रहात्॥६॥
यः कश्चन रघूणां हि परमेकः परंतपः॥ अपवाद इवोत्सर्गं व्यावर्तयितुमीश्वरः॥
७॥ अग्रजेन प्रयुक्ताशीस्ततो दाशरथी रथी॥ ययौ वनस्थलीः पश्यन्पुष्पिताः
सुरभीरभीः॥८॥ रामादेशादनुगता सेना तस्यार्थसिद्धये॥ पश्चादध्ययनार्थस्य धातोरधिरि
वाभवत्॥९॥ आदिष्टवर्त्मा मुनिभिः स गच्छंस्तपतां वरः॥ विरराज रथप्रष्ठैर्वा
लखिल्यैरिवांशुमान्॥१०॥ तस्य मार्गवशादेका बभूव वसतिर्यतः॥ रथस्वनो
त्कीर्णमृगे वाल्मीकीये तपोवने॥११॥ तमृषिः पूजयामास कुमारं क्लान्तवाहनं॥
तपःप्रभावसिद्धाभिर्विशेषप्रतिपत्तिभिः॥१२॥ तस्यामेवास्य यामिन्यामन्तर्वत्नी
प्रजावती॥ सुतावसूत संपन्नौ कोशदण्डाविव क्षितिः॥१३॥ संतानश्रवणाद्भ्रा
तुः सौमित्रिः सौमनस्यवान्॥ प्राञ्जलिर्मुनिमामन्त्र्य प्रातर्युक्तरथो ययौ॥१४॥
स च प्राप मधूपघ्नं कुम्भीनस्याश्च कुक्षिजः॥ वनात्करमिवादाय सत्त्वराशिमु

84

यस्थितः॥१५॥धूम्रधूम्रो वसागंधिर्ज्वालाबभ्रुशिरोरुहः॥क्रव्याद्गणपरिवारश्चि
ताग्निरिव जंगमः॥१६॥ढंढं॥अपशूलं तमासाद्य लवणं लक्ष्मणानुजः॥रुरोध स
म्मुखीनो हि जयो रंध्रप्रहारिणां॥१७॥नातिपर्याप्तमालक्ष्य मत्कुक्षेरद्य भोजनं॥दि
ष्ट्या त्वमसि मे धात्रा भीतेनेवोपपादितः॥१८॥इति संतर्ज्य शत्रुघ्नं राक्षसस्तज्जिघां
सया॥प्रांशुमुत्पाटयामास मुस्तास्तंबमिव द्रुमं॥१९॥सौमित्रेर्निशितैर्बाणैरं
तरा शकलीकृतः॥गात्रं पुष्परजः प्राप न शाखी नैरृतेरितः॥२०॥विनाशात्तस्य
वृक्षस्य रक्षस्तस्मै महोपलं॥प्रजिघाय कृतांतस्य मुष्टिं पृथगिव स्थितं॥२१॥
ऐंद्रमस्त्रमुपादाय शत्रुघ्नेन स ताडितः॥सिकतत्वादपि परमां प्रपेदे परमाणु
तां॥२२॥तमुपाद्रवदुद्यम्य दक्षिणं दोर्निशाचरः॥एकताल इवोत्पातपवन ॥८५॥
प्रेरितो गिरिः॥२३॥कार्ष्णेन पत्रिणा शत्रुः स भिन्नहृदयः पतन्॥आनिना
य भुवः कंपं जहात्याश्रमवासिनां॥२४॥वयसां पंक्तयः पेतुर्हतस्योपरि विद्वि

सः॥ तत्र तिष्ठन्ति नाम स्म यद्दिश्याः कुसुमवृष्टयः॥२५॥ स हत्वा लवणं वीरस्तदा मेने महौज
सः॥ भ्रातुः सोदर्यमात्मानमिन्द्रजिद्वधशोभिनः॥२६॥ तस्य संस्तूयमानस्य चरितार्थै
स्तपस्विभिः॥ शुशुभे विक्रमोदग्रं व्रीडयावनतं शिरः॥२७॥ उपकूलं स कालिंद्याः पुरीं
पौरुषभूषणः॥ निर्ममे निर्ममोर्थेषु मथुरां मधुराकृतिः॥२८॥ या सौराज्यप्रकाशाभि
र्बभौ पौरविभूतिभिः॥ स्वर्गाभिष्यन्दवमनं कृत्वेवोपनिवेशिता॥२९॥ तत्र सौधगतः
पश्यन् यमुनां चक्रवाकिनीं॥ हेमभक्तिमतीं भूमेः प्रवेणीमिव पिप्रिये॥३०॥ सखा
दशरथस्यापि जनकस्य च मन्त्रकृत्॥ संचस्कारोभयप्रीत्या मैथिलेयौ यथावि
धि॥३१॥ स तौ कुशलवोन्मृष्टगर्भक्लेदौ तदाख्यया॥ कविः कुशलवावेव चका
र किल नामतः॥३२॥ सांगं च वेदमध्याप्य किंचिदुत्क्रान्तशैशवौ॥ स्वकृतिं गापया
मास कविप्रथमपद्धतिं॥३३॥ इतरेपि रघोर्वंश्यास्त्रयस्त्रेताग्नितेजसः॥ तद्यो
गात्पतिवत्नीषु पत्नीष्वासन्द्विसूनवः॥३५॥ शत्रुघातिनि शत्रुघ्नः सुबाहौ च बहु

रामस्य मधुरं वृत्तं गायन्तौ मातुरग्रतः ईयर
छिथिली चक्रतुः किंचि तावुभौ विरहव्यथां॥३४

श्रुते॥ मथुराविदिशे सून्वोर्न्निदधे पूर्वजोत्सुकः॥३५॥ भूयस्तपोव्ययो मा भूद्वाल्मीके
रिति सोत्यगात्॥ मैथिलीतनयोद्गीतमृगनिस्पंदमाश्रमं॥३६॥ वशी विवेश चायो
85 ध्यां रथ्यासंस्कारशोभिनीं॥ लवणस्य वधात्पौरैरभिज्ञोरवमीक्षितः॥३७॥ स
ददर्श सभामध्ये सभासद्भिरुपासितं॥ रामं सीतापरित्यागादसामान्यपतिं भु
वः॥३८॥ तमभ्यनंदत्प्रणतं लवणांतकमग्रजः॥ कालनेमिवधात्प्रीतस्तुराषा
डिव शार्ङ्गिणं॥३९॥ स पृष्टः सर्वतो वार्त्तामाख्यद्राज्ञे न संततिं॥ प्रत्यर्पयिष्यतः
काले कवेराद्यस्य शासनात्॥४०॥ अथ जानपदो विप्रः शिशुमप्राप्तयौवनं॥ अव
तार्यांकशय्यास्थं द्वारि चक्रंद भूपतेः॥४१॥ शोचनीयासि वसुधे या त्वं दशरथात
च्युता॥ रामहस्तमनुप्राप्य कष्टात्कष्टतरं गता॥४२॥ श्रुत्वा तस्य शुचो हेतुं गोप्ता
जिह्राय राघवः॥ न ह्यकालभवो मृत्युरिक्ष्वाकुपदमस्पृशत्॥ स मुहूर्त्तं क्षम ॥८५॥
स्वेति द्विजमाश्वास्य दुःखितं॥ यानं सस्मार कौवेरं वैवस्वतजिगीषया॥४४॥

त्रातशास्त्रसाहध्यास्यप्रस्थितः स रघूद्वहः ॥ उच्चवार पुरस्तस्य गूढरूपा सरस्वती ॥
४५॥ राजन्प्रजासु ते कश्चिदपचारः प्रवर्त्तते ॥ तमन्विष्य प्रशमयेर्भवितासि ततः कृ
ती ॥ ४६॥ इत्याप्तवचनाद्रामो विनेष्यन्वर्णविक्रियां ॥ दिशः पपात पत्रेण वेगनिःकं
पकेतुना ॥ ४७॥ अथ धूमाभिताम्राक्षं वृक्षशाखावलंबिनं ॥ ददर्श कंचिदैक्ष्वाकु
स्तपस्यंतमधोमुखं ॥ ४८॥ पृष्टनामान्वयो राज्ञा स किलाचष्ट धूमपः ॥ आत्मानं शं
बुकं नाम शूद्रं सुरपदार्थिनं ॥ ४९॥ तपस्यनधिकारित्वात्प्रजानां तमघावहं ॥ शी
र्षच्छेद्यं परिच्छिद्य नियंता शस्त्रमाददे ॥ ५०॥ स तद्वक्त्रं हिमक्लिष्टकिंजल्कमिव पं
कजं ॥ ज्योतिःकणाहतश्मश्रु कंठनालादपातयत् ॥ ५१॥ कृतदंडः स्वयं राज्ञा लेभे
शूद्रः सतां गतिं ॥ तपसा दुश्चरेणापि न स्वमार्गविलंघिना ॥ ५२॥ रघुनाथोप्य
गस्त्येन मार्गसंदर्शितात्मना ॥ महौजसा संयुयुजे शरत्काल इवेंदुना ॥ ५३॥

ग

1

कुंभयोनिरलंकारं ददौ दिव्यपतिग्रहं॥ तस्मै दत्तं समुद्रेण पतिनेवार्तिनिःश्र
यं॥५५॥ तं दधन्मैथिलीकंठनिर्व्यापारेण बाहुना॥ पश्चान्निववृते रामः प्राकूपरा
86 स्तु दुर्विज्ञातमजः॥५६॥ तस्य पूर्वोदितां निंदां द्विजः पुत्रसमागतः॥ स्तुत्या निवर्त
यामास त्रातुर्वैवस्वतादपि॥५७॥ तमध्वराय मुक्ताश्वं रक्षः कपिनरेश्वराः॥ मेघाः
सस्यमिवांभोभिरभ्यवर्षन्नुपायनैः॥५८॥ दिग्भ्यो निमंत्रितास्त्वेनमुपजग्मु
र्महर्षयः॥ न भौमान्येव धिष्ण्यानि हित्वा ज्योतिर्मयान्यपि॥५९॥ उपशल्यनि
विष्टैस्तैश्चतुर्द्वारमुखी बभौ॥ अयोध्या सृष्टलोकेव सद्यः पैतामही तनुः॥
६०॥ श्लाघ्यस्त्यागोपि वैदेह्याः पत्युः प्राग्वंशवासिनः॥ अनन्यजानेः सैवा
सीत्सैव जाया हिरण्मयी॥६१॥ विधेरधिकसंभारस्ततः प्रववृते मखः॥ आ
सन्यत्र क्रिया विघ्ना राक्षसा एव रक्षिताः॥६२॥ अथ प्राचेतसोपज्ञं रामाय ॥८६॥

गमितस्ततः ॥ मैथिलेयौ कुशलवौ जगतुर्गुरुणोदितौ ॥६२॥ वृत्तं रामस्य वाल्मीकेः कृति
स्तौ किंनरस्वरौ ॥ किं तद्येन मनो हर्तुमलं स्यातां न शृण्वतां ॥६३॥ रूपे गीते च माधुर्यं तयो
स्तज्ज्ञैर्निवेदितं ॥ ददर्श सानुजो रामः शुश्राव च कुतूहली ॥६४॥ तद्गीतश्रवणैकाग्रा सं
सदश्रुमुखी बभौ ॥ हिमनिष्यन्दिनी प्रातर्निर्वातेव वनस्थली ॥६५॥ वयोवेषविसंवादि
रामस्य च तयोस्तदा ॥ जनता प्रेक्ष्य सादृश्यं नाक्षिकम्पं व्यतिष्ठत ॥६६॥ उभयोर्न तथा
लोकः प्रावीण्येन विसिस्मिये ॥ नृपतेः प्रीतिदानेषु वीतस्पृहतया यथा ॥६७॥ गेये केन
विनीतौ वां कस्य चेयं कवेः कृतिः ॥ इति राज्ञा स्वयं पृष्टौ वाल्मीकिं तावशंसतां ॥६८॥ इ
त्याकर्ण्यैतयोर्वाक्यं रामो राजीवलोचनः ॥ समं हर्षविषादाभ्यां युयुजे नीतिकोविदः ॥
६९॥ अथ सावरजो रामः प्राचेतसमुपेयिवान् ॥ ऊरीकृत्यात्मनो देहं राज्यमस्मै समर्प
यत् ॥७०॥ स तावाख्याय रामस्य मैथिलेयौ तवात्मजौ ॥ कविः कारुणिको वव्रे सीतायाः
संपरिग्रहं ॥७१॥ तात शुद्धा समक्षं नः स्नुषा ते जातवेदसि ॥ दौरात्म्याद्रक्षसस्तां तु नात्र

त्याः प्रदधुः प्रजाः॥७२॥ ताः स्वचारित्रमुद्दिश्य प्रत्याययतु जानकी॥ ततः पुत्रवतीमेनां
प्रतिपत्स्ये च दाज्ञया॥७३॥ इति प्रतिश्रुतो राज्ञा मैथिलीमाश्रमान्मुनिः॥ शिष्यैरानाय-
87 यामास स्वसिद्धिं नियमैरिव॥७४॥ अन्येद्युरथ काकुत्स्थः संनिपात्य पुरौकसः॥ क-
विमाराह्वाययामास प्रस्तुतप्रतिपत्तये॥७५॥ स्वरसंस्कारवत्येव पुत्राभ्यामथ सी-
तया॥ ऋचेवोदर्चिषं सूर्यं रामं मुनिरुपस्थितः॥७६॥ काषायपरिवीतेन स्वपादार्पि-
तचक्षुषा॥ अन्वमीयत शुद्धेति शांतेन वपुषैव सा॥७७॥ जनास्तदालोकपथात्प्रति-
संहृतचक्षुषः॥ तस्थुस्तेऽवाङ्मुखाः सर्वे फलिता इव शालयः॥७८॥ तां दृष्टिविषये
भर्तुर्मुनिरास्थितविष्टरः॥ कुरु निःसंशयं वत्से स्ववृत्ते लोकमित्यशात्॥७९॥ अ-
थ वाल्मीकिशिष्येण पुण्यमावर्जितं पयः॥ आचम्योदीरयामास सीता सत्यां सरस्व-
ती॥८०॥ वाङ्मनःकर्मभिः पत्यौ व्यभिचारो यथा न मे॥ तथा विश्वंभरे देवि मामंत- ॥८७॥
र्धातुमर्हसि॥८१॥ एवमुक्ते तया साध्व्या रंध्रात्सद्यो भवात्क्षुवः॥ शातह्रदमिव ज्यो-

तिः प्रजामंडलमुद्धयो ||८२|| तत्र नागफणोत्क्षिप्तसिंहासननिषेदुषी || समुद्रवसना
साक्षात्प्रादुरासीद्वसुंधरा ||८३|| सा सीतामंकमारोप्य भर्तृप्रणिहितेक्षणां || मामेति
व्याहरत्येव तस्मिन्पातालमभ्यगात् ||८४|| रसायां तस्य संरंभं सीताप्रत्यर्पणै
षिणः || गुरुर्विधिबलापेक्षी शमयामास धन्विनः ||८५|| ऋषीन्विसृज्य यज्ञांते
सुहृदश्च पुरस्कृतान् || रामः सीतागतं स्नेहं निदधे तदपत्ययोः ||८६|| युधाजि
तश्च संदेशात्स देशं सिंधुनामकं || ददौ दत्तप्रभावाय भरताय भृतप्रजः ||८७|| भर
तस्तत्र गंधर्वान्युधि निर्जित्य केवलं || वीणां ग्राहयामास समत्याजयदायु
धं ||८८|| स तक्षपुष्कलौ पुत्रौ राजधान्योस्तदाख्ययोः || अभिषिच्याभिषेकार्हौ रा
मांतिकमगात्पुनः ||८९|| अंगदं चंद्रकेतुं च लक्ष्मणोप्यात्मसंभवौ || शासनाद्र
घुनाथस्य चक्रे कारापथेश्वरौ ||९०|| इत्यारोपितपुत्रास्ते जननीनां जनेश्वराः || भ
र्तृलोकप्रपन्नानां निवापान्विदधुः क्रमात् ||९१|| उपेत्य मुनिवेषोथ कालः प्रो

पे

ता वरराघवं ॥ ९१ ॥ संवादिनौ पश्येतां यस्त्वां त्यजेदिति ॥ ९२ ॥ तथेति प्रतिपन्नाय
विवृतात्मा नृपाय सः ॥ आचख्यौ दिवमध्यास्व शासनात्परमेष्ठिनः ॥ ९३ ॥ विद्वा
६४ नपि तयोर्द्वास्थः समयं लक्ष्मणोऽभिनत् ॥ भीतो दुर्वाससः शापाद्रामसंदर्श
नार्थिनः ॥ ९४ ॥ स गत्वा सरयूतीरं देहत्यागेन योगवित् ॥ चकारावितथां भ्रा
तुः प्रतिज्ञां पूर्वजन्मनः ॥ ९५ ॥ तस्मिन्नात्मचतुर्भागे प्राङ्नाकमधितस्थुषि ॥
राघवः शिथिलं तस्थौ भुवि धर्मस्त्रिपादिव ॥ ९६ ॥ स निवेश्य कुशावत्यां रिपु
नागांकुशं कुशं ॥ शरावत्यां सतां सूक्तैर्जनिताश्रुलवं लवं ॥ ९७ ॥ उदक्प्रत
स्थे स्थिरधीः सानुजोऽग्निपुरःसरः ॥ अन्वितः पतिवात्सल्याद्गृहवर्जमयोध्यया
॥ ९८ ॥ जगृहुस्तस्य चित्तज्ञाः पदवीं हरिराक्षसाः ॥ कदंबमुकुलस्थूलैर
भिवृष्टां प्रजाश्रुभिः ॥ ९९ ॥ उपस्थितविमानेन तेन भक्तानुकंपिना ॥ चक्रे ॥ ६३ ॥
त्रिदिवनिःश्रेणीः सरयूरनुयायिनां ॥ १०० ॥ यद्गोप्रतरकल्पोऽभूत्संमर्दस्त

रमहत्वतां॥ अतस्तदाप्य यातीर्थं पावनं मनुविपप्रजे॥१०१॥ सविभुर्विबुधांशे-
षु प्रतिपन्नात्ममूर्तिषु॥ त्रिदशीभूतपौराणां स्वर्गान्तरमकल्पयत्॥१०२॥ निर्व-
श्यैवं दशमुखशिरश्छेदिकार्यं सुराणां विष्वक्सेनः स्वतनुमविशत्सर्वलोकप्र-
तिष्ठां॥ लङ्कानाथं पवनतनयं चोभयं स्थापयित्वा कीर्तिस्तम्भद्वयमिव गिरौ
दक्षिणे चोत्तरे च॥१०३॥ ॥श्रीः॥ ॥इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालि-
दासकृतौ रामस्वर्गारोहणं नाम पञ्चदशः सर्गः॥ ॥श्रीः॥ ॥अथेतरे सप्तर-
घुप्रवीरा ज्येष्ठं पुरोजन्मतया गुणैश्च॥ चक्रुः कुशं रत्नविशेषभाजं सौभ्रात्रमेषां
हि कुलानुसारि॥१॥ ते सेतुवार्तागजबन्धमुख्यैरभ्युच्छ्रिताः कर्मभिरप्यवन्ध्यैः॥
अन्योन्यदेशप्रविभागसीमां वेलां समुद्रा इव न व्यतीयुः॥२॥ चतुर्भुजांशप्र-
भवः स तेषां दानप्रवृत्तेरनुपारतानां॥ सुरद्विपानामिव सामयोनिर्भिन्नोऽष्टधा

विप्रर्षिसारं वंशः॥३॥ अथार्द्धरात्रे स्तिमितप्रदीपे शय्यागृहे सुप्तजने प्रबुद्धः॥ कुशः प्र
वासस्थकलत्रवेषामदृष्टपूर्वां वनितामपश्यत्॥४॥ सा साधुसाधारणपार्थिवर्द्धेः
89 स्थित्वा पुरस्तात्पुरुहूतभासः॥ जेतुः परेषां जयशब्दपूर्वं तस्यांजलिं बंधुमतो ब
बंध॥५॥ अथानपोढार्गलमप्यगारं छायामिवादर्शतलं प्रविष्टां॥ सविस्मयो दाशर
थस्तनूजः प्रोवाच पूर्वार्द्धविसृष्टतल्पः॥६॥ लब्धांतरा सावरणेपि गेहे योगप्रभावो
न च लक्ष्यते ते॥ बिभर्षि चाकारमनिर्वृतानां मृणालिनी हैममिवोपरागं॥७॥ का
त्वं शुभे कस्य परिग्रहो वा किं वा मदभ्यागमकारणं ते॥ आचक्ष्व मत्वा वशिनां रघू
णां मनः परस्त्रीविमुखप्रवृत्ति॥८॥ तमब्रवीत्सा गुरुणानवद्या या नीतपौरा स्वप
दोन्मुखेन॥ तस्याः पुरः संप्रति वीतनाथां जानीहि राजन्नधिदेवतां मां॥८॥ वस्वौ ॥८९॥
कसारामभिभूय साहं सौराज्यबद्धोत्सवया विभूत्या॥ समग्रशक्तौ त्वयि सूर्य

माने सति प्रपन्ना करुणामवस्थां॥१०॥विशीर्णतल्पो गृहसंनिवेशः पर्यस्तशालः
प्रभुणा विना मे॥विडंबयत्यस्तनिमग्नसूर्यं दिनांतमुग्रानिलभिन्नमेघं॥११॥नि
शासु भास्वत्कलनूपुराणां यः संचरोभूदभिसारिकाणां॥नदन्मुखोल्काविचिता
मिषाभिः स वाह्यते राजपथः शिवाभिः॥१२॥आस्फालितं यत्प्रमदाकराग्रैर्मृदंग
धीरध्वनिमन्वगच्छत्॥वन्यैरिदानीं महिषैस्तदंभः शृंगाहतं क्रोशति दीर्घिका
णां॥१३॥वृक्षेशया यष्टिनिवासभंगान्मृदंगशब्दापगमादलास्याः॥प्राप्ता दवो
ल्काहतशेषबर्हाः क्रीडामयूरा वनबर्हिणत्वं॥१४॥सोपानमार्गेषु च येषु रा
मा निक्षिप्तवत्यश्चरणान्सरागान्॥सद्यो हतन्यंकुभिरस्रदिग्धं व्याघ्रैः पदं ते
षु निधीयते मे॥१५॥चित्रद्विपाः पद्मवनावतीर्णाः करेणुभिर्दत्तमृणालभंगाः॥
नखांकुशाघातविभिन्नकुंभाः संरब्धसिंहप्रहृतं वहंति॥१६॥स्तंभेषु योषित्प्रति
यातनानामुत्क्रांतवर्णक्रमधूसराणां॥स्तनोत्तरीयाणि भवंति संगान्निर्मोक

पदाः फणिभिर्विमुक्ताः॥१७॥ कालांतरश्यामसुधेषु नक्तमितस्ततोरूढतृणांकुरे
षु॥ तएव मुक्तागुणशुद्धयोपि हर्म्येषु मूर्छंति न चंद्रपादाः॥ आवर्ज्य शाखाः स
दयं च यासां पुष्पाण्युपात्तानि विलासिनीभिः॥ वन्यैः पुलिंदैरिव वानरैस्ताः क्लि
90 श्यंत उद्यानलता मदीयाः॥१८॥ रात्रावनाविःकृतदीपभासः कांतामुखश्री
वियुता दिवापि॥ तिरस्क्रियंते कृमितंतुजालैर्विच्छिन्नधूमप्रसरा गवाक्षाः॥१९॥
बलिक्रियावर्जितसैकतानि स्नानीयसंसर्गमनाप्नुवंति॥ उपांतवानीरगृ
हाणि दृष्ट्वा शून्यानि दूये सरयूतटानि॥२०॥ तदर्हसीमां वसतिं विसृज्य मामभ
भ्युपेतुं कुलराजधानीं॥ हित्वा तनुं कारणमानुषीं तां यथा गुरु
स्ते परमात्ममूर्तिं॥२१॥ तथेति तस्याः प्रणतिं प्रतीतः प्रत्यग्रहीत्प्राग्रहरो र
घूणां॥ पूरप्यभिव्यक्तमुखप्रसादा शरीरबंधेन तिरोबभूव॥२२॥ तदद्भुतं ॥९०॥
संसदि रात्रिवृत्तं प्रातर्द्विजेभ्यो नृपतिः शशंस॥ श्रुत्वा त एनं कुलराजधान्या

ने नो

सा सात्मपतिश्चैव तमभ्यनंदत् ॥ अथाकुशावतीं श्रोत्रियसात्स कृत्वा यात्रानुकूलेऽहनि सावरो
धः ॥ अनुद्रुतो वायुरिवाभ्रवृंदैः सैन्यैरयोध्याभिमुखः प्रतस्थे ॥ २५ ॥ सा केतुमालोप
वना बृहद्भिर्विहारशैलानुगतेव नागैः ॥ सेना रथोदारगृहा प्रयाणे तस्याभवज्जंग
मराजधानी ॥ २६ ॥ तेनातपत्रामलमंडलेन प्रस्थापितः पूर्वनिवासभूमिं ॥ बभौ
बलौघः शशिनोदितेन वेलामुदन्वानिव नीयमानः ॥ २७ ॥ तस्य प्रयातस्य वरू
थिनीनां पीडामपर्याप्तवतीव सोढुं ॥ वसुंधरा विष्णुपदं द्वितीयमध्यारुरोहेव
रजश्छलेन ॥ २८ ॥ उद्यच्छमाना गमनाय पश्चात्पुरो निवेशे पथि च व्रजंती ॥ सा य
त्र सेना ददृशे नृपस्य तत्रैव सामग्र्यमतिं चकार ॥ २९ ॥ तस्य द्विपानां मदवारिसे
कात्खुराभिघाताच्च तुरंगमाणां ॥ रेणुः प्रपेदे पथि पंकभावं पंकोऽपि रेणुत्वमि
याय नेतुः ॥ ३० ॥ मार्गैषिणी सा कटकांतरेषु वैंध्येषु सेना बहुधा विभिन्ना ॥ च
कार रेवेव महाविरावा बद्धप्रतिश्रुंति दरीमुखानि ॥ ३१ ॥ सधातुभेदारुणया

91

ननेमिः प्रभुः प्रयाणे ध्वनिमिश्रतूर्यैः॥ विलंघयद्भिर्ध्वमुपायनानि पथ्यन्नु
लिं देरूपपादितानि॥३२॥ तीर्थे तदीये गजसेतुबंधात्प्रतीपगामुत्तरतोस्य
गंगां॥ अयत्नवालव्यजनीबभूवुर्हंसा नभोलंघनलोलपक्षाः॥३३॥ सपूर्व
जानां कपिलेन रोषाद्भस्मावशेषीकृतविग्रहाणां॥ सुरालयप्राप्तिनिमित्तमंभ
स्त्रैस्रोतसं नौलुलितं ववंदे॥३४॥ इत्यध्वनः कैश्चिदहोभिरंते कूलं समा
साद्य कुशः सरय्वाः॥ वेदिप्रतिष्ठान्वितताध्वराणां यूपानपश्यच्छतशो
रघूणां॥३५॥ आधूय शाखाः कुसुमद्रुमाणां स्पृष्ट्वा च शीतान्सरयूतरंगान्॥ तंक्लां
तसैन्यं कुलराजधान्याः प्रत्युज्जगामोपवनांतवायुः॥३६॥ अथोपशल्ये रिपुमग्नशल्य
स्तस्याः पुरः पौरसखः स राजा॥ कुलध्वजस्तानि चलध्वजानि निवेशयामास बली बला
नि॥३७॥ तां शिल्पिसंघाः प्रभुणा नियुक्तास्तथागतां संभृतसाधनत्वात्॥ पुनर्नवीचक्रु ॥६१॥
रपां विसर्गान्मेघा निदाघग्लपितामिवोर्वीं॥३८॥ ततः सपर्यां सपशूपहारां पुरः

पराद्ध्यप्रतिमागृहायाः ॥ उपोषितैर्वास्तुविधानविद्भिर्निवर्त्तयामास रघूद्वहः स-
४९॥ तस्याः स राजोपपदं निकेतं कामीव कांताहृदयं प्रविश्य ॥ यथार्हमन्यैरनुजी-
विलोकं संभावयामास गृहैस्तदीयैः ॥ ५०॥ सा मंदुरासंश्रयिभिस्तुरंगैः शालागृह-
स्तंभगतैश्च नागैः ॥ पूराबभासे विपणिस्थपण्यैः सर्वांगनद्धाभरणेव नारी ॥ ५१॥
वसन्स तस्यां वसतौ रघूणां पुराणशोभामधिरोपितायां ॥ न मैथिलेयः स्पृहयां
बभूव भर्त्रे दिवो नाप्यलकेश्वराय ॥ ५२॥ अथास्य रत्नग्रथितोत्तरीयमेकांतपांडु-
स्तनलंबहारं ॥ निश्वासहार्यांशुकमाजगाम घर्मः प्रियावेषमिवोपदेष्टुं ॥ ५३॥ अ-
गस्त्यचिह्नादयनात्समीपं दिगुत्तरा भास्वति संनिवृत्ते ॥ आनंदशीतामिव बाष्प-
वृष्टिं हिमस्रुतिं हैमवतीं ससर्ज ॥ ५४॥ प्रवृद्धतापो दिवसोतिमात्रमत्यर्थमेव क्ष-
णदा च तन्वी ॥ उभौ विरोधक्रियया विभिन्नौ जायापती सानुशयाविवास्तां ॥
५५॥ दिने दिने शैवलवंत्यधस्तात्सोपानपर्वाणि विमुंचदंभः ॥ उद्दंडपद्मं गृहदी-

र्घिकाणां नारीनितंबद्वयसं बभूव ॥ ५६ ॥ नवेषु सायंतनमल्लिकानां विजृंभणो
द्गंधिषु कुड्मलेषु । प्रत्येकनिक्षिप्तपदः सशब्दं संख्यामिवैषां भ्रमरश्चकार ॥ ५७ ॥
स्वेदानुविद्धार्द्रनखक्षतांके संदष्टभूयिष्ठशिखं कपोले । च्युतं न कर्णादपि कामिनीनां शि
रीषपुष्पं सहसा पपात ॥ ५८ ॥ यंत्रप्रवाहैः शिशिरैः परीतान् रसेन धौतान् मलयोद्भव
स्य । शिलाविशेषानधिशय्य निन्युः धारागृहेष्वातपमृद्धिमंतः ॥ ५९ ॥ स्नानार्द्रमुक्तेष्व
नुधूपवासं विन्यस्तसायंतनमल्लिकेषु । कामो वसंतात्ययमंदवीर्यः केशेषु लेभे ब
लमंगनानां ॥ ६० ॥ आपिंजराबद्धरजः कणत्वान्मंजर्युदारा शुशुभेर्जुनस्य । दग्ध्वा
पि देहं गिरिशेन कोपात् खंडीकृता ज्येव मनोभवस्य ॥ ६१ ॥ मनोज्ञगंधं सहकारभं
गं पुराणसीधुं नवपाटलं च । संबध्नता कामिजनेषु दोषाः सर्वे निदाघावधिना प्र ॥ ८२ ॥
मृष्टाः ॥ ६२ ॥ जनस्य तस्मिन् समये विगाढे बभूवतुर्द्वौ सविशेषकांतौ ॥ तापा
पनोदक्षमपादसेवौ स चोदयस्थौ नृपतिः शशी च ॥ ६३ ॥ अथोर्मिलोलोन्म

दराजहंसैरोद्धमलतापुष्पवहे सरय्वाः ॥ विहर्तुमिच्छा वनितासखस्य तस्यांभसि
ग्रीष्मसुखे बभूव ॥ ५४ ॥ स तीरभूमौ विहितोपकार्यामानायिभिस्तामपकृष्ट
नक्रां ॥ विगाहितुं श्रीमहिमानुरूपं प्रचक्रमे चक्रधरप्रभावः ॥ ५५ ॥ सा तीरसोपा
नपथावतारादन्योन्यकेयूरविघट्टिनीभिः ॥ सनूपुरक्षोभपदाभिरासीदुद्विग्न
हंसा सरिदंगनाभिः ॥ ५६ ॥ परस्पराभ्युक्षणतत्पराणां तासां नृपो मज्जनरागदर्शी ॥
नौसंश्रयः पार्श्वगतां किरातीमुपात्तबालव्यजनां बभाषे ॥ ५७ ॥ पश्यावरोधैः श
तशो मदीयैर्विगाह्यमानो गलितांगरागैः ॥ संध्योदयः साभ्र इवैष वर्णं पुष्यत्य
नेकं सरयूप्रवाहः ॥ ५८ ॥ विलुप्तमंतःपुरसुंदरीणां यदंजनं नौलुलिताभिर
द्भिः ॥ तद्बध्नतीभिर्मदरागशोभां विलोचनेषु प्रतिमुक्तमासां ॥ ५९ ॥ एता गुरुश्रो
णिपयोधरत्वादात्मानमुद्वोढुमशक्नुवंत्यः ॥ गाढांगदैर्बाहुभिरप्सु बालाः क्ले
शोत्तरं रागवशात्प्लवंते ॥ ६० ॥ अमी शिरीषप्रसवावतंसाः प्रभ्रंशिनो वारिविहा
रिणीनां ॥ पारिप्लवाः स्रोतसि निम्नगायाः शैवाललोलांश्छलयंति मीनान् ॥ ६१ ॥

आसां जलास्फालनतत्पराणां मुक्ताफलस्पर्धिषु सीकरेषु॥ पयोधरोत्सर्पिषु शीर्यमा
णः संलक्ष्यते नच्छिदुरोपि हारः॥६२॥ आवर्तशोभा नतनाभिकांतेर्भंग्यो भ्रुवां द्वंद्व
चराः स्तनानां॥ जातानि रूपावयवोपमानान्यदूरवर्तीनि विलासिनीनां॥६३॥
९३ तीरस्थितैर्बर्हिभिरुत्कलापैः प्रस्निग्धकेकैरभिनंद्यमानं॥ श्रोत्रेषु संमूर्च्छति रक्त
मासां गीतानुगं वारिमृदंगवाद्यं॥६४॥ संदष्टवस्त्रेष्वबलानितंबेष्विंदुप्रकाशांतरितोडु
कल्पाः॥ अमी जलापूरितरंध्रमार्गा मौनं भजंते रसनाकलापाः॥६५॥ एताः करोत्पी
डितवारिधारा दर्पात्सखीभिर्वदनेषु सिक्ताः॥ वक्रेतराग्रैरलकैस्तरुण्यश्चूर्णारुणा
न्वारिलवान्वमंति॥६६॥ उद्बंधकेशश्च्युतपत्रलेखो विश्लेषिमुक्ताफलपत्रवेष्टः॥
मनोज्ञ एव प्रमदामुखानामंभोविहाराकुलितोपि वेषः॥६७॥ स नौविमानादवतीर्य रेमे
विलोलमाल्यः सह ताभिरप्सु॥ स्कंधावलग्नोद्धृतपद्मिनीकः करेणुभिर्वन्य इव द्वि
पेंद्रः॥६८॥ ततो नृपेणाधिगताः स्त्रियस्ता भ्राजिष्णुना सातिशयं विरेजुः॥ प्रागेव मुक्ता ॥६९॥
नयनाभिरामाः प्राप्येंद्रनीलं किमुतोन्मयूखं॥६९॥ वर्णोदकैः कांचनशृंगसंस्थैस्तमा

यताच्य: प्रणया दसिं वन्र।। तयाति गत: सोतित रांबना सेसधन्न जुनिस्य दडुवा द्विराज:।। ७०।।
तन्नावरोधप्रमदास खेन विगाहमानेन सरिद्दूरांतां।। श्री का शगुंगार तिरस्परो निर्वे
तो मस्तचानन्नुज्ञात लील:।। ७१।। यत्न कुं नयोनेर ध्वि गमध्यमे: सोकुशायसा ऽपेन सम
द्दि देशौं तदस्य जैत्रा भरलोंविहृत्तेरज्ञातपातं सलिलो ममज्ज।। ७२।। स्नाचाय थाकाम
मसो सहरस्त्री रोपकार्यागत मा चरएव।। द्दिव्यनश्च्न्यं वलयेन बाहुस्पपोढने पथ्य
ज ५ विर्द्धिदर्दशी।। ७३।। ऊयद्धियः सं[illegible]न नेयतसेतानुकपूर्वं गुरुणा वयस्मान्।। सोहि स्य
नखंरामतोनलो नान्सजु ल्यपुष्पा भरणोद्द्धिधीर:।। ७४।। तत: समाज्ञापयदाशुसवी
ना नाथि नस्तद्धिवयनदीक्षान्।। नंध्यस्त्रमास्तासर यूंविगाह्य तम्हबुध्यान मुरवग्रसा
द।। ७५।। दृतप्रय त्नोनवदेवलब्धं म गंपयस्या भरणोत्तमेते।। नागेन लोल्यात्कुमु
देन नूनमुपात्तमंतर्ह्दवासिनातत्।। ७६।। तत: सत्तचाधनुरातनमबुध्यरिःकोपवि
लोहिताक्ष:।। गारूत्मतंतीर गतस्तरस्वीभुजंगनाशायसमाददेस्त्रं।। ७७।। तस्मि
न्नदृह्य: संहितमात्रएवक्षो भान्समाविद्धतरंगहस्ता:।। रोधांसि निघ्नन्नवपातमग्न:

तऽपं २

94

करीव वन्यः परुषं ररास ॥७८॥ तस्मात्समुद्रादिव मथ्यमानादुद्वृत्तनक्रात्सहसोन्मम
ज्ज ॥ लक्ष्म्येव सार्द्धं सुरराजवृक्षः कन्यां पुरस्कृत्य भुजंगराजः ॥७९॥ विभूषणप्रत्युप का
हारहस्तमुपस्थितं वीक्ष्य विशांपतिस्तं ॥ सौपर्णमस्त्रं प्रतिसंजहार प्रह्वेष्वनिर्बन्धरुषो हि
संतः ॥८०॥ त्रैलोक्यनाथप्रभवं प्रभावात्कुशं द्विषामंकुशमस्त्रविद्वान् ॥ मानोन्न
तेनाप्यभिवंद्य मूर्द्ध्ना मूर्द्धाभिषिक्तं कुमुदो बभाषे ॥८१॥ अवैमि कार्यान्तरमा
नुषस्य विष्णोः सुताख्यामपरां तनुं त्वां ॥ सोहं कथं नाम तवाचरेयमाराधनीयस्य
धृतेर्विघातं ॥८२॥ कराभिघातोत्थितकंदुकेयमालोक्य बालातिकुतूहलेन ॥ उ
त्पातितं ज्योतिरिवान्तरिक्षादादत्त जैत्राभरणं त्वदीयं ॥८३॥ तदेतदाजानुविलंबि
ना ते ज्याघातलेखाकिणलांछनेन ॥ भुजेन रक्षापरिघेण भूमेरुपैतु योगं पु
नरंसलेन ॥८४॥ इमां स्वसारं च यवीयसीं मे कुमुद्वतीं नार्हसि नानुमंतुं ॥ आ ॥८५॥
त्मापराधं नुदतीं चिराय शुश्रूषया पार्थिव पादयोस्ते ॥८५॥ इत्यूचिवानुपहृताभ
रणः क्षितीशं श्लाघ्यो भवान्स्वजन इत्यनुभाषितारं ॥ संयोजयांविधिवदास समेत

बं

वंधुः कन्यामयेन कुमुदः कुलभूषणेन नाम्नः ॥ तस्याः स्पृष्टे मनुजपतिना साहचर्याय
हस्ते मांगल्योर्णावलयिनि पुरः पावकस्योछिखकस्य ॥ दिव्यस्तूर्यध्वनिरुदचर
द्व्यश्नुवानो दिगंतान्गंधोदग्रंतदनु ववृषुः पुष्पमाश्चर्यमेघाः ॥८७॥ इत्थं नाग
स्त्रिभुवनगुरोरौरसं मैथिलेयं लब्ध्वा बंधुं तमपि च कुशः पंचमं तक्षकस्य ॥ एकः
शंकामहि कुलरिपोरत्यजद्वैनतेयाच्छांतव्यालामवनिमपरः पौरकांतः शशास ॥
॥८८॥ ॥इति श्री रघुवंशे महाकाव्ये कवि श्री कालिदास कृतौ ऽनलकेलि भूष
णाख्यानकुमुद्वतीपरिणयो नाम षोडशः सर्गः ॥ ॥अतिथिं नाम काकु
त्स्थात्पुत्रमाप कुमुद्वती ॥ पश्चिमाद्यामिनीयामात्प्रसादमिव चेतना ॥१॥ स पितुः पि
तृमान्वंशं मातुश्चानुपमद्युतिः ॥ अपुनात्सवितेवोभौ मार्गावुत्तरदक्षिणौ ॥२॥
तमादौ कुलविद्यानामर्थमर्थविदां वरः ॥ पश्चात्पार्थिवकन्यानां पाणिमग्राहयत्
पिता ॥३॥ जात्यस्तेनाभिजातेन शूरः शौर्यवतां कुशः ॥ अमंस्तैकमात्मानमने

कंवशिना वशी ॥४॥ स कुलोचितमिंद्रस्य साहाय्यकमुपेयिवान् ॥ जघान समरे दैत्यं दु
र्जयं तेन चावधि ॥५॥ तं स्वसा नागराजस्य कुमुदस्य कुमुद्वती ॥ अन्वगात्कुमुदानंदं
95 शशांकमिव कौमुदी ॥६॥ तयोर्दिवस्पतेरासीदेकः सिंहासनार्धभाक् ॥ द्वितीयापि सखी
शच्याः पारिजातांशभागिनी ॥७॥ तदात्मसंभवं राज्ये मंत्रिवृद्धाः समादधुः ॥ स्मरंतः पश्चि
मामाज्ञां भर्तुः संग्रामयायिनः ॥८॥ ते तस्य कल्पयामासुरभिषेकाय शिल्पिभिः ॥ वि
मानं नवमुद्वेदि चतुःस्तंभप्रतिष्ठितं ॥९॥ तत्रैनं हेमकुंभेषु संभृतैस्तीर्थवारिभिः ॥ उ
पतस्थुः प्रकृतयो भद्रपीठनिवेशिनं ॥१०॥ नदद्भिः स्निग्धगंभीरं तूर्यैराहतपुष्करैः ॥
अन्वमीयत कल्याणं तस्याविच्छिन्नसंततेः ॥११॥ दूर्वायवांकुरप्लक्षत्वगभिन्नपुटोत्तरान् ॥
ज्ञातिवृद्धप्रयुक्तान्स भेजे नीराजनाविधीन् ॥१२॥ पुरोहितपुरोगास्तं जिष्णुं जैत्रैरथर्वभिः ॥
उपचक्रमिरे पूर्वमभिषेक्तुं द्विजातयः ॥१३॥ तस्यौघमहती मूर्ध्नि निपतंती व्यरोच ऽप॥
त ॥ सशब्दमभिषेकश्रीर्गंगेव त्रिपुरद्विषः ॥१४॥ स्तूयमानः क्षणे तस्मिन्नलक्ष

तस्य बंधुभिः ॥ अथ इत्य वपर्जन्यः सारंगैरभिनंदितः ॥१५॥ तस्य सन्मंत्रपूताभिः स्नानम
द्भिः प्रतीच्छतः ॥ ववृधे वैद्युतस्याग्नेर्वृष्टिसेकादिव द्युतिः ॥१६॥ स तावदभिषेकांते स्नात
केभ्यो ददौ वसु ॥ यावतैषां समाप्येरन्यज्ञाः पर्याप्तदक्षिणाः ॥१७॥ ते प्रीतमनसः तस्मै
यामाशिषमुदीरयन् ॥ सा तस्य कर्मनिर्वृत्तैर्दूरं पश्चात्कृता फलैः ॥१८॥ बंधच्छेदं स बद्धा
नां वधार्हाणामवध्यतां ॥ धुर्याणां च धुरो मोक्षमदोहं चादिशद्गवां ॥१९॥ क्रीडापतत्रिणो
प्यस्य पंजरस्थाः शुकादयः ॥ लब्धमोक्षास्तदादेशाद्यथेष्टगतयोऽभवन् ॥२०॥ ततः
कक्षांतरन्यस्तं गजदंतासनं शुचि ॥ सोत्तरच्छदमध्यास्त नेपथ्यग्रहणाय सः ॥२१॥ तं
धूपाश्यानकेशांतं तोयनिर्णिक्तपाणयः ॥ आकल्पसाधनैस्तैस्तैरुपसेदुः प्रसाधकाः
॥२२॥ तस्य मुक्तागुणोन्नद्धं मौलिमंतर्गतस्रजं ॥ प्रत्यूपुः पद्मरागेण प्रभामंडलशोभि
ना ॥२३॥ चंदनेनांगरागं च मृगनाभिसुगंधिना ॥ समापय्य ततश्चक्रुः पत्रं विन्यस्तरोच
नं ॥२४॥ आमुक्ताभरणः स्रग्वी हंसचिह्नदुकूलवान् ॥ आसीदतिशयप्रेक्ष्यः सरा

ऊर्णी वधूवरः॥२५॥ नेपथ्यदर्शिनश्छाया तस्यादर्शे हिरण्मये॥ विरराजून वेसूर्ये मेरौ कल्प-
तरोरिव॥२६॥ स राजककुदव्यग्रपाणिभिः पार्श्ववर्तिभिः॥ ययावुदीरितालोकः सुधर्मा-
नवमां सभां॥२७॥ वितानसहितं तत्र भेजे पैतृकमासनं॥ चूडामणिभिरुद्घृष्टपादपी-
ठं महीक्षितां॥२८॥ बभौ भूयः कुमारत्वादधिराज्यमवाप्य सः॥ लेखाभावादुपारूढः
सामग्र्यमिव चंद्रमाः॥२९॥ शुशुभे तेन चाक्रांतं मंगलायतनं महत्॥ श्रीवत्सलक्षणं वक्षः
कौस्तुभेनेव केशवं॥३०॥ प्रसन्नमुखरागं तं स्मितपूर्वाभिभाषिणं॥ मूर्तिमन्तममन्यन्त
विश्वासमनुजीविनः॥३१॥ स पुरं पुरुहूतश्रीः कल्पद्रुमनिभध्वजां॥ क्रममाणश्च-
कार द्यां नागेनैरावतौजसा॥३२॥ तस्यैकस्योच्छ्रितं छत्रं मूर्ध्नि तेनामलत्विषा॥ पूर्व-
राजवियोगौष्ण्यं कृत्स्नस्य जगतो हृतं॥३३॥ धूमादग्नेः शिखापश्चादुदयादंशवो र-
वेः॥ सोऽतीत्य तेजसां वृत्तिं सममेवोत्थितो गुणैः॥३४॥ तं प्रीतिविशदैर्नेत्रैरन्वयुः पौर- ॥८६
योषितः॥ शरत्प्रसन्नैर्ज्योतिर्भिर्विभावर्य इव ध्रुवं॥३५॥ अयोध्यादेवताश्चैनं प्रश-

स्वायतनार्चिताः॥ अनुदध्युरनुध्येयं सान्निध्यैः प्रतिमागतैः॥३६॥ यावन्नाश्याय
तेर्वादिरभिषेकजलाप्लुता तावदेवास्य वेलान्तं प्रतापः प्राप दुःसहः॥३७॥ वसिष्ठ
स्य गुरोर्मन्त्राः सायकास्तस्य धन्विनः॥ किं तत्साध्यं यदुभये साधयेयुर्न संहताः॥३८॥
स धर्मस्थसखः शश्वदर्थिप्रत्यर्थिनां स्वयं॥ ददर्श संशयच्छेद्यान्व्यवहारानतन्द्रितः॥३९॥
ततः परमभिव्यक्तसौमनस्यनिवेदितैः॥ युयोज पाकाभिमुखैर्भृत्यान्विज्ञापनाफ
लैः॥४०॥ प्रजास्तद्गुरुणा नद्यो नभसेव विवर्द्धिताः॥ तस्मिंस्तु भूयसीं वृद्धिं नभस्ये ता
इवाययुः॥४१॥ यदुवाच न तन्मिथ्या यद्ददौ न जहार तत्॥ सोऽभूद्भग्नव्रतः शत्रूनुद्धृ
त्य प्रतिरोपयन्॥४२॥ वयोरूपविभूतीनामेकैकं मदकारणं॥ तानि तस्मिन्समस्ता
नि न तस्योत्सिषिचुर्मनः॥४३॥ इत्थं जनितरागासु प्रकृतिष्वनुवासरं॥ अक्षोभ्यः
स नवोऽप्यासीद्दृढमूल इव द्रुमः॥४४॥ अनित्याः शत्रवो बाह्या विप्रकृष्टाश्च ते
यतः॥४५॥ अतः सोऽभ्यन्तरान्नित्यान्षट् पूर्वमजयद्रिपून्॥४६॥ प्रसादसुमुखे

त स्निग्धपत्रा इव स्वभावनः॥ निकषे हेमलेखेव श्रीरासीदनपायिनी॥५६॥ कातर्यं के
वला नीतिः शौर्यं श्वापदचेष्टितं॥ अतं सिद्धिं समेताभ्यामुभाभ्यामन्वियेष सः॥ न तस्य
97 मंडले राज्ञोन्यस्तप्रणिधिदीधितिः॥ अदृष्टमभवत्किंचिद्व्यभ्रस्येव विवस्वतः॥५८॥
रात्रिंदिवविभागेषु यदादिष्टं महीक्षितां॥ तत्सिषेवे नियोगेन स विकल्पपराङ्मुखः
॥५९॥ मंत्रः प्रतिदिनं तस्य बभूव सह मंत्रिभिः॥ स जातु सेव्यमानोपि गुप्तद्वारो न
सूच्यते॥५१॥ परेषु स्वेषु च क्षिप्तैरविज्ञातपरस्परैः॥ सोपसर्पैर्जजागार यथा
कालं स्वपन्नपि॥५१॥ भवन्मुख्याः समारंभाः प्रत्यवेक्ष्या निरत्ययाः॥ गर्भशालि
सधर्माणस्तस्य गूढं विपेचिरे॥५२॥ दुर्गाणि दुर्ग्रहाण्यासंस्तस्य रोद्धुरपि द्विषां॥ न
हि सिंहो गजास्कंदी भयाद्गिरिगुहाशयः॥५३॥ अपथेन प्रववृते न जातूपचितोपि
सः॥ वृद्धौ नदीमुखेनेव प्रस्थानं लवणांभसः॥५४॥ कामं प्रकृतिवैराग्यं सद्यः श ॥६१॥
मयितुं क्षमः॥ यस्य कार्यः प्रतीकारः स तन्नैवोपपादयेत्॥५५॥ शक्येष्वेवाभवद्या

त्रातस्य शक्तिमतः सतः ॥ समीरणसहायोऽपि नांभःप्रार्थी न वानलः ॥ ५६ ॥ न धर्म
मर्थकामाभ्यां बबाधे न च तेन तौ ॥ नार्थं न कामं वा सोऽर्थेन सदृशस्त्रिषु ॥ ५७ ॥ हीना
न्यनुपकारीणि प्रवृद्धानि विकुर्वते ॥ तेन मध्यमशक्तीनि मित्राणि स्थापितान्य
तः ॥ ५८ ॥ परात्मनोः परिच्छिद्य शक्त्यादीनां बलाबलं ॥ ययावेभिर्बलिष्ठश्चे
त्परस्मादास्त सोऽन्यथा ॥ ५९ ॥ कोशेनाश्रयणीयत्वमिति तस्यार्थ
संग्रहः ॥ अम्बुगर्भो हि जीमूतश्चातकैरभिनन्द्यते ॥ ६० ॥ परकर्मापहः सोऽभूदुद्य
तः स्वेषु कर्मसु ॥ आवृणोदात्मनो रंध्रं रंध्रेषु प्रहरन्द्विषां ॥ ६१ ॥ पित्रा संवर्धितो नित्यं कृता
स्त्रः सांपरायिकः ॥ तस्य दंडवतो दंडः स्वदेहान्न व्यशिष्यत ॥ ६२ ॥ सर्पस्येव शिरोरत्नं
नास्य शक्तित्रयं परः ॥ स चकर्ष परस्मात्तदयस्कांत इवायसं ॥ ६३ ॥ वापीष्विव स्रवंतीषु
वनेषूपवनेष्विव ॥ सार्थाः स्वैरं स्वकीयेषु चेरुर्वेश्मस्विवाद्रिषु ॥ ६४ ॥ तपो रक्षन्स विघ्ने
भ्यस्तस्करेभ्यश्च संपदः ॥ यथास्वमाश्रमैश्चक्रे वर्णैरपि षडंशभाक् ॥ ६५ ॥ खनिभिः सुषु

वरुनं दैवतैः सस्यं वनैर्गजान्॥ दिदेशावेतनं तस्मै रक्षासदृशमेव भूः॥६६॥ स गुणानां बला
९८ नां षण्णां षण्मुखविक्रमः॥ बभूव विनियोगज्ञः साधनीयेषु वस्तुषु॥६७॥ इति क्रमात्प्र
युंजानो राजनीतिं चतुर्विधां॥ आतीर्थादप्रतीघातं स तस्याः फलमानशे॥६८॥ कूटयु
द्धविधिज्ञेपि तस्मिन्सन्मार्गयोधिनि॥ भेजे भिसारिकावृत्तिं जयश्रीर्वीरगामिनी॥६९॥
प्रायः प्रतापभग्नत्वादरीणां तस्य दुर्लभः॥ रणो गंधद्विपस्येव गंधभिन्नान्यदंति
नः॥७०॥ प्रवृद्धौ हीयते चंद्रः समुद्रोपि तथाविधः॥ स तु तत्समवृद्धिश्च न ययौ ताविव
क्षयं॥७१॥ संतस्तस्याभिगमनादत्यर्थं महतः कृशाः॥ उदधेरिव जीमूताः प्रापुर्दातृ
त्वमर्थिनां॥७२॥ स्तूयमानः स जिह्राय स्तुत्यमेव समाचरन्॥ तथापि पप्रथे तस्य
तत्कारिद्वेषिणो यशः॥७३॥ दुरितं दर्शनेन घ्नंस्तत्वार्थेन नुदंस्तमः॥ प्रजाः स पालयां
चक्रे शश्वत्सूर्य इवोदितः॥७४॥ इंदोरगतयः पद्मे सूर्यस्य कुमुदेंशवः॥ गुणास्तस्य
विपक्षेपि गुणिनो लेभिरेंतरं॥७५॥ पराभिसंधानपरं यद्यप्यस्य विचेष्टितं॥ जिगी ॥८८॥
षोरश्वमेधाय धर्ममेव बभूव सः॥७६॥ पंचमं लोकपालानां तमूचुः साम्ययो
गतः॥७७॥ एवमुद्यन्प्रभावेन शास्त्रनिर्दिष्टवर्त्मना॥ वृषेव देवो देवानां राज्ञां राजा बभूव स

गतः ॥ भूतानां महतां षष्ठमष्टमं कुलभूभृतां ॥७८॥ दूरापवर्जितच्छत्रैस्तस्याज्ञां
शासनार्पितां ॥ दधुः शिरोभिर्भूपालाः शासां पौरंदरीमिव ॥७९॥ ऋत्विजः स तथा
नर्च दक्षिणाभिर्महाक्रतौ ॥ यथा साधारणीभूतं नामास्य धनदस्य च ॥८०॥ इंद्रा
दृष्टिर्नियमितगदोद्रेकवृत्तिर्यमोभूद्यादोनाथः शिवजलपथः कर्मणे नौचराणां ॥
पूर्वापेक्षी तदनुविदधे कोशवृद्धिं कुबेरस्तस्मिन्दंडोपनतचरितं भेजिरे लोकपालाः ॥
॥८१॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ अतिथिराजवर्णनो नाम सप्तद
शः सर्गः ॥ स नैषधस्यार्थपतेः सुतायामुत्पादयामास निषिद्धशत्रुः ॥ अनूनसारं निषधा
न्नगेंद्रात्पुत्रं यमाहुर्निषधाख्यमेव ॥१॥ तेनोरुकार्येण पिताप्रजायै कल्पिष्यमाणेन ननंद
यूना ॥ सुवृष्टियोगादिव जीवलोकः सस्येन संपत्तिफलात्मकेन ॥२॥ शब्दादि निर्विश्य
सुखं चिराय तस्मिन्प्रतिष्ठापितराजशब्दः ॥ कौमुद्वतेयः कुमुदावदातैर्द्यामर्जितां क
र्मभिरारुरोह ॥३॥ पौत्रः कुशस्यापि कुशेशयाक्षः ससागरां सागरधीरचेताः ॥ एकातप

99

ज्यां भुवमेकवीरः पुरार्गलादीर्घभुजो बुभोज॥४॥ तस्यानलौजास्तनयस्तदंते वंशश्रि
यं प्रापनलाभिधानः॥ यो नड्वलानीव गजः परेषां बलान्यमृद्नान्नलिनाभवक्त्रः
॥५॥ नभश्चरैर्गीतयशाः स लेभे नभस्तलश्यामतनुं तनूजं॥ ख्यातं नभःशब्दमये
न नाम्ना कांतं नभोमासमिव प्रजानां॥६॥ तस्मिन्विसृज्योत्तरकोशलानां धर्मो
त्तरस्तत्प्रभवः प्रभुत्वं॥ मृगैरजर्यं जरसोपदिष्टमदेहबंधाय पुनर्बबंध॥७॥ ते
न द्विपानामिव पुंडरीको राज्ञामजय्योजनि पुंडरीकः॥ शांते पितर्याहृतपुंडरीकं
यं पुंडरीकाक्षमिव श्रिता श्रीः॥८॥ स क्षेमधन्वानममोघधन्वा पुत्रं प्रजाक्षेमविधान
दक्षं॥ क्ष्मां लंभयित्वा क्षमयोपपन्नं वने तपः क्षांततरश्चचार॥९॥ अनीकिनीनां
समरेग्रयायी तस्यापि देवप्रतिमः सुतोभूत्॥ व्यश्रूयतानीकपदावसानं देवादि
नाम त्रिदिवेपि यस्य॥१०॥ पिता समाराधनतत्परेण पुत्रेण पुत्री स यथैव तेन॥ ॥ ६८॥
पुत्रस्तथैवा[illegible]स तेन पित्रा पितृमान्बभूव॥११॥ पूर्वस्तयोरात्मसमे

विरोधमालोक्य वेनगुणेन सृष्टयस्य ॥ धुरं निधायैकनिधिर्गुणानां जगाम यज्वा यज
मानलोकं ॥१२॥ वशी सुतस्तस्य वशंवदत्वात्स्वेषामिवासीद्द्विषतामपीष्टः ॥ सकृद्वि
विग्नानपि हि प्रयुक्तं माधुर्यमीष्टे हरिणान्ग्रहीतुं ॥१३॥ अहीनगुर्नाम स गां समग्रा
महीनबाहुद्रविणः शशास ॥ यो हीनसंसर्गपराङ्मुखत्वाद्युवाप्यनर्थैर्विषयै
र्विहीनः ॥१४॥ गुरोः स चानन्तरमन्तरज्ञः पुंसां पुमानाद्य इवावतीर्णः ॥ उपक्रमै
रस्खलितैश्चतुर्भिश्चतुर्दिगीशश्चतुरो बभूव ॥१५॥ तस्मिन्प्रयाते परलोकया
त्रां जेतर्यरीणां तनयं तदीयं ॥ उच्चैःशिरस्त्वाज्जितपारियात्रं लक्ष्मीः सिषेवे किल
पारियात्रं ॥१६॥ तस्माद्दुरवाप्य दलाभिधानो दयान्वितः पद्मदलाभनेत्रः ॥ कुं
दावदातो रिपुदंतिसिंहः पतिः पृथिव्याः कुलकैरवेंदुः ॥१७॥ तस्याभवत्सूनुरुदार
शीलः शिलः शिलापट्टविशालवक्षाः ॥ जितारिपक्षोपि शिलीमुखैर्यः शालीनता
मव्रजदीड्यमानः ॥१८॥ तमात्मजं पुत्रमनिंदितात्मा कृत्वा युवानं युवराजमेव ॥ सु

खानि सा भुंक्त सुखापरोधि वार्त्तादिराज्ञामुपरुद्धवृत्तं ॥१९॥ तं रागबंधिष्ववितृप्तमेव भोगेषु
सौभाग्यविलासभोग्यं ॥ विलासिनीनामरतिक्षमापि जरा वृथा मत्सरिणी जहार ॥२०॥ त्त्विषा
य भोग्यौ गां त्तामेव त्रिविष्टपंप्राप्तवति क्षितीशे ॥ तस्यात्मजः सागरधीरचेताः शशास पृ
100 थ्वीं सकलामनन्यशासनः ॥२१॥ उन्नाभ इत्युद्गतनामधेयस्तस्यायथार्थोन्नतनाभिरंध्रः ॥
आसीत्सुतः पंकजनाभकल्पः कृत्स्नस्य नाभिर्नृपमंडलस्य ॥२२॥ ततः परं वज्र
धरप्रभावस्तदात्मजः संयति वज्रघोषः ॥ बभूव वज्राकरभूषणायाः पतिः पृथिव्याः
किल वज्रनाभः ॥२३॥ तस्मिन्गते द्यां सुकृतोपलब्धां तत्संभवं शंखणमर्णवांता ॥ उत्खा
तशत्रुं वसुधोपतस्थे रत्नोपहारैरुदितैः खनिभ्यः ॥२४॥ तस्यावसाने हरिदश्वधामा
पित्र्यं प्रपेदे पदमश्विरूपः ॥ वेलातटेषूषितसैनिकाश्वं पुराविदो यं व्युषिताश्वमाहुः ॥२५॥
स्वं शोहि [illegible] प्रतापो [illegible] तो हिरण्यनाभे तनये नयज्ञः ॥ [illegible] सहः सुतरां तर ॥१००॥
[illegible] नित्यो [illegible] ॥२६॥ आराध्य विश्वेश्वर [illegible] तेन नक्षितेर्वि

विश्व[illegible]विश्वसहः समग्रां विघ्नं नरामात्मजमूर्त्तिरात्मा॥२४॥ पिता पितॄणामनृ
णस्तमंते वयस्यनंतानि सुखानि लिप्सुः॥ राजानमाजानुविलंबिबाहुं कृत्वा कृती वल्क
लवान्बभूव॥२५॥ कौशल्य इत्युत्तरकोशलानां पत्युः पतंगान्वयभूषणस्य॥ तस्यौरसः
सोमसुतः सुतोभूत् नेत्रोत्सवः सोम इव द्वितीयः॥२६॥ यशोभिराब्रह्मसभं प्रकाशः स ब्रह्मभू
यं गतिमाजगाम॥ ब्रह्मिष्ठमाधाय निजेधिकारे ब्रह्मिष्ठमेव स्वतनुप्रसूतं॥२७॥ तस्मिन्कुला
पीडनिभे विपीडं सम्यङ्महीं शासति शासनांकां॥ प्रजाश्चिरं सुप्रजसि प्रजेशे ननंदुरानं
दजलाविलाक्ष्यः॥२८॥ पात्रीकृतात्मा गुरुसेवनेन स्पष्टाकृतिः पत्त्ररथेंद्रकेतोः॥ तं पुत्त्रिणां
पुष्करपत्त्रनेत्रः पुत्त्रः समारोपयदग्रसंख्यां॥२९॥ वंशस्थितिं वंशकरेण तेन संभाव्य भावी
स सखा मघोनः॥ उपस्पृशन्स्पर्शनिवृत्तलौल्यस्त्रिपुष्करेषु त्रिदशत्वमाप॥३०॥ तस्य प्र
भानिर्जितपुष्परागं पौत्रां तिथौ पुष्यमसूत पत्नी॥ यस्मिन्नपुष्यन्नुदिते समग्रां पुष्टिं जनाः
पुष्य इव द्वितीये॥३१॥ महीं महेच्छः परिकीर्य सूनौ मनीषिणे जैमिनयेर्पितात्मा॥ तस्मात्सु
योगादधिगम्य योगमजन्मनेकल्पत जन्मभीरुः॥३२॥ ततः परं तत्प्रभवः प्रपेदे ध्रुवोपमे

यं भ्रुवसंधिमुर्वी॥ यस्मिन्नत्याशिष्येत संधेः संधिर्ध्रुवः सन्नमतो न पालान्॥३६॥ सुते शिशावे
व सुदर्शनाख्ये दर्शात्ययेंदुप्रियदर्शने सः॥ मृगायताक्षो मृगयाविहारी सिंहादवापद्वि
पदं नसिंहः॥३७॥ स्वर्गामिनस्तस्य तमैकमत्यादमात्यवर्गः कुलतंतुमेकं॥ अनाथदीनाः
प्रकृतीरवेक्ष्य साकेतनाथं विधिवच्चकार॥३८॥ नवेंदुना तन्नभसोपमेयं शावैक
सिंहेन च काननेन॥ रघोः कुलं कुड्मलपुष्करेण तोयेन चाप्रौढनरेंद्रमासीत्॥३९॥
लोकेन भावी पितुरेव तुल्यः संभावितो मौलिपरिग्रहात्सः॥ दृष्टो हि वृण्वन्कलभ
प्रमाणोऽप्याशाः पुरोवातमवाप्य मेघः॥४०॥ तं राजवीथ्यामधिहस्तियंतमाधोरणालं
बितमग्र्यवेशं॥ षड्वर्षदेशीयमपि प्रभुत्वात्प्रैक्षंत पौराः पितृगौरवेण॥४१॥ कामं
न सोऽकल्पत पैतृकस्य सिंहासनस्य प्रतिपूरणाय॥ तेजोमहिम्ना पुनरावृतात्मा तद्व्या
प चामीकरपिंजरेण॥४२॥ तस्मादधः किंचिदिवावतीर्णावसंस्पृशंतौ तपनीयपीठं॥ सा
लक्तकौ भूपतयः प्रसिद्धैर्ववंदिरे मौलिभिरस्य पादौ॥४३॥ मणौ महानील इति प्रभावा ॥१०१॥
दल्पप्रमाणेपि यथा न मिथ्या॥ शब्दो महाराज इति प्रयुक्तस्तथैव तस्मिन्युयुजेर्भके

त्पि॥४४॥पर्यंतसंचारितचामरस्यकपोललोलोभयकाकपक्षात्॥तस्याननादुच्च
रितोविवादश्चस्खलवेलास्वपिनार्णवानां॥४५॥संजाततजांबूनदपट्टबंधेन्यस्तंलला
टेतिलकंदधानः॥तेनैवशून्यान्यरिसुंदरीणांमुखानिसस्मेरमुखश्चकार॥४६॥
शिरीषपुष्पाधिकसौकुमार्यःखेदंसयायादपिभूषणेन॥नितांतगुर्वीमपिवानुभा
वात्धुरंधरित्र्याबिभरांबभूव॥४७॥न्यस्ताक्षरामक्षरभूमिकायांकार्त्स्न्येनगृह्णाति
लिपिंनयावत्॥तावत्फलानिश्रुतवृद्धयोगात्सर्वाण्युपायुंक्तसदंडनीतेः॥४८॥उ
रस्यपर्याप्तनिवेशभागाप्रौढीभविष्यंतमुदीक्ष्यमाणा॥संजातलज्जेवतमा
तपत्रछायाछलेनोपजुगूहलक्ष्मीः॥४९॥अनश्नुवानेनयुगोपमानमबद्धमौर्वी
किणलांछनेन॥अस्पृष्टखड्गत्सरुणापिचासीद्रक्षावतीतस्यभुजेनभूमिः॥५०॥
नकेवलंगच्छतितस्यकालेययुःशरीरावयवाविवृद्धं॥वंश्यागुणाःखल्वपिलो
ककांताःप्रारंभसूक्ष्माःप्रथिमानमापुः॥५१॥सपूर्वजन्मांतरदृष्टपाराःस्मरन्निवा
क्लेशकरोगुरूणां॥तिस्रस्त्रिवर्गाधिगमस्यमूलंजग्राहविद्याःप्रकृतीश्चपित्र्याः॥५२॥

स्प्यस्थितः किंचिदिवोत्तरार्द्धमुन्नद्धचूडोंचितसव्यजानुः॥ आकर्णमाकृष्टसबाण
धन्वा व्यरोचतास्त्रेषु विनीयमानः॥५३॥ अथ मधु वनितानां नेत्रनिर्वेशपेयं मनसि
जतरुपुष्पं रागबंधिप्रवालं॥ अकृतकविधिसर्वांगीणमाकल्पजातं विलसितपद
102 माद्यं यौवनं स प्रपेदे॥५४॥ प्रतिकृतिरचनाभ्यो दूतिसंदर्शिताभ्यः समधिकतररूपाः
पाः शुद्धसंतानकामैः॥ अधिविविदुरमात्यैराहृतास्तस्य यूनः प्रथमपरिगृहीते श्री
भुवौ राजकन्याः॥५५॥ इति श्री रघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ वंशव
र्णनो नामाष्टादशः सर्गः॥ ॥श्रीः॥ ॥अग्निवर्णमभिषिच्य राघवः स्वे पदे तनय
मग्नितेजसं॥ शिश्रिये श्रुतवतामपश्चिमः पश्चिमे वयसि नैमिषं वशी॥१॥ तत्र तीर्थस
लिलेन दीर्घिकास्तल्पमंतरितभूमिभिः कुशैः॥ सौधवासमुटजेन विस्म
रन्संचिकाय फलनिस्पृहस्तपः॥२॥ लब्धपालनविधौ न तत्सुतः खेदमा
प गुरुणा हि मेदिनी॥ भोक्तुमेव भुजनिर्जितद्विषा न प्रसाधयितुमस्य क ॥१०२॥
ल्पिता॥३॥ सोऽधिकारमभिकः कुलोचितं काश्चन स्वयमवर्तयत्समाः॥ त

निवेश्य स विवेश्मतः परं स्त्रीविधेयनवयौवनो भवत्॥४॥ कामिनीसहचरस्य कामिनस्तस्य
वेश्मसु मृदंगनादिषु॥ ऋद्धिमंतमधिकर्द्धिरुत्तरः पूर्वमुत्सवमपोहदुत्सवः॥५॥ इंद्रि
यार्थपरिशून्यमक्षमः सोढुमेकमपि स क्षणांतरं॥ अंतरेव विहरन्दिवानिशं न व्यपेक्षत स
मुत्सुकाः प्रजाः॥६॥ गौरवाद्यदपि जातु मंत्रिणां दर्शनं प्रकृतिकांक्षितं ददौ॥ तद्गवाक्षवि
वरावलंबिना केवलेन चरणेन कल्पितं॥७॥ तं कृतप्रणतयोनुजीविनः कोमलात्मनख
रागरूषितं॥ भेजिरे नवदिवाकरातपस्पृष्टपंकजतुलाधिरोहणं॥८॥ यौवनोन्नतवि
लासिनीस्तनक्षोभलोलकमलाश्च दीर्घिकाः॥ गूढमोहनगृहास्तदंबुभिः स व्यगाहतवि
गाढमन्मथः॥९॥ तत्र सेकहृतलोचनांजनैर्धौतरागपरिपाटलाधरैः॥ अंगनास्तमधि
कं व्यलोभयन्नर्पितप्रकृतिकांतिभिर्मुखैः॥१०॥ घ्राणकांतमधुगंधकर्षिणीः पानभूमिर
चनाः प्रियासखः॥ अभ्यपद्यत स वासितासखः पुष्पिताः कमलिनीरिव द्विपः॥११॥ सातिरे
कमदकारणं रहस्तेन दत्तमभिलेषुरंगनाः॥ ताभिरप्युपहृतं मुखासवं सोपिबद्बकु

त्तत्तुल्यदोहृदः॥१२॥अंकमंकपरिवर्त्तनोचितेतस्यनिन्यतुरशून्यतामुभे॥वल्लकीच
हृदयंगमस्वनावल्गुवागपिचवामलोचना॥१३॥सस्वयंप्रहतपुष्करःकृतीलोलमा
103 ल्यवलयोहरन्मनः॥नर्त्तकीरभिनयातिलंघिनीःपार्श्ववर्त्तिषुगुरुष्वलज्जयत्॥१४॥
चारुनृत्यविगमेचतन्मुखंस्वेदभिन्नतिलकंपरिश्रमात्॥प्रेमदत्तवदनानिलंपिबन्न
त्यजीवदमरालकेश्वरौ॥१५॥तस्यसावरणदृष्टसंधयःकाम्यवस्तुषुनवेषु
संगिनः॥वल्लभाभिरुपसृत्यचक्रिरेसामिभुक्तविषयाःसमागमाः॥१६॥अंगु
लीकिशलयाग्रतर्ज्जनंभ्रूविभंगकुटिलंचवीक्षितं॥मेखलाभिरसकृच्चबंधनंवं
चयन्प्रणयिनीरवापसः॥१७॥तेनदूतिविदितंनिषेदुषापृष्ठतःसुरतवाररा
त्रिषु॥शुश्रुवेप्रियजनस्यकातरंविप्रलंभपरिशंकिनोवचः॥लौल्यमेत्य ॥१०३॥
गृहिणीपरिग्रहान्नर्त्तकीष्वसुलभासुतद्वपुः॥वर्त्ततेस्मसकथंचिदालि
खन्नंगुलीक्षरणसन्नवर्त्तिकः॥१८॥प्रेमगर्वितविपक्षमत्सरादायता

मदनान्मदीकृतं॥ निन्युरुत्सवविधिच्छलेन तं देव्युज्झितरुषः कृतार्थतां॥२०॥प्रा
तरेत्य परिभोगशोभिना दर्शनेन कृतखंडनव्यथः॥ प्रांजलिः प्रणयिनीः प्रसाद
यन्सोदुनोत्प्रणयमंथरः पुनः॥२१॥ स्वप्नकीर्तितविपक्षमंगनाः प्रत्यभैत्सुर
दंत्य एव तं॥ प्रच्छदांतगलिताश्रुबिंदुभिः क्रोधभिन्नवलयैर्विवर्तनैः॥२२॥
क्लृप्तपुष्पशयनांल्लतागृहानेत्य दूतिकृतमार्गदर्शिनः॥ अन्वभूत्परि
जनांगनारतं सोवरोधभयवेपथूत्तरं॥२३॥ नाम वल्लभजनस्य ते मया प्रा
प्य भाग्यमपि तस्य कांक्ष्यते॥ लोलुपं बत मनो ममेति तं गोत्रविस्खलितमू
चुरंगनाः॥२४॥ चूर्णबभ्रु लुलितंस्त्रगाकुलं छिन्नमेखलमलक्तकांकितं॥
उच्छितस्य शयनं विलासिनस्तस्य विभ्रमरतान्यपावृणोत्॥२५॥ स स्वयं च
रणरागमादधे योषितां न तु तथा समाहितः॥ लोभ्यमाननयनः श्लथांशुकै
र्मेखलागुणपदैर्नितंबिभिः॥२६॥ चुंबने विपरिवर्तिताधरं हस्तरोधि रसना

विघट्टने॥ विघ्निते ह्युमपि तस्य सर्वतो मन्मथेंधनमनन्तधूरतां॥२७॥ दर्पणेषु
परिभोगदर्शिनीर्नर्मपूर्वमनुपृष्ठसंस्थितः॥ छायया स्मितमनोज्ञया वधूर्ह्रीनि
104 मीलितदृशाम्बकार सः॥२८॥ कण्ठसक्तमृदुबाहुबन्धनं न्यस्तपादतलमग्र
पादयोः। प्रार्थयन्त शयनोत्थितं प्रियास्तं निशात्ययविसर्गचुम्बनं॥२९॥ प्रेक्ष्य दर्प
णतलस्थमात्मनो राजवेषमतिशक्रशोभिनं॥ पिप्रिये न स तथा यथा युवा व्यक्त
लक्ष्म परिभोगमण्डनं॥३०॥ मित्रकृत्यमपदिश्य पार्श्वतः प्रस्थितं तमनवस्थितं
प्रियाः॥ विद्म हे शठ पलायनच्छलान्यञ्जसेति रुरुधुः कचग्रहैः॥३१॥ तस्य निर्द
यरतिश्रमालसाः कण्ठसूत्रमपविध्य योषितः॥ अध्यशेरत बृहद्भुजान्तरं कपिषितैं
पुरोगताः॥३२॥ [redacted] सिगमाय निशि गूढचारिणं वारदूतिकथितं पुरोग
ताः॥ वंचयिष्यसि ननस्तमोवृतं कामुकेति चकृषुस्तमंगनाः॥३३॥ योषितामु
डुपतेरिवार्चिषां स्पर्शनिर्वृतिमसावनाप्नुवन्॥ आरुरोह कुमुदाकरोपमां रा ॥१०४॥
त्रिजागरपरो दिवाशयः॥३४॥ वेणुना दशनपीडिताधरा वीणया नखपद

पीवरस्तनविलुप्तचन्दनं॥

कितोरणः॥ शिल्पकार्यउभयेन वेजितास्तं विजिह्मनयना व्यलोकयन्॥३५॥ अं
गसत्त्ववचनाश्रयं मिथः स्त्रीषु नृत्यमुपधाय दर्शयन्॥ संप्रयोगनिपुणैः प्रयोक्तृ
भिः संजहर्ष सह मित्रसंनिधौ॥३६॥ अंसलंबिकुरजार्जुनस्रजस्तस्य नीपर
जसांगरागिणः॥ प्रावृषि प्रमदबर्हिणेष्वभूत्कृत्रिमाद्रिषु विहारविभ्रमः॥३७॥
विग्रहाच्च शयने पराङ्मुखीर्नानुनेतुमबलाः स तत्वरे॥ आचकांक्ष घनश
ब्दविक्लवास्ता विवृत्य विशतीर्भुजांतरं॥३८॥ कार्त्तिकीषु सवितानहर्म्यभाक्
यामिनीषु ललितांगनासखः॥ अन्वभुंक्त सुरतश्रमापहां मेघमुक्तविशदां स
चंद्रिकाः॥३९॥ सैकतं च सरयूं विवृण्वतीं श्रोणिबिंबमिव हंसमेखलं॥ स्वप्रि
याविलसितानुकारिणीं सौधजालविवरैर्व्यलोकयत्॥४०॥ मर्मरैरगरुधूप
गंधिभिः व्यक्तहेमरसनैस्तमेकतः॥ जह्रुराग्रथनमोक्षलोलुपं हैमनैर्निव
सनैः सुमध्यमाः॥४१॥ अर्पितस्तिमितदीपदृष्टयो गर्भवेश्मसु निवातकुक्षि
षु॥ तस्य सर्वसुरतांतरक्षमाः साक्षितां शिशिररात्रयो ययुः॥४२॥ दक्षि

तेन पवनेन संभृतं प्रत्यचूतकुसुमं सुपक्ष्म वां ॥ अत्र च नैषु रवकीर्णोर्मिग्रस्ता
स्ते दुरुत्सहवियोगमंगनाः ॥ ४३ ॥ तास्य संक्रमवरोपपादतल्पया प्रेंखयंत्यरिजन
त्रनाड्या ॥ मुक्तरज्जुनिविडं भयछलात्कंठबंधनमवाप बाहुभिः ॥ ४४ ॥ तं पयोधर
निषिक्तचंदनैर्मौक्तिकग्रथितचारुभूषणैः ॥ ग्रीष्मवेषविधिभिः सिषेविरे श्रोणि
लंबिमणिमेखलैः प्रियाः ॥ ४५ ॥ यः स यत्र सहकारमासवं रक्तपाटलमसेवता
स तत्र ॥ तेन तस्य मधुनिर्गमात्कृशश्चित्तयोनिरभवत्पुनर्नवः ॥ एवमिंद्रियसु
खानि निर्विशन्नन्यकार्यविमुखः स पार्थिवः ॥ आत्मलक्षणनिवेदितानृतू
त्पवाद्यदनंगमोहितः ॥ ४७ ॥ तं प्रमत्तमपि न प्रभावतः शेकुराक्रमितुमन्यपा
र्थिवाः ॥ आमयस्तु रतिरागसंभवो दक्षशाप इव चंद्रमक्षिणोत् ॥ ४८ ॥ दृष्टदोष
मपि तं न सोऽत्यजत्संगवस्तु भिषजामनाश्रयं ॥ स्वादुभिस्तु विषयैर्हृतस्ततो ॥१२५
दुःखमिंद्रियगणो निवार्यते ॥ ४९ ॥ तस्य पांडुवदनाल्पभूषणा सावलंबग
मना मृदुस्वना ॥ यक्ष्मणात्मपरिहानिरायया कामयानसमवस्थया तुलां ॥

105

प्राम पश्चिमकल्मास्विते दुवाकेपेशोषमिव घर्मपल्वलं ॥ रक्षितकुलमभूद्दयातुरे
वामनाविहिवदीपतानन ॥५०॥ गूढमेषु दिवसेषु पार्थिवः कर्म साधयति पुत्रजन्म २०८
ने ॥ इत्यदर्शितरुजोस्य मंत्रिणः शश्वदूचुरघशंकिनीः प्रजाः ॥५१॥ स त्वनेकवनित
सखोपि सन्पावनीमनवलोक्य संततिं ॥ वैद्ययत्नपरिभाविनं गदं न प्रदीप इव
वायुमत्यगात् ॥५२॥ तं गृहोपवन एव संगताः पश्चिमक्रतुविदा पुरोधसा ॥ रोग
शांतिमुपदिश्य मंत्रिणः संभृते शिखिनि गूढमादधुः ॥५३॥ तैः कृतप्रकृतिमु
ख्यसंग्रहैराशु तस्य सहधर्मचारिणी ॥ साधुदृष्टशुभगर्भलक्षणा प्रत्यपाद्यत न
राधिपश्रिये ॥५५॥ तस्यास्तथाविधनरेंद्रविपत्तिशोकादुष्णैर्विलोचनजलैः प्र
थमाभितप्तः ॥ निर्वापितः कनककुंभमुखोज्झितेन वंश्याभिषेकविधिना शिशिरे
ण गर्भः ॥५६॥ तं भावार्थं प्रसवसमयाकांक्षिणीनां प्रजानामंतर्गूढं क्षितिरिव नभो
बीजमुष्टिं दधाना ॥ मौलैः सार्धं स्थविरसचिवैर्हेमसिंहासनस्था राज्ञी राज्यं
विधिवदशिषद्भर्तुरव्याहताज्ञा ॥५७॥ ॥ श्रीः ॥ ॥ श्रीरामचंद्राय नमः ॥ ॥

काव्य २५००

इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कविश्रीकालिदासकृतौ अग्निवर्णो नाम एको
नविंशतिः सर्गः॥ ॥श्रीः॥ ॥७॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥
॥श्रीः॥ ॥संवत् १६३९ वर्षे ज्येष्ठ वदि अष्टमी बुधे अद्येह काश्यां वा
स्तव्य अभ्यंतर नागर ज्ञातीय॥ त्रिवाडी गंगाधर सुत गोपिनाथ स्वसुत पी
तांबरात लिखितं॥ गुरुपौत्रनमपपनात तपधर मानं सनां पठनार्थं॥ ॥
तैलाद्रक्षेज्जलाद्रक्षेद्रक्षेच्छिथिलबंधनात्॥ परहस्ते न दातव्यमेवं व
दति पुस्तिका॥ ॥श्रीरघुनाथाय नमः॥ ॥श्रीविश्वनाथाय नमः॥
॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥
॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥ ॥५५॥

श्री श्री श्री श्री श्री ॥